

László királytól Szent Lászlóig

Új közelítések Árpád-házi királyunkhoz

László királytól Szent Lászlóig

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 61.

LÁSZLÓ KIRÁLYTÓL SZENT LÁSZLÓIG

ÚJ KÖZELÍTÉSEK ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYUNKHOZ

SZERKESZTETTE:
KOVÁCS ATTILA, TÓTH ANNA JUDIT

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2023

A Szent László-tanulmánykötet a „Szent László lovagkirály zarándokút intézményes kereteinek megteremtése” címen, 499108/00003 azonosító szám alatt nyilvántartásba vett Nemzeti Kulturális Alap támogatás finanszírozásában valósult meg.

A tanulmányokat lektorálta: Fabó Edit, Fehér Bence, Juhász Péter, Nagy-Luttenberger István, Neparáczki Endre, Teiszler Éva, Várady Zoltán, Vizi László Tamás

Magyar nyelvi lektorok: Csízy Katalin, Katona József Álmos, Keréjkártó Ágnes, Pál Helén, Pomozi Péter, Rási Szilvia, Tóth Zsolt, Varsányi Orsolya

Szerkesztők: Kovács Attila, Tóth Anna Judit

A borítón szereplő képet Kanász Viktor történész készítette.

Az MKI szerkesztőbizottsága: Prof. Dr. Kásler Miklós (elnök), Balogh Andrea Johanna, Dr. Biró Csilla, Dr. Csornay Boldizsár, Dr. Fazakas Zoltán József, Dr. Fehér Bence, Prof. Dr. Hoppál Mihály, Kovács Attila, Nagy Dóra, Dr. Pomozi Péter

A kötet megjelenését támogatta a

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

© Szerzők, Szerkesztők, 2023

[HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.LKSZL.2023](https://doi.org/10.53644/mki.lkszl.2023)

ISBN 978-615-6117-72-4

ISSN 2677-0261

TARTALOM

Lectori salutem	5
SZENT LÁSZLÓ KORA	13
Fröhlichné Szanka Brigitta: A 11–12. századi feliratos emlékek katalógusa.....	15
Sashalmi-Fekete Tamás: Egyedi sajátosságok a középkori székelyek Szent László-tiszteletében.....	35
Szakálos Éva: A Szent László-legenda középkori ábrázolásai Gömör vármegyében.....	61
Teiszler Éva: Szent Királyok kultusza – Szent Királyok nemzetsége.....	95
Tóth Anna Judit: Piroskától Paraszkvévig. Egy Árpád-házi szentekhez kötődő legenda a konstantinápolyi Pammakaristos templomból	111
Varga Gergely – Kristóf Lilla Alida – Maár Kitti – Kis Luca – Schütz Oszkár – Váradi Orsolya – Kovács Bence – Alexandra Gingutã – Tihanyi Balázs – Nagy Péter – Maróti Zoltán – Nyerki Emil – Török Tibor – Neparáczi Endre: Középkori magyar uralkodók archeogenetikai vizsgálata	137
SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.....	161
Babucs Zoltán: Szent László városának hazatérése, 1940. szeptember 6.	163
Fabó Edit: A 19. század daliás szent királya: Szent László emlékezete a <i>Vasárnapi Ujság</i> oldalain	201
Kanász Viktor: Szent László emlékezete Nagykanizsán és környékén.....	237
Nagy-Luttenberger István: Szent László és kora a 19. század elejének magyar nyelvű történeti munkáiban	271
Pomozsi Péter: Egy törökkanizsai napsoroló és Kárpát-medencei változatai – Nyelvtörténeti érvek a kora Árpád-kori datálhatóság mellett.....	297
A kötet szerzői.....	313

LECTORI SALUTEM

Szent László szellemiségét és emlékezetét megidézni rendkívül nehéz, de felemelő feladat.

A Szent István halálát követő leányági örökösödések szerencsétlen végkimenetele nehéz helyzetbe hozta a Regnum Marianumot.

A zűrzavaros helyzetnek „Árpád véreinek” visszahívása vetett véget.

Salamon és a hercegek polgárháborúját, majd Magnus Géza uralkodása után az ország állapotát a Turul nemzetség fényes csillaga, Szent László konszolidálta. Az országon belüli lázadásokat felszámolta, megteremtette a lehetőséget a szuverén és integer országban a népesség szaporodására és a gazdaság gyarapodására. A pénz értékét helyreállította, a külső támadásokat elhárította, és a lengyeleket, cseheket, osztrákokat adófizetésre kötelezte. A „keresztény reneszánsz” szemléletet befogadta, megteremtette a Megváltó, Mária és a szentek kultuszát.

Szent László mint az „első keresztény aranykor” királya megteremtette az erős királyi hatalmat, megfékezte a főurak túlkapásait, és a magyar életszemléletnek megfelelő jogalkotást foganatosított. Az 1078-as pannonhalmi, az 1085-ös és 1092-es szabolcsi zsinatokon szankcionálta a gazdasági visszaéléseket, szabályozta a társadalmi és egyházi törvényeket. Törvényeivel megszilárdította a frank típusú keresztény államot, a világ egyetlen archiregnumának társadalmi, kereskedelmi, gazdasági és egyházi viszonyait.

Szent László szemléletének jellemzésére két törvényére hivatkozom: a szűz és asszony megerőszője emberölés szerint bűnhődjön azért, mert a lélek gyilkolása ugyanolyan súlyos bűn, mint a test megölése. A másik jellemző törvény: a latinok, ha nem tartják a jobb magyar szokásokat, menjenek el. A vagyonuk itt marad – kivéve, ha észhez térnek. Ez azt jelenti, hogy léteztek jobb magyar szokások.

A Szent István-i Intelmek szellemében a kegyes király a megkeresztelkedett, legyőzött népeket betelepítette, a hasznos idegeneket befogadta. Délen, keleten és északnyugaton befejezte a Szent István-i egyházszervezést.

Az egyházmegyék területeit átszervezte, hat főesperességet és négy püspökséget alapított, illetve helyezett át. Somogyváron a saint-gilles-i bencés kolostor testvérapátságát, a Szent Egyed-apátságot hozta létre.

A keleti és délnyugati vármegyék megalapításával és négy királyi vár építésével befejezte Szent István avar alapokon nyugvó vármegyrendszerét.

Katonailag, társadalmilag, gazdaságilag és spirituálisan stabil, integer és szuverén nagyhatalmat teremtett.

Külpolitikájában a pápaságot támogatta, az apostoli király investitúrajogát elődeihez és utódaihoz hasonlóan zavartalanul gyakorolta, megőrizte Szűz Mária Országának függetlenségét a környező három nagyhatalomtól és a pápától is.

Elindította a magyar terjeszkedést a Balkán irányában.

A katonai erényekben rendkívül gazdag Árpád-házi nagyfejedelmek és nagy királyaink legkiválóbbja. Tizenegy győztes hadjáratot vezetett 1068–1094 között. Hármat a Német-római Császárság ellen, hosszú időre lezárva a birodalmi német támadásokat. Lecsillapította az úzok, kunok és besenyők négy támadását. Szlavóniát és Horvátországot a Szent Korona társországvá emelte megfélemezve egyúttal a Bizánci Császárság hatalmának megszilárdítását a Balkánon. Az Európában hagyományosan domináló, kiváló magyar harcművészetet továbbfejlesztette. A haditechnikát korszerű eszközökkel fejlesztette. Hadvezéri képességeit jellemzi, hogy 1091-ben Tengerfehérváron kapta a hírt, hogy Ákos kun vezér betört az Al-Dunánál Erdélybe. Páncélos hadseregével a Száva völgyében néhány nap alatt az Al-Dunához ért, a kunokat felderítette, megkerülte, átkarolta és a megsemmisülésig üldözte.

Szent László testesítette meg elsőként Európában a lovagi életformát és eszményt. Több évtizeddel megelőzte a nyugat-európai lovagkirályokat. Szakrális nagyfejedelmi ősök leszármazottja volt, akik az Ég küldöttjeinek tartották magukat. Csodás származásukat a túlvilág hírnökei álmokkal jövendölték meg. Szuverének voltak, akik rendelkeztek alkalmassággal és karizmával is.

Szent Lászlóban az ősök hagyománya a kereszténység és a haza védelmében emelkedett a szentség fokára, ezzel az ősi szakralitás a kereszténységben teljesedett ki. Édesanyja Richeza révén a Liudolf-dinasztia sarján, III. Ottón keresztül Nagy Károly Theophanu édesanyja révén bizánci császárok leszármazottja volt.

Odilo saint-gilles-i apát, aki minden nagy nyugati uralkodót és a pápát személyesen ismert, „elegantissimus rex”-nek nevezte. „Oroszlán izmú, gyönyörű arcú, erős karú, fejfel kimagasló”, mint unokája, Manuél, az egyik legnagyobb bizánci császár, és száz évvel később unokaöccse, III. Béla. Kiváló hadvezéri képessége mellett a rettenthetetlen személyes bátorság jellemezte. Megőrizte ősei erényét.

Új királytípus jelentkezett benne Európában. „Testében tiszta, lelkében fényes, szívében bátor.” A lotaringiai reform gyermeke volt. Életét felajánlotta Krisztusért és a Szűz Mária Országáért. Megvetette a halált a hit védelmében. Ugyanakkor a Monte Cassino apátjának írt levele szerint halálfélelmet érzett, hogy uralkodóként sikerült-e betartania az Isten törvényeit. Állandó lelkiismeret-vizsgálatot tartott, hogy megfelelt-e az isteni kegyelemnek, hogy tettei és elveinek egysége nem bomlott-e meg. Irgalmas király volt, aki a megtérteknek megbocsátott, a rászorulókat és nyomorultakat támogatta. Az ősi és keresztény hagyományok szerint áldozatnak ajánlotta magát a hitért és a hazáért. Jellemezte a lelki finomság, a misztika és a keresztény erkölcs.

– „Bűnös vagyok... súlyos vétkek nélkül.”

„A magyar eszmény Lászlóban lett kereszténnyé és szentté. Szent László nem tanít; ő nem apostol; de ő küzd, harcol és győz a kereszténységért. A nép hajlamait, harci hagyományait, bátorságát, vitézségét lépteti be a tűrő, szenvedő, csöndes megadású kereszténységbe, s ezzel vezeti be az egyházat a magyar népeletbe. Az ősi dicsőség pogány egén ott ragyogtak a hősök; a magyar kar, a bátor szív, melytől egy világ reszketett, nem szűnt meg lelkesíteni a népet, s eddig ez mind hiányzott a kereszténységben; az emberek meg voltak ugyan keresztelve, de a nép lelke még nem; mert a nemzet akkor válik kereszténnyé, amikor eszményeit keresztelik meg. A régi vitézséget Szent László tüntette föl önmagán; e jellemvonása által szívében ragadta meg a nemzetet; öröme s eszménye László lett;” (Prohászka Ottokár)

Szent István és Szent Imre szentté avatásával megalapozta a „Szent királyok nemzetségét”. Őt 1092-ben III. Béla emeltette az oltárra.

Szent Lászlót már életében szentként tisztelték. Hat csoda ölelte körül, gyógyító szent lett, siketeket, némákat és bénákat gyógyított meg. Táplálta a hadseregét (vízfakasztás, szarvascsorda), hatalmas volt a természet erői felett. A segítő szent 1345-ben a harmadik tatárjárás döntő ütközetében megvédte a hadseregét. A tatár foglyok elmondták, hogy nem Lackfi Endre győzte le őket, hanem egy égi lovas, feje fölött egy gyönyörű asszonnyal. A csata idején Szent László ércszobra eltűnt Váradról, a csata után ismét a helyén találták, de verejtékezve.

Minden nagy magyar király példaképévé vált, akik koronázásuk után felkeresték a sírját. Ő lett minden magyar hadseregek főparancsnoka, kedves népének, a székelyeknek patrónusa. Magyarok, horvátok, szlovének, lengyelek nemzeti hőse. Több mint száz templom és kápolna névadója, szobrok megmintázottja.

Szent László kilencszáz év távlatából is a magyar nemzet legeszményibb hőse, példaképe és az eszméje nemzetmegtartó.

Nagyon gondolja meg mindenki, hogy a megváltozott gondolkodású világban róla, a Szent Lovagkirályról bármit leírjon, mert „látni vágyó napba nem tekint” (Vörösmarty). De meg kell próbálni!

Prof. Dr. Kásler Miklós
a Magyarságkutató Intézet Főigazgatója

SZENT LÁSZLÓ ÉS KORA

FRÖHLICHNÉ SZANKA BRIGITTA

A 11–12. SZÁZADI FELIRATOS EMLÉKEK KATALÓGUSA

KIVONAT: A Magyar Királyság 11–12. századi feliratos emlékéanyagának kapcsán bemutatjuk a készülő online epigráfiai adatbázis egyes gyűjtőköreinek vizsgálati lehetőségeit. Továbbá a katalóguskészítés bizonyos kutatómódszertani részfeladatait is ismertetjük. Mindezek által igazolni szeretnénk, hogy a magyarországi digitális epigráfiai adatbázis létrehozása elengedhetetlen kutatási segédlete lesz némely tudományterület (történettudomány, régészet, művészettörténet) feliratos tárgyakat érintő vizsgálatait során.

KULCSSZAVAK: epigráfia, online adatbázis, Szent László, Magyar Királyság, 11–12. század

BRIGITTA FRÖHLICHNÉ SZANKA Catalogue of inscribed finds from the 11th-12th centuries

ABSTRACT: In the context of the inscribed finds of the Kingdom of Hungary in the 11th-12th centuries, we will present the research possibilities of the individual collections of the online epigraphic database. We will also describe some of the methodological aspects of the cataloguing process. We would like to demonstrate that the creation of a digital epigraphic database in Hungary will be an indispensable research tool for some disciplines (history, archaeology, art history) in their research on inscribed objects.

KEYWORDS: epigraphy, online database, Saint László, Kingdom of Hungary, 11th-12th century

„A Szent László lovagkirály-zarándokút [...]” kutatási program keretén belül megkezdtük a 11–12. századi feliratos emléanyag gyűjtését és adatbázisszerű rendszerezését is. A végleges adatbázis – az előzetes tervek szerint – tartalmazni fogja az államalapítástól a tizenöt éves háborúig terjedő időszakra keltezhető összes középkori feliratos tárgyat. Az már jelen munkafázisban megállapítható, hogy a 11–12. századi tárgyi anyag a több ezer tételt tartalmazó adatbázisnak viszont csak a töredékét képezi. A román kori emléanyagunk jelentős részének nyilvánvaló pusztulása és feldolgozásának esetleges hiánya nem engedhette meg számunkra, hogy a kérdéses projekt keretében kizárólag I. László uralkodásának éveire koncentráljunk. Az 1100-as évek feliratos tárgyainak vizsgálata mellett a későbbi évszázadok néhány, Szent László alakját megjelenítő feliratos emlékét is számba vettük. Mindezzel együtt is megközelítőleg csak 300 tételt tudunk a megjelölt korszakhoz felsorakoztatni. Az eddigiek során gyűjtőkörünket a különböző latin betűket tartalmazó kőemlékekre, pénzérmékre, fal-festményekre, valamint a „rovásírásos gyűrűkre” terjesztettük ki.

A kőemlékek

A 11–12. századi feliratos kőemlékek többsége a dunántúli területekről (Zala, Baranya, Veszprém, Fejér, Somogy, Komárom-Esztergom vármegyékből) került elő. Továbbá a korabeli Erdély és Délvidék vármegyéiből (Bács, Torontál, Arad, Fehér) ismerünk a vizsgált időszakhoz tartozó alkotásokat.

A kőemlékeket elhelyezésük szerint két nagyobb csoportra tagolhatjuk. A kőemlékek első nagyobb csoportjához tehát a különféle épületekhez kapcsolódó feliratos tárgyak tartoznak, a másik nagyobb csoportba a síremlékeket gyűjtöttük össze. A különböző épületeken lévő feliratok döntő többségét különféle egyházi épületekbe (templom- és kolostorépületek) beépítve, vagy éppen azok romjai között találták meg. Miközben a későbbi évszázadokból különféle várakhoz, erődítményekhez kapcsolódóan is ismerünk feliratokat,¹ ebből a ko-

1 Várady 1998, 150.

rai időszakból az újabb régészeti ásatások sem hoztak felszínre feliratos tárgyat még az olyan reprezentatív épületegyüttesek romjaiból sem, mint a legjelentősebb politikai térnek számító királyi paloták.²

A két fentebb említett csoporthoz az eddigiek során megközelítőleg negyven tárgyat rendeltünk, de ennek csak egy kisebb része köthető a 11. századhoz. Összesen tizenegy kőtárgy (tíz épületkő, egy sírkő) esetében merült fel, hogy készítésük szorosabban véve is Szent László uralkodásának idejére keltezhető.

A művészettörténészek részéről a szóban forgó kőtöredékek datálása kapcsán azonban több esetben is eltérő vélemények alakultak ki. A különféle viták legfőképp annak köszönhetőek, hogy a 11. századból összességében véve is kevés faragott kőtárgyat ismerünk ahhoz, hogy ezek csupán a kialakított stílusjegyeik alapján pontosan korszakolhatók és egyértelműen rokoníthatók legyenek egymással. Továbbá a korai évszázadokban még kevésbé támaszkodhatunk a faragott évszámokra.³ Művészettörténeti szempontból érdemes megjegyezni, hogy a tárgyalt korszakban jelentős változás következett be, ugyanis a 11. század utolsó harmadában az ókeresztény művészet stílusjegyeit elkezdték felváltani a román kori művészeti elemek.⁴ A középkori latin betűs epigráfia legkorábbi íráskorszakának kezdete a románkori művészeti időszak kezdetével nagyjából egybeesik. A románkori íráskorszak esetében ugyanis csak hipotetikusán tekintjük alsó időhatárnak az államalapítás időszakát, a legkorábról fennmaradt feliratos köemlékek az epigráfia vizsgálatok szerint valamivel későbbre, a 11. század második felére keltezhetőek.⁵

2 A 11–12. századi királyi paloták építészetéről még mindig kevés információval rendelkezünk. Feld 2010, 498.; A korszak királyi palotáira (curtis vagy curia) vonatkozóan ld. például az 1200 körülre datálható esztergomi királyi épületegyüttest, valamint a 11. századi vagy 12. század eleji dömösi királyi curiát. Buzás 2004, 7–44.; Gerevich 1983, 385–409.

3 Egyedül a véstő-mágori épületkő latin nyelvű felirata tartalmaz évszámot is: A(NNO) D(OMINI) M(ILLESIMO) C(ENTESIMO) NEHE(MIAS) MATZRI E(IVS) QVIB(VS) QVE MISERANTE D(EO) EXTVLIT IN (HONOREM). Várady 2010, 231. 3lj.; A sírköveken az Anno domini... formula a 13. századtól kezdve vált gyakorivá, a korai sírköveken csak az elhunyt nevét és címét örökítették meg. Lővei 2009, 72–75.

4 Marosi 1980, 208.

5 Várady 2006, 40.

A 11. század második felére datált kőtárgyak a Zala vármegyei Zalavárról és Zalaapátiból, valamint a Torontál vármegyei Aracsról kerültek elő. Talán még az 1100-ra keltezett Veszprém vármegyei vésztfő-mágori kő készítése ideje áll legközelebb a tárgyalt korszakhoz.⁶ A zalai kőemlékek valószínűsíthetően egyazon kőfaragóműhely termékei lehettek.⁷ Az elfogadott tény, hogy a Zalavár-Várszige-tén álló Szent Adorján templomot és a köré épült bencés monostort Szent István alapította és 1019-ben szentelték fel.⁸ A releváns tudományágak egyes szakértői viszont kétféle hipotézist is megfogalmaztak a zalai kőtárgyak keltezését illetően. Az egyik lehetőség szerint a templom alapításához köthetők azok az építkezések, amelyek során az említett kőtárgyakkal díszítették a templombelsőket. A 11. század első feléhez kötődő kormeghatározás mellett érvelt például Marosi Ernő is.⁹ Ugyanakkor Tóth Sándor a feliratos tárgyak keletkezési idejét az 1070–1080 körüli évekre határozta be,¹⁰ mivel ő a Szent László uralkodása alatt bekövetkezett szentté avatások (1083) kapcsán talált a zalavári kőtárgyakra is jellemző szalagfonat-ornamentikával összefüggéseket. Tóth ugyanis a szentté avatásokhoz kötötte Szent István szarkofágjának kialakítását is, amelyen szintén megtalálható a szalagfonatos ornamentika.¹¹ Legújabbban Suba Katalin kérdésfelvetései mutattak rá a zalavári kőtöredékekkel kapcsolatos továbbra is fennálló datálási bizonytalanságokra. Az ő véleménye szerint is több ponton megkérdőjelezhető a Tóth Sándor-féle hipotézis. Suba többek között felvetette annak a lehetőségét is, hogy a Szent István szarkofág átfaragásakor akár a már meglévő templombelső díszítéséhez is alkalmazkodhattak, így nem feltétlen kell az említett díszítőelemek kialakítását a század végéhez kötni. Egyéb adatok alapján ugyanis bizonyítható a Szent István kor magas színvonalú művészeti alkotásainak megléte.¹²

6 A vésztfő-mágori követ a Békés vármegyei Mágori-dombon végzett ásatáson a Csolt-nemzettség monostorának alapozásában építőanyagként találták meg. Juhász 2006, 13.

7 Várady 2000, 5., 13. 1 l., 26. kép/3., 70/38., 39., 72/41., 73/42., 74/43., 44.

8 A 9. századi mosaburgi Szűz Mária templom romjaira építették fel a Szent Adorján templomot. Suba 2021, 7.

9 Tóth – Marosi 1978, 69.

10 Lóvei Pál a zalavári márványfaragványokhoz kapcsolódó sírkő vizsgálatának esetében elfogadta a Tóth-féle keltezési hipotézist. Lóvei 2009, 403.

11 Tóth 2001, 14.

12 Suba 2021, 21–22.

A vitatott kérdés eldöntése önmagában az epigráfia tudományának segítségével nem könnyű feladat. Az okozza az egyik legnagyobb nehézséget, hogy a zalai kőemlékek az államalapítást követően a legkorábbi ismert feliratos kőemlékek, tehát a feliratok stílusát illetően nincsen korábbra datálható összehasonlítási alapunk. Ráadásul, a román stílus a 11. század egészében uralkodó volt a feliratos emlékegyben. Így a vizsgált zalai feliratos kőtárgyakon is románkori *antiqua* (*maiuscula* jellegű) írásforma található. Várady Zoltán az egyes betűformák részletes vizsgálata alapján megállapította, hogy a zalavári kövek feliratának betűi tisztán *antiqua* típusúak, a Zalaapátiból előkerült tárgyakon található meg unciális betűk is. Az unciális forma viszont majd csak valamivel később, a korai gótikus íráskorszakban, vagyis a 12. század közepétől vált egyre elterjedtebbé.¹³ Ebből kiindulva tehát legjobb esetben is csak századra pontosan lehet behatárolni a kőemlékek készítési idejét.

Amennyiben a 11. század végéhez próbáljuk kötni a zalai feliratos kőtárgyak beépítését, logikailag érdemes megvizsgálni annak a lehetőséget is, hogy I. László uralkodásának korában esetleg történtek-e olyan régészeti kimutatható változások, amelyek a monostor épületét és annak környezetét is érintették.¹⁴ Ritoók Ágnes a zalavári monostor körüli temetők elhelyezkedése és az ott fellelhető sírok leletanyagának datálása alapján arra következtetett, hogy leghamarabb a 11. század közepétől kezdve temetkeztek a monostor temploma köré, és ez az időpont lehetett a templom használatának kezdete is. Továbbá a sírokban megtalált I. László kori denárok segítségével megállapította, hogy a 11. század utolsó negyedében egy nagyobb építkezésre is sor került, ugyanis ekkor építették fel a monostor Árpád-kori kerítőfalát.¹⁵ Az eddig feltárt régészeti eredményekből kiindulva természetesen még nem lehet teljesen lezárni a feliratos tárgyak datálása körüli vitát. Mindenesetre azt már egyértelműsítette a régész szakma, hogy I. László korában a zalavári monostort illetően építésze-

13 Várady 2000, 5.

14 Zalaváron jelenleg is ásásokat folytatnak, a projektet az ELKH támogatásával 2022–2025 között kívánják megvalósítani: <https://elkh.org/hirek/az-elkh-tamogatasaval-folytatodnak-a-kora-kozepkori-mosaburg-illetve-colon-civitas-feltarasara-iranyulo-regeszeti-kutatasok-zalavar-varsziget-teruleten> (A letöltés időpontja: 2023. 03. 22.)

15 Ritoók 2010, 344–345.

tileg és társadalmilag is nagy változásokra került sor. A monostor körüli bizonyított változások alapján pedig joggal feltételezhetjük, hogy a 11. század második felében akár a templom belsejében is történhettek különböző építészeti beavatkozások.

Az aracsi kő vizsgálata az előbb bemutatott keltezési véleménykülönbségekhez hasonló esetet mutat. A művészeti stílusjegyek alapján Csemegi József a 11. század elejére datálta a kő kifaragásának idejét. Csemegi alapján véve a hazai és szomszédos (főként horvát-dalmát) területekről vett formapárhuzamokkal igazolta felvetését.¹⁶ Tóth Sándor a középkori Magyarország kőemlékei között fellelhető tárgyak stílusjegyeinek hasonlósága okán viszont 1100 körülre keltezte a kő készítését.¹⁷ Várady Zoltán a kő feliratának epigráfiai vizsgálatát követően megerősítette Tóth Sándor feltételezését, és a 11. század második felére valószínűsítette a keletkezés idejét. Mivel a kövön található betűk teljesen antiqua típusúak, mindenképp a korai időszak stílusát képviseli. Továbbá, Várady véleménye szerint egy-egy betű formálása a zalavári kövekkel mutat némi rokonságot.¹⁸ Amennyiben elfogadjuk az aracsi kő 11. század második felére történő keltezését, még egy megalapozott érvet sorakoztathatunk fel azon feltételezések tovább erősítésére, hogy a zalavári emlékegyag szintén I. László uralkodásának korszakából származik.

A feliratos síremlékek közül összesen tíz tételt tudtunk a 11–12. század kőemlékeihez hozzárendelni.¹⁹ Kifejezetten I. László uralkodásának korszakából egy szintén Zalavárról előkerült sírkőtöredék származik. Ez utóbbi mára már eltűnt, magáról a sírkőről csak korábbi felmérési rajzok maradtak fent, amelyek természetesen a kőbe vésett töredékes feliratot is feltüntették.²⁰ Sajnos, nem ez az egyetlen eltűnt feliratos sírkő. Az eltűnt kőemlékek feliratainak beazono-

16 Csemegi 1958, 187.

17 Tóth 2000, 429–448.

18 Várady 2000, 13.

19 Gizella királyné sírköve az ausztriai Niedernburg bencés apácakolostorában található, amely terület szorosan véve már kiesik jelen gyűjtőkörünkből. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az egyik legismertebb magyar királyné viszonylag épen maradt, a 11. század közepére keltezett eredeti, feliratos sírköve mindenképp helyet érdemel az adatbázisunkban. Uzsoki 1982, 150., 153–154., 148/6. kép, 154/9. kép; Lővei 2009, 57., 42/234–237. sz. képek

20 Lővei Pál: 2009, 403., 210/1244. sz. kép

sításakor sokszor nem áll rendelkezésre fényképes anyag, csak a fennmaradt felmérési rajzokra hagyatkozhatunk. Főleg abban az esetben, ha az adott emlékanyag feltárására a régészeti kutatások legkorábbi szakaszában, még a 19. században került sor.

A sírkőfeliratok keltezésének esetében is a művészettörténeti vizsgálatokat kiegészítve mindenképp döntő fontosságúnak bizonyul az azokon található feliratok epigráfiai elemzése is. A Nógrád vármegyében található tereskei római katolikus templom emlékanyagából két olyan sírkő is előkerült, amelyeken a név mellett évszám nem szerepel. Az említett sírkövek datálásával az egykori tereskei plébános, Pálos Frigyes és Lővei Pál foglalkozott részletesen. Pálos Frigyes Bertalan pap sírkövét a 16. század elejére keltezte. Megjegyezte ugyan, hogy stílus analógiák alapján akár a 12. század közepi, 13. század eleji időmeghatározás is helytálló lehetne, a betűk formálása és a körmotívum vonalvezetése, véleménye szerint mégis inkább a reneszánsz korra volt jellemző. Lővei Pál viszont a díszítőmotívumok stílus jegyei mellett az unciális betűk szinte teljes hiányára hivatkozva a 12. század közepére helyezte a keletkezési időt. Hasonló véleménykülönbség alakult ki Mikus ispán sírlapjának töredékei kapcsán is. Lővei Pál a sírfelirat alapján az előbbivel közel egyidősnek gondolta ezt a sírkövet. Pálos Frigyes viszont a 14. század elejére datálta.²¹

A Várady Zoltán által meghatározott íráskorszakok alapján Mikus ispán sírlapjának unciális formákat mellőző antiqua típusú betűit semmiképp nem lehet a 14. század elejére keltezni, hiszen ekkor a nagybetűs írást illetően már a szépen ívelt gótikus maiuscula betűket kezdték használni, a román íráskorszakban használt betűformák pedig legfeljebb a 13. század közepéig jelentek meg a kőemlékeken.²² Bertalan pap sírkövén szintén nagybetűs írás látható, bár a kerekdedebb betűformák (pl. az unciális *h* betű) megjelenítése semmiképp nem egyeztethető össze a 16. század elejére széles körben elterjedt humanista capi-

21 Legújabbban Mag Hella elemezte a két sírkő kapcsán felmerült különböző keltezési hipotéziseket. *Mag* 2014, 207., 413/1., 2. sz. képek; Lővei 2009, 61., 81., 75., 92.

22 Várady 2006, 41–42.; Az Árpád-kori világi archontológiában Nógrád megyéhez kötődően sajnos nem szerepel a Mikus vagy esetleg más hasonló névalakkal (pl. Mike, Mika, Miklós) rendelkező személy, aki a 12. században ispáni tisztséget viselt volna. Zsoldos 2011, 172.

talís írástípussal.²³ Az epigráfiai vizsgálatok tehát szintén a korábbi keletkezési időt erősítik meg.

A 11–12. századi latin nyelvű kőfeliratok gyűjtésének eredményeképpen tehát összesen harmincnöc tételt tudtunk az adatbázisba felsorakoztatni. Nem meglepő, hogy a különböző egyházi épületekben fellelt feliratok – funkciójuknak megfelelően – többnyire vallási témájú szövegeket, akár bibliai idézeteket tartalmaznak. Az említett feliratok különböző hosszúságúak, az egy-két betűt tartalmazó felirattöredékektől egészen a több soros feliratokig sokféle felirattípussal, így például klasszikus időmértékes versekkel²⁴ is találkozunk.

Falfestmények

Az épített örökségünket illetően a feliratos emlékanyagunk második nagyobb csoportját a falfestmények képezik. Eddigi tudomásunk szerint a Magyar Királyság területén fellelhető freskók közül csupán két templom falra festett képeit tudjuk a vizsgált időszakhoz kötni, annak is inkább a végéhez, vagyis a 12. század második feléhez. Egyes vélekedések szerint az első falképek, amelyek a kutatás számára teljes egészében hiányoztak az emlékanyagunkból, se sokkal korábban, leghamarabb a 12. század '30-as '40-es éveiben keletkezettek. A korszakban többnyire *Maiestas Domini*, azaz Isten dicsősége témájú festményeket készítettek. A festmények középpontjában nyilvánvalóan Jézus Krisztus ábrázolása állt. Más témák, mint a Margit-legenda, vagy a jelen projekt kontextusában érdekesebb Szent László-legenda megfestése csak a 13. században kezdett kialakulni, és ez a tematika csak a 14. évszázadban terjedt el a templomi freskókon.²⁵

Művészettörténészek vizsgálati eredményei nyomán úgy tűnik, hogy az egyetlen összefüggőbb és elég jó állapotú román kori falfestményünk Feldeb-

23 Várady 2006, 46.

24 A hexameter és disztichon formában megírt versek általában véve a román kori *antiqua*, korai gótikus, gótikus *maiuscula* és *humanista capitalis* betűket tartalmazó feliratokra voltak jellemzőek. Várady 2006, 47.

25 Tóth 1974, 14., 19.

rőn készült. A feldebrői apátsági templomot, amelynek kriptájában található az említett festmény, az Aba-nemzetség egy igen előkelő tagja emeltette a 11. század közepe táján. A kolostor a bencés szerzetesek kezén és az ismeretlen Aba-nembeli kegyurak patronátusa alatt a 12. században egy újabb virágkort élhetett meg. Feldebrő a Képes Krónika szerint Aba Sámuel első temetkezési helye volt, és onnan csak valamivel később szállították át a holttestét királyi központjába, Abasárra.²⁶ Feldebrőn feltehetőleg a 12. század második felében, az egész templom felújításakor történt a kripta kifestése is. A művészettörténeti kutatások általános tapasztalati alapján, a korábbi templomok utólagos kifestését legtöbbször a templom kisebb-nagyobb átépítésével vagy egy tulajdonváltással lehet kapcsolatba hozni.

A kriptában található festményből számunkra érdekes részlet a szentély boltozatának középpontjában található Krisztus-büsztt, akinek a baljánál található nyitott könyvet feliratozták. Emellett még a felfestett evangélistákhoz és prófétákhoz kapcsolódóan maradtak fent névtöredékek, valamint egy viszonylag épségben megmaradt Káin-ábrázolásnál is megtalálható maga a név. A feliratok kapcsán Várady Zoltán megállapította, hogy bizánci hatású betűket használtak. Az ilyen betűtípus használata pedig a korai gótikus íráskorszakot jellemezte.²⁷ A bizánci hatású betűtípus használata azzal magyarázható, hogy magára a románkori falfestészetre is jellemző volt az italo bizantin befolyás. A 12. század közepe tájától kezdve – feltehetőleg Itália közvetítésével – a Magyar Királyság területét is elérte az a Bizánc felől érkező művészeti hatás, amely egyben egész Európa falképfelődését megindította.²⁸

26 Abasáron a Magyarságkutató Intézet vezetésével 2021-ében meghatározó jelentőségű ásatást folytattak, amely során feltárták az Aba Sámuel által alapított bencés monostor maradványait is. <https://mki.gov.hu/hu/kutatasok-hu/abasari-feltaras-hu/abasari-feltarasa-to-vabb-folytatodik> (A letöltés időpontja: 2023.04.13.)

27 Puskás 1932, 5–6.; Tóth 1974, 29–30.; Várady 2015, 160–161.

28 A művészettörténeti szakmában eltérő vélemények keletkeztek arra vonatkozóan, hogy a bizánci művészeti hatás vajon közvetlenül befolyásolhatta a korabeli magyarországi falképfestészetet, vagy pedig csak – közvetett módon – Itálián keresztül hatott a Magyar Királyság területének bizonyos művészeti alkotásaira. A vitatott kérdés kapcsán Tóth Melinda terminológiai meghatározását vettük alapul. Tóth 1974, 13–14., 35–37.; Várady 2002, 151.

Pécs számunkra releváns falfestészetének maradványai a székesegyház mellett álló *Cella Trichorá*ból (háromapszisos épületből) maradtak fenn. Egy 1922-es ásatás alkalmával találtak olyan a falról levált falképtöredéket, amelynek feliratos részlete is napvilágra került. Az 1922-ben a cellában feltárt freskódarabok között két feliratos töredékről is megemlékezett Szőnyi Ottó. Az egyikken *OVE*, a másikon *AP* betűkapcsolatok voltak. Tóth Melinda az 1970-es években az *AP* felirattal kapcsolatban úgy értesült, hogy az időközben már elveszett. Szőnyi Ottó, az 1922-es ásatások régésze ezt az *apostolus* rövidítésével azonosította, és a feliratok betűtípusait román maiusculaként határozta meg. Az 1955-ös ásatások vezetője, Fülep Ferenc viszont görög betűket olvasott ki belőlük. Tóth Melinda szerint a festményen szereplő motívumok egyértelműen nyugati hatásúak. Ráadásul, túlságosan románkori jellegűek ahhoz, hogy egy görög festő beavatkozását lehessen feltételezni.²⁹ Mivel a falkép stiláris jegyeiből hiányzik a bizánci befolyás, nem valószínű, hogy esetleg maguk a betűk a feldebrői betűkhöz hasonlóan bizánci hatásúak lettek volna. Várady Zoltán szerint a falfeliratok, amelyek a 12. század utolsó negyedétől kezdve a 13. század harmadik negyedéig keletkeztek, a korai gótikus íráskorszak termékei voltak.³⁰ A pécsi freskófeliratok tehát nem a román íráskorszakhoz, hanem csak a román művészettörténeti korszakhoz tartoztak. Ennyiben pontosíthatjuk Szőnyi román maiusculákra vonatkozó megfogalmazását.

Ugyan a megnevezett projekt keretén belül gyűjtésünk felső időhatáraként a 12. század végét jelöltük meg, úgy gondolom, a szóban forgó projekt tematikájából adódóan említést érdemelnek a későbbi időszakban keletkezett Szent László-ábrázolások is. A lovagkirályról készített, eddig ismert festmények csak a 14. század első felétől, vagyis az Anjouk uralkodásától kezdve terjedtek el a templomok falain, és ezeknek csak a töredékéről tudjuk, hogy feliratozták is. A különbözőképpen megfestett Szent László-alakok, vagy a Három Szent Királyt bemutató ábrázolásokon, vagy nyilvánvalóan a Szent László-legenda egyes jeleneteit tartalmazó képeken lelhetők fel. A Szent László freskókhoz

29 Szőnyi 1927, 180.; Tóth 1974, 42–43., 127. 271 lj.

30 Várady 2006, 42.

kapcsolódó feliratok általában rövidek, csak egy-egy nevet jelenítettek meg.³¹ A 14. század első felében készült feliratok betűtípus szerint, ahogy azt Várady Zoltán más tartalmú falfestmények kapcsán is megállapította, többnyire góti-kus maiusculás írások, ezeken az íráshordozókon majd csak a század második felétől kezdve terjedt el a góti-kus minuscula betűtípusa.³²

1987-ben egy sok szempontból kivételes Szent László-legenda ábrázolásra bukkantak Zala vármegyében a türjei premontrei templomban. A szóban forgó falfestmény lelőhelye sem szokványos. Ezekről a Szent László-legendát megjelenítő falképsorozatokról úgy tartja a kutatás, hogy elsősorban a Magyar Királyság peremterületein található meg, mivel Szent Lászlót a határok védőszentjeként is tisztelték. A Keszthelytől kicsit északnyugatra fekvő Türje elhelyezkedése viszont egyáltalán nem köthető határőrvidékhez. Ráadásul, ez a falkép a megszokottól eltérően nem plébániatemplomban, hanem a premontrei szerzetesek megrendelésére monostori templom falára készült. A hagyomány szerint a Magyar Királyság területére beköltöző premontrei rendtagoknak II. István Váradot (Váradhegyfokot) jelölte ki, azaz a 12. század első felében I. László temetkezési helyének közelében építették fel az első magyar premontrei monostort.³³ Már csak a váradi előzményekből adódóan is valószínűsíthető, hogy a magyarországi premontrei szerzetesség körében meghatározó lehetett a Szent László-kultusz, amelynek egyebek mellett a királyság nyugati felén található mű az egyik látható bizonyítéka.³⁴

A freskót a 2000. évig gondosan restaurálták és magának az Árpád-kori apátsági templomnak is befejeződött a tavalyi évben a teljes körű felújítása. A türjei falfestmény restaurátorának, Lángi Józsefnek a kutatási eredményei szerint azonos témájú, hasonlóan ép ábrázolás feltárására eddig még nem került sor, ráadásul a stílárius jegyek alapján a 14. század elejére keltezhető festmény-

31 Az általunk eddig összegyűjtött feliratos falfestmények lelőhelyei: Biharremete, Huszt, Palágykomoróc, Kakaslomnic, Szepesmindszent, Székelyderzs. Szőnyi 1928, 235–236.; Lángi 2013, 196., 201.; László 1993, 93–99., 109–114., 135–138.; Jékely 2019, 81.; Lángi 2017, 41.

32 Várady 2006, 43., 45.; Várady 2015, 163., 165.

33 F. Romhányi 2006, 209.

34 Lángi 2001, 81–82.

hez egy erősen megkopott kétsoros minusculás felirat is társul.³⁵ Az eddigi epigráfiai kutatások alapján viszont csak egy olyan 14. század elejére keltezhető falfestmény készült, amelyet minusculás betűtípussal feliratoztak. Ez a szepeshelyi székesegyházi alkotás, amellyel I. Károly király felvidéki győzelmeinek állítottak emléket.³⁶ Ugyanakkor komoly kétségek merültek fel a szepeshelyi freskó keltezését illetően is. Nem csoda, hiszen a Magyar Királyság területén eddig feltárt falfestményeket tekintve a minusculás feliratozást csak több évtizeddel később kezdték el következetesen használni. A szepeshelyi alkotásnak tehát még nem akadt párja a felirat típusát illetően. Ráadásul, ezzel kapcsolatban egy olyan kutatói vélemény is felmerült, hogy az 1317-es évszámmal jelölt felirat csupán egy 19. századi historizáló hozzátétel lehetett a kérdéses falképen.³⁷ Mindebből adódóan erősen kérdéses a türjei falfestmény kétsoros feliratának típusa és datálása is. Ezeknek a megállapítása további, alapos epigráfiai vizsgálatot igényel.

Pénzérmék

A feliratos emlékanyag kapcsán végzett gyűjtésünk harmadik nagy csoportját a numizmatikai emlékanyag, vagyis a különféle pénzek képezik. A pénzérmék feliratait elsősorban I. Istvántól Imre király uralkodásának végéig rendszereztük. A vizsgált korszakban körülbelül 150 különböző típusú királyi ezüst denárt vertek. Ezeket számba véve elmondható, hogy kifejezetten I. László uralkodásának időszakából hozzávetőleg 11 féle denárt ismerünk a numizmatikai vizsgálatok által. Az ezeken lévő feliratok kisebb eltérésekkel ugyan, de nagyjából megegyeznek egymással. A László kori denárokon többnyire a *Ladislavs rex* névalak különböző formái szerepelnek.³⁸ Várady Zoltán megállapítása szerint a pénzeken lévő feliratok betűtípusainak beazonosítása annyiban könnyebb a

35 A restaurátori vizsgálatok során nem tudták megfejteni a feliratot. Lángi 2017, 41.

36 Várady 2006, 45.

37 Várady 2015, 164–165.

38 Tóth – Kiss – Fekete 2018.; Kovács 2019, 10–15.

kőfeliratok típusainak beazonosításánál, hogy a pénzfeliratokra nem jellemző a román és a korai gótikus párhuzamosság. A román korszak nagyjából a 13. század elejéig tartott, és a pénzekre csak I. Imre és II. András uralomváltásakor kezdték el a korai gótikus írásformát használni.³⁹

A magyar Anjou királyok uralkodásának idején, ahogyan azt a falfestmények jól példázzák, minden művészeti ágban népszerű alakja lett Szent László. I. Lajos uralkodásától kezdve a magyar királyok (mint például Mária királynő, Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás, de még Szapolyai János és I. Ferdinánd is) megjelenítették aranyforintjaiknak és egyes ezüst vereteknek a hátlapján a lovagkirály különböző, többnyire egész alakos ábrázolását.⁴⁰ Ezek az érmék a *Sanctus Ladislaus Rex* felirat különböző formáit tartalmazzák.⁴¹ A pénzekre lévő feliratok betűtípusait illetően egészen II. Ulászló uralkodásának idejéig gótikus maiusculákat használtak, majd onnantól kezdve a humanista capitalis betűtípus vált uralkodóvá. A pénzekre tehát végig a nagybetűs formákat használták, a gótikus minuscula típus, vagyis a kisbetűs írás erre az íráshordozóra egyáltalán nem volt jellemző.⁴²

Rovásírásos feliratok

Az eddig említett íráshordozók és latin nyelvű felirataik mellett külön csoportot képeznek a különböző köznépi temetők ásatásain előkerült „rovásírásos gyűrűk”, amely íráshordozók feldolgozásához az eddigiektől eltérő speciálisabb szaktudásra van szükség. A „rovásírásos gyűrűk” gyűjtését Fehér Bence végezte el. Tárgyalt korszakunkhoz összesen 44 tételt lehet hozzárendelni, és ezeknek többsége a 11. század második felére, 12. század első felére keltezhető.⁴³

39 Várady 2006, 42.

40 H. Kolba 1980, 224–227.; Tóth 2020, 87–101.

41 A Lajos-kori aranyforintokon legtöbbször a „Sanctus Ladislaus R” formula volt használatban, ezt követően a kora újkorig viszont általában a rövidebb, „S Ladislaus Rex” névalakot jelenítették meg. Tóth 2020, 96.

42 Várady 2006, 45.

43 Fehér 2020, 181–218.

Az eddig ismert gyűrűk lelőhelyeit, ha térképre visszük, jól látszik, hogy a korabeli Magyar Királyság területét széles körben lefedik. A mai Magyarország bizonyos területei mellett a korabeli Felvidékről, Erdélyből, Szerémségből és Szlavóniából is előkerültek ilyen típusú ékszerek. A gyűrűk döntő többsége ezüstműből készült. A különböző írásrendszerekből (többnyire latin, néhány héber és görög, egy-egy rovás) származó jelek és az esetleges írástutánzások,⁴⁴ vagy a pánton futnak körbe, vagy magán a gyűrűpajzson található meg, ez utóbbi típusból viszont jóval kevesebb áll rendelkezésünkre.

Összegzés

Jelen tanulmány megírásához I. László uralkodásának korszakához és magához Szent László alakjához kötődő feliratos emléanyagot vettem alapul, majd a vizsgált gyűjtemény bizonyos katalogizálási lehetőségeit vázoltam fel. Az ehhez hasonló rendszerezések lehetővé tesznek néhány olyan általános megállapítást is, hogy valójában milyen a tárgyak területi eloszlása, az íráshordozók típusa és anyaga, továbbá, hogy a feliratokat mely íráskorszakok szerint sorolhatjuk be. Emellett még egy-két olyan módszertani problémakört is ismertettem, amik az egyes tárgyak kelezésére vonatkoznak, és időről-időre több különböző tudományterület (történettudomány, művészettörténet, régészet) és történeti segédtudomány (epigráfia, numizmatika) vizsgálatának fókuszát képezik. Eből kifolyólag is jól látszik, hogy az adatbázis elkészítése nem csupán felirattani szempontból érdekes, hanem más természetű vizsgálatok során is hasznosítani tudják a meghatározott szempontok szerint rendszerezett információkat.

44 Fehér 2020, 14.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Buzás 2004.** Buzás Gergely: Az esztergomi vár románkori és gótikus épületei. In: Buzás Gergely – Tolnai Gergely (szerk.): *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. MNM Esztergomi Vármúzeuma, Esztergom, 2004. 7–44
- Csemegi 1958.** Csemegi József: Az aracsi kő. *Archaeológiai Értesítő*, 85. (1958) 176–187.
- Fehér 2020.** Fehér Bence: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye I. Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020.
- Feld 2010.** Feld István: Középkori várak és rezidenciák régészeti kutatása. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon / Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary II. MTA Régészeti Intézete, Budapest, 2010. 495–520.*
- F. Romhányi 2006.** F. Romhányi Beatrix: A középkori egyházi intézmények gazdálkodása. In: Gyöngyössy Márton (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006. 199–225.
- Gerevich 1983.** Gerevich László: The royal court (curia), the provost's residence and the village at Dömös. *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 35. (1983) 385–409.
- H. Kolba 1980.** H. Kolba Judit: Szent László alakja a középkori ötvösművészetben. In: Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szent István Társulat, Budapest, 1980. 221–235.
- Jékely 2019.** Jékely Zsombor: A korai Szent László ciklusok narratív előrendszere és előképei. In: Kerny Terézia – Mikó Árpád – Smohay András (szerk.): *Szent László kora és kultusza. Tanulmánykötet Szent László tiszteletére*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2019. 78–101.
- Juhász 2006.** Juhász Irén: *A Vésztő-Mágori-domb*. A Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2006.

- Kovács 2019.** Kovács László: I. Szent László király dénárjairól. In: Bertók Krisztina – Tóth Csaba (szerk.): *Sanctus Ladislaus in Nummis. Szent László alakja a magyar numizmatikában*. Martin Opitz, Budapest, 2019. 9–20.
- Lángi 2001.** Lángi József: Új, eddig ismeretlen Szent László ábrázolások falképeken. In: Barna Gábor (szerk.): *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2001. 80–97.
- Lángi 2013.** Lángi József: Szent László ábrázolásairól. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, új sorozat VI–VII. (2011–2012) 2013. 191–208.
- Lángi 2017.** Lángi József: Szent László ábrázolásai középkori falképfestészetünkben. A közelmúlt feltárásai. *Magyar Iparművészet*, 24. (2017) 7. sz. 37–52.
- László 1993.** László Gyula: *A Szent László legenda középkori falképei*. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest, 1993.
- Lővei 2009.** Lővei Pál: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához I–II*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2009.
- Mag 2014.** Mag Hella: Tereske temploma az Árpád-korban. In: Rácz Tibor Ákos (szerk.): *A múltnak kútja: Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete. / The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists*. Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2014. 203–214.
- Marosi 1980.** Marosi Ernő: Magyarországi művészet Szent László korában. In: Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szent István Társulat, Budapest, 1980. 205–219.
- Puskás 1932.** Puskás Lajos: *A magyar falfestés Árpád-kori emlékei*. Doktori értekezés. Budapest, 1932.
- Ritoók 2010.** Ritoók Ágnes: A zalai (zalavári) bencés monostor. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon / Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary I*. MTA Régészeti Intézete, Budapest, 2010. 333–347.
- Suba 2021.** Suba Katalin: *A zalavári bencés apátság 11. századi kőfaragványai*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021.

- Szőnyi 1927.** Szőnyi Ottó: Ásatások a pécsi székesegyház környékén 1922-ben. Grabungen in der Umgebung der Pécs (Fünfkirchener) Domkirche im Jahre 1922. *Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve*, 2. (1923–26) 1927. 172–195.
- Szőnyi 1928.** Szőnyi Ottó: A bihar-remetei falfestmények. *Archaeológiai Értesítő*, 42. (1928) 234–237.
- Tóth – Kiss – Fekete 2018.** Tóth Csaba – Kiss József – Fekete András: *Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa I.* Martin Opitz, Budapest, 2018.
- Tóth 2020.** Tóth Csaba: *Bardus, Grossus, Florenus. Pénzverés az Anjouk Magyarországon.* Martin Opitz, Budapest, 2020.
- Tóth 1974.** Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Tóth – Marosi 1978.** Tóth Melinda – Marosi Ernő (szerk.): *Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus.* István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1978.
- Tóth 2000.** Tóth Sándor: Az aracsi kő rokonsága. In: Kollár Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és a Szer.* Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000. 429–448.
- Uzsoki 1982.** Uzsoki András: Az első magyar királyné, Gizella sírja. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 16. (1982) 125–168.
- Várady 1998.** Várady Zoltán: A középkori epigráfia kutatás Magyarországon. In: Endrédi Lajos (szerk.): *Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Tudományos Közleményei III.* Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, Szekszárd, 1998. 147–157.
- Várady 2000.** Várady Zoltán: *Románkori, korai gótikus és gótikus maiuscula feliratok a Dunántúlon.* (IPF Kiskönyvtár 8.) IPF-Könyvek, Szekszárd, 2000.
- Várady 2002.** Várady Zoltán: A románkori és a korai gótikus feliratok. *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve*, 24. (2002) 147–168.
- Várady 2006.** Várady Zoltán: A középkori latin betűs epigráfia íráskorszakai, a feliratok érdekességei és kiegészítési lehetőségei. *Acta Universitatis Szegedensis, Acta Historica* Tomus CXXIV. (2006) 39–52.
- Várady 2010.** Várady Zoltán: Epigráfiai emlékek Árpád-házi uralkodóink korából. In: Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004).* PTE BTK Középkori és Koraiújkori Történelmi Tanszék, Pécs, 2010. 231–240.

Várady 2015. Várady Zoltán: Az uralkodói pecsétek feliratainak epigráfiai vizsgálata. *Ars Hungarica*, 41. (2015/2) 159–172.

Zsoldos 2011. Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2011.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

Abasári feltárásról: <https://mki.gov.hu/hu/kutatasok-hu/abasari-feltaras-hu/abasari-feltarasa-tovabb-folytatodik> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 13.)

Tóth 2001. Tóth Sándor: A 11–12. századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai. 1-33. <https://docplayer.hu/3472982-A-11-12-szazadi-magyarorszag-benedek-rendi-templomainak-maradvanyai.html> (A letöltés időpontja: 2021. 09. 28.) (Megjelenés helye: Takács Imre (szerk.) *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pannonhalma, 2001. 229–266.)

Zalavári feltárásról: <https://elkh.org/hirek/az-elkh-tamogatasaval-folytatodnak-a-kora-kozepkori-mosaburg-illetve-colon-civitas-feltarasara-iranyulo-regeszeti-kutatasok-zalavar-varsziget-területen> (A letöltés időpontja: 2023. 03. 22.)

SASHALMI-FEKETE TAMÁS

EGYEDI SAJÁTOSSÁGOK A KÖZÉPKORI SZÉKELYEK SZENT LÁSZLÓ-TISZTELETÉBEN

KIVONAT: A középkori székelyek Szent László-kultuszának számos emléke maradt ránk. Templomaik középkori falképein a leányrabló kun legendája igen gyakori téma, a régi kályhacsempéken pedig csatabárdos portréit csodálhatjuk meg. A Szent László nevét viselő települések, neki szentelt templomok és a változatos helyi legendák bizonyítják töretlen népszerűségét. Alakja köré archaikus aspektusok fonódtak, amelyek a megelevenedő-feltámadó uralkodót, sebezhetetlen hőst, védelmező lovagkirályt, az égiek által kiválasztott harcost éppúgy megjelenítik, mint a gyógyító és életadó uralkodót vagy a táltost. A ma is élő székely és csángó szájhagyomány pedig a 15–16. századi történetírókkal és kulturális központokkal való szoros kapcsolódásra utal.

KULCSSZAVAK: Szent László, Szent László-legendaciklus, középkori freskók, archaikus uralkodókép, Szűz Mária vitéze, sebezhetetlenség,

TAMÁS SASHALMI-FEKETE

Unique features of the veneration of Saint László by the Szekler people in the Middle Ages

ABSTRACT: Many relics of the medieval Szekler cult of Saint László have survived. The medieval wall paintings of their churches often depict the legend of the Kun abductor, while old stove tiles are decorated with portraits of

him wielding a battle-axe. The settlements bearing the name of St. László, the churches dedicated to him and the varied local legends are proof of his enduring popularity. Archaic aspects have been woven around his figure, representing the rising and resurrecting ruler, the invulnerable hero, the protective knight-king, the warrior chosen by the heavens, the healing and life-giving monarch and the *táltos*. The Szekler and Csángó oral tradition, still alive today, indicates a close connection with the historians and cultural centres of the 15th and 16th centuries.

KEYWORDS: St. László, St. László Legend Cycle, medieval frescoes, archaic image of the monarch, Virgin Mary's knight, invulnerability

A székelyek lelkében töretlenül él Szent László tisztelete, a nevét viselő települések (Homoródszentlászló, Nyárádszentlászló), a neki szentelt templomok fémjelzik ezt. Legendáit, a hozzá kapcsolódó szájhagyományt a fiatalabb generációk már gyermekkorukban megismerik. A példaképként tisztelt lovagkirály neve napján Székelyföld szerte kulturális programokkal tisztelegnek előtte, az utóbbi időben pedig Csíkszépvízen és Kézdiszentléleken róla mintázott köztéri szobrokat állítottak. Az elmúlt években Székelyföldön számos konferenciát szenteltek a személyének és több kiadvánnyal tisztelegtek alakjának. Mivel a legtöbbet ábrázolt szentek egyike a régióban, ezért kiemelt figyelem szegződik azokra a szent királyt megelevenítő középkori falképekre, amelyek nemcsak portréit, de a róla szóló legendákat is megelevenítik. A megújuló freskók a történelmi egyházak és helyi közösségek értékes örökségei, amelyeket a turisták egyre nagyobb számban keresnek fel. Ez pedig tovább generálhatja a nagy királyunk iránti figyelmet és tiszteletet.

A középkori székelyek Szent László-kultuszának számos emléke maradt ránk. Székelyföldön és csángó vidéken nagyon változatos legendák és a ma is élő szájhagyomány őrzi a majdnem évezredes örökséget. A gyógyító kutak (pl. Oroszhegyen az Urusos-kút), lova patájának nyomai (Lisznyó), a táj átformálásának képessége (Csík vidéke), lovának *táltos* képessége (Csíkszék) ma is ismert motívumok a

néphagyományban.¹ Templomaik középkori falképein a leányrabló kun legendája igen gyakori téma, a székelyekhez kötődő, ásatásokon előkerült 15–16. századi kályhacsempéken (Csekefalva, Székelykeresztúr, Moldvabánya) pedig csatabárdos portréit csodálhatjuk meg. A kályhák pedig a középkorban nemcsak az otthon melegét adták, hanem reprezentálták a família ízlését, hitét és az anyagi jólétét is. A szent király portréi mellett igen gyakori lovalakos, vagy pajzsos-kopjás huszárokat megelevenítő kályhacsempék a középkori székelyek és erdélyi nemesség kedvelt mintakincsei közé tartozott.² Szent László alakja köré archaikus aspektusok fonódtak, és ezek a megelevenedő-feltámadó uralkodót, sebezhetetlen hőst, védelmező lovagkirályt, az égiek által kiválasztott harcost jelenítik meg. A ma is élő székely és csángó szájhagyomány pedig megőrizte az ősi királytípusok közül a gyógyító és életadó uralkodót vagy a táltost. Jelen tanulmány célja bemutatni azt a sajátos, archaikus és komplex Szent László-képet, amely a középkori székelyek körében élt. Így érthetjük meg ugyanis azt, hogy mi az oka a vallási felekezettől független, erős ragaszkodásnak. Az uralkodó és katonaszent bemutatása a történeti források és középkori falképek bevonása által történik. A székelyek kulturális örökségében ugyanis számos ponton kimutatható a 15–16. századi történetírókkal és Szent László városával, Nagyváraddal való szoros kapcsolódás.

Nagyvárad, Bihar vármegye, a vérmedve és a székelyek

Nagyvárad már az Árpádok idején a Szent László tisztelet központja volt.³ Zarándoklattal, tisztulási és gyógyulási szándékkal⁴ vagy éppen peres ügyeik lezárása végett keresték fel a szent uralkodó sírját. A lovagkirályhoz méltó módon, hitüket megpróbálva érkeztek, hogy tüzes vasas próbával,⁵ olykor pedig

1 Kiváló összefoglalása az évszázados néphagyományoknak: Magyar 1998.

2 Benkő–Ughy 1984, 12.

3 Fedeles 2015, 89.

4 Fedeles 2015, 89.

5 Váradi Regestrum 26., 78., 156., 162., 285., 288., 310., 342. számú regeszták. Fordítását lásd magyarul: Nagy 1995, 189–192.

istenítéleti párviadalokkal döntsék el a perlekedők ügyét. A középkori széke-lyek is számos szállal kötődtek az uralkodóhoz és a kultuszát ápoló városhoz. Az udvarhelyszéki széke-lyek (forrásokban telegdi széke-lyek⁶) a Várad környéki területekről, többek között Mezőtelegdről települtek át a 11. században,⁷ ennek emlékét őrizte a „telegdi föld” kifejezés,⁸ egyes helységnevek (Telegdibacon), az egyházszervezetben a telegdi főesperesség⁹ és a széke-ly nemzetségek közül az Adorján nem Telegd nevezetű ága.¹⁰ Fontos megemlíteni azt is, hogy a király testőrségét gyarapította a „Székelyszáz” nevű katonai egység, mely a Várad Regestrum tanúsága szerint Bihar vármegyében működött.¹¹ Még a Szent László király várad-i sírja mellé temetkező, német–római császárt és magyar királyt, Luxemburgi Zsigmondot¹² is széke-ly testőrsége mentette ki a vesztes nikápolyi csatából.¹³ Szent László, Várad és a széke-lyek kapcsolatát több művészettörté-leti alkotás, elsősorban a Székelyföldön fennmaradt középkori falképek rep-rezentálják. A Képes Krónikában négy azonos méretű toronnyal megerősített, háromhajós bazilikaként jelenítették meg a várad-i székesegyház alapítását.¹⁴ A Szent László-legendaciklus 14–15. századi falképei közül Kökös, Csíkszent-mihály, Marosvásárhely, Székelyderzs freskóin,¹⁵ az ún. Kivonulás jelenetében láthatunk ezzel megegyező képet a Szent László által alapított templomról. A széke-lyföldi falképciklusok sajátjaként gyakori, hogy egy áldó püspökalak in-dítja csatába a sereget.¹⁶ Feltűnő, hogy miért nem kap ekkora hangsúlyt e rész-

6 SzOkl III. 2–3. (409.)

7 Bereznyai 2011, 48–49.; Sófalvi 2017, 46–47.; Egyed 2014, 9.

8 Egyed 2012, 49.

9 Egyed 2012, 49.

10 Rugonfalvi Kiss 2009, 117.

11 Várad-i Regestrum 165. sz. regesztája (1217-es év). <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Varadi-varadi-jegyzokonyv-regestrum-varadinense-1208-1235-2/textus-90/testimonia-regestri-varadiensis-ordine-chronologico-digesta-D6/annus-1217-2D8/nr-165-208-2D9/> (letöltés: 2023.06.16.)

12 Horváth 2021, 177 – 181.

13 Rugonfalvi Kiss 2009, 152.

14 Képes Krónika 1986, 178.

15 Isó–Kollár–Kovács 2021, 115., 90., 304., 156.

16 Bögöz, Székelyderzs, Gelence, Homoródkarácsonyfalva falképciklusain. Digitális adatbázisban lásd: <https://www.szentlaszlo.com/gallery.php> (letöltés: 2023.06.16.)

let a történelmi Magyar Királyság más vidékein ábrázolt legendaciklusokban?¹⁷ Erről Jánó Mihály művészettörténész közölt könyvfejezetében egy árnyaltabb lehetőséget, mely szerint a Kivonulás jelenetében Várad, Doboka, vagy Bihar vára is megjelenhet.¹⁸ Véleményem szerint a kiemelt négy helység falképein (Kökös, Csíkszentmihály, Marosvásárhely, Székelyderzs) a székelyek tudatosan Váradot mint a Szent László-tisztelet központját jelenítették meg, ennek magyarázatát pedig a város Anjouk alatti felértékelődésében látom, valamint a szent királyhoz és Váradhoz kapcsolódó legendákban kereshetjük.

Szent Lászlónak kevésbé ismert legendája a vérmedvével való küzdelméről szól, melynek történeti forrását a *Honismeret* folyóirat hasábjain közöltem először.¹⁹ *Paulus Crosnensis Ruthenus* (Pawel Z. Krosna) humanista tudós 1509-ben megjelent versei között maradt fenn az emberhúsrá kapó, Várad környéki jobbágyokat gyilkoló fenevad legendája, amelyet a szent király fékezett meg. A legenda forrása, a *Ruthenus-vers* Fehér Bence klasszika-filológus professzor tolmácsolásában így hangzik:

„Mért említsem, erős keze hogy’ megtörte a medvét,
mely Várad táján dúlta a földeket, és
a nyomorult lakosoknak amely volt rémületére,
mert elpusztított ezreket is közülük?”²⁰

A korabeli szájhagyományt jegyezhetle le a művelt humanista tudós, aki magyarországi tartózkodása idején közelebbi viszonyt alakított ki Perényi

17 Sem a püspökalkak, sem Várad négytornyos ábrázolása nem ismeretes Erdélyen kívüli ábrázolásokon. Jánó 2011, 153.

18 Jánó 2021, 151–155. A szerző szerint a Kivonulás jelenetében látható város azonosítására több helyszín is fontolóra vehető, mégis ő elsősorban Doboka várát emeli ki fontosabbnak.

19 Sashalmi-Fekete 2021, 12–16. vö. Magyar 2021, 120. A mondakatalógus MZ D 152.2. A vérmedve megölése címmel van leltárba véve.

20 Fehér Bence fordításának első megjelenése: Sashalmi-Fekete 2021, 15. A mű eredetije: Paulus Crosnensis Ruthenus: *Panegyrici ad diuum Ladislaum Pannoniae regem uictoriosissimum & sanctum Stanislaum praesulem ac martyrem Poloniae gloriosissimum*, Wien, 1509. Österreichische Nationalbibliothek 38.R.52 leltári számon. (Későbbiekben: Ruthenus 1509.)

Gáborral, Báthori Istvánnal és a Thurzókkal.²¹ A kutatások szerint *Paulus Crosnensis Ruthenus* krakkói tudós 1508. október 12-én járt Nagyváradon,²² itt születhetett e mű gondolata, mely aztán Bécsben látott napvilágot. Ezen legenda egyetlen képi ábrázolása ismeretes, Székelyszentlélek középkori eredetű templomának külső, északi hajófalán. A 15. század elejére (1420 körül) datált freskó ismertetését és párhuzamait hosszabban ismertettem a *Székelyföld* hasábjain.²³ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy egyedül a Székelyföldön maradt fenn e legenda ábrázolása, ráadásul szakrális térben. A Székelyvásárhely²⁴ és Udvarhely között haladó hadi útvonalon, jól látható módon reprezentálta az udvarhelyszéki székelység példaképét, Szent László királyt.

A lovagi erényekhez méltó tett (gyengék védelmezése) megörökítése az északi hajófalán, azaz a halálhoz/elmúláshoz kapcsolódó szakrális térben lett elhelyezve. Hiszen templomaink északi hajófalán vannak megörökítve többnyire a mártírok, a Szent László-legenda epikus küzdelmei, a vértanúk életéből vett jelenetek, az Utolsó Ítélet a Pokol ábrázolásával, valamint Krisztus szenvedésének és kereszthalálának pillanata. Érdekes kérdés, hogy vajon mi okból szakralizálódott a medveküzdélművetségi jelenet és a fenevad legyőzése? Elgondolkodtató, hogy a restaurátorok, művészettörténészek a forrás ismertetése előtt kétkedve fogadták a medvéről alkotott elméletemet, azonban erről sem tanulmányt, sem recenziót nem olvashatunk.²⁵ A két lábra ágaskodó ragadozó testén ábrázolt pikkelyszerű foltok és maga a legenda ugyanis korábban ismeretlen és szokatlan volt a szakembereknek. Valószínűnek tartom azt, hogy a fékezhetetlennek tűnő vérmedvét szándékosan démonikus jegyekkel látták el, hiszen csak a szent király volt képes diadalmaskodni felette. A középkori emberek mentalitásában egy ilyen pusztító szörnyeteg valószínűleg

21 Gerézdi 1962, 722.

22 Gerézdi 1962, 723.

23 Sashalmi-Fekete 2020b, 102–121.

24 Marosvásárhely régebbi neve.

25 Jól jellemzi a helyzetet, hogy pusztán a közösségi médiában ment egyfajta hitetlenkedés. Sajnálatos módon a kutató kollégák ingerküszöbét nem ütötte ki a magas minőségű freskó. Ezen egyetlen részletező tanulmányt sem szenteltek neki.

valamiféle földöntúli hatalommal felruházott lény lehetett, amelyet ördögi megszállottság irányított. Beszédes az is, hogy Szent György és a sárkány harcával együtt, közös kerettel ellátott kompozícióban festették meg.²⁶ Ez magyarázatot adhat a világi jellegű harci cselekedet templomi megjelenítésére és szakralizációjára. A királyi udvarral való kapcsolattartás mellett katonai feladataik és kulturális kapcsolódásaik révén a primorok (székely előkelők), lófők ismerték tehát a váradi vérmedve történetét, amely buzdító erővel bírt számukra minden időkből.

1. kép. Szent László medveküzdelmi jelenete Székelyszentléleken (Czerják Eszter és a szerző rekonstrukciós rajza)

26 Sashalmi-Fekete 2020b, 120–121.

Archaikus uralkodótípus, a feltámadó, újjáéledő király

Szent László alakjában azon archaikus királytípus köszön vissza,²⁷ aki feltámad és megóvja népét a veszedelemben, gyógyító és táltos erővel bír, heroikus küzdelmeket vív az ellenséggel (pogány kunok, fenevadként pusztító medve). Magyar Zoltán véleményét idézem, mely nagyon pontosan megfogalmazza Szent László király egyediségét, a keleti és nyugati eszmék ötvöződését a magyar kultúrában: „Ő az egyedüli, akinek a tiszteletében a hivatalos egyházi szentkultusz összefonódott a néphagyománnyal, a mondák és a hiedelmek világával. Valószínűleg már az életében megindult körülötte a legendaképződés, hogy aztán kiforrott formában feltűnjék a középkori templomok falán és a mondaszövegekben. Nem kizárt, hogy kultuszában az ősi szakrális királyság számos motívuma is felszínre tört, hiszen a szent győzelemhozó és termékenységtalmozó, -biztosító szerepe, a szent növények, állatok, források, sziklák előfordulása is közvetve erre utal, s mindezzel csak látszólag áll ellentétben a király egyházpártoló-alapító, hittérítő tevékenysége, a pogányok elleni harc, azaz a keresztény motívumok személyéhez kapcsolása. Szent László alakjában a korabeli nomád férfieszmény és az európai lovag- és uralkodói-deál ötvöződött egyggyé.”²⁸

A középkori királyokat megillető címek, mint a *rex et sacerdos*, illetve a *servus apostolorum* is az Isten által kiválasztott személyt, a katonai és papi funkciók egybeolvadását mutatja.²⁹ Ezek az ősi uralkodói motívumok megjelennek a történeti forrásokban és művészettörténeti emlékeinken is. Legmarkánsabban a Krisztushoz hasonló tulajdonságot, nevezetesen a feltámadás képességét emelném ki, annak képzőművészeti megnyilvánulása ugyanis

27 Archaikus királytípusokról és azok eredetéről kitűnő összefoglalót írt Westermann. Link: <https://www.britannica.com/topic/sacred-kingship/Forms-and-types-of-sacred-legitimation-of-kings> (letöltés: 2023.06.16.)

28 Magyar 2016, 30–31. Szent László keleti és nyugati aspektusairól lásd. Klaniczay 2000, 153–168.

29 Nóda 2018, 37.

egyedinek mondható a székelyföldi falképeken. A keresztény katonaszentek közül Szent László kultusza és falképeinek programja egyértelműen azonosítható a pogányokkal vívott dicső küzdelem egyházi narrációjaként. A székelyek ugyanis mint a nyugati keresztény egyház legkeletibb védőoszlopaként harcoltak a kun, tatár, mongol, török hadakkal szemben. Ezen önreprezentáció ráadásul egybeesett az új uralkodóházak (Anjouk, Luxemburgi Zsigmond) legitimációjával³⁰ és a királyi központok művészi igényeivel.³¹ A Szent Lászlót megjelenítő falképek alkotásának ideje jórészt a 14. század közepére esik, éppen akkor amikor a székelyek győztes hadjáratot vezettek Moldvába a tatárok ellen. Lackfi nádorral az élen 1345-ben elsöprő győzelmet arattak Athlamos tatár fejedelem felett és hatalmas hadzsisákmánnyal tértek haza.³² A Dubnici Krónikában (1479) maradtak fenn a Névtelen Minorita gesztájának (1360-as évek) részletei, bennük szó esik a tatárok elleni moldvai hadjáratról és Szent László váradi csodájáról:

„Azt is mondják, hogy mialatt a keresztények és a tatárok között folyt az összecsapás, Szent László király fejét a váradi egyházban nem találták. Bizony csodás dolog. Midőn tehát ezen egyház örkanonok-helyettese a fej keresése okából bement a sekrestyébe, a fejet a helyén feküdvé lelte fel izzadtan, mintha élőként nagy munkából, vagy a forróságtól felhevülten máshonnan tért volna meg. Ezt a tényt az örkanonok-helyettes nemcsak a kanonokkal, hanem sok szerzetessel is közölte. Az említett csoda bizonyítékául egy igen öreg tatár fogoly elmondta, hogy nem csupán a székelyek és a magyarok támadtak rájuk, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak. Más társai is beszámoltak arról, hogy amikor a székelyek ellenük támadtak, „előttük egy magas lovag járt nagy lovon ülve, és fején aranykoronát hordott, kezében meg bárdját, aki közülünk valamennyit igen erős ütésekkel és csapásokkal elpusztította”. E lovagnak a feje fölött a levegőben ugyanis, egy nagyon szép úrnő tűnt fel csodás ragyogással, akinek fején rendkívüli dísszel és fénnel ékesített aranykorona látszott. Ezért nyilvánvaló, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló

30 Cepetić 2013, 309.; Horváth 2021, 177–181.

31 Kerny 2017, 45–50.

32 Küküllői 2000, 16. 6. fejezet

említett székelyeket maga Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg azon pogányok ellen, akik erejükkel és tömegükkel kérkedtek.”³³

Az európai néprajztudományban is jól ismert Kyffhäuser-mondatípus eleme köszön vissza e történeti forrásunkban, amelynek lényege a halhatatlan és visszatérő hős király archaikus alakja, aki a végső veszedelemben feléled és megsegíti a népét.³⁴ A Kyffhäuser-mondatípus és a Szent László-legendaciklus összehasonlításáról nincs tudomásom,³⁵ ugyanakkor elgondolkodtató, hogy nemcsak Szent László visszatérő-segítő lovagkirály alakja, hanem a mondatípus további elemei is megtalálhatók: a fára függesztett fegyverek és pajzs, az általuk kizöldellő fa és a hős szendergése (alvása) mind megtalálható a Szent László-legendá falképein is. A feltámadott-visszatért Frigyes császárról az a legenda élt a 14. századi Sibylla-könyvek szerint, hogy a győztes csata után pajzsát egy kiszáradt fára akasztotta, amely azután újra kizöldült.³⁶ Szimbolikai szempontból hasonlóságokat találhatunk a Szent László-legendá falképeinek életfa alatti pihenés jelenetében, ahol a pajzs is láthatóan egy életerős fára van akasztva (Székelyföldön: Erdőfüle, Felvidéken: Karaszgó, Szentmihályfa, Rimabánya) és ezt fontosnak tartották megjeleníteni. Szent Lászlóhoz kapcsolódik a kizöldellő fa csángó mondája is Klézséről, mely szerint azt maga a király ültette.³⁷ Különlegessége, hogy más nevezetes történelmi személyek idején (Rákóczi, Kossuth) is megújult, életre kelt. A *Szent László fája* elnevezés Csikban is ismeretes, ahol még néhány falat ételt és italt is hagytak alatta tiszteletük jeléül,³⁸ ez pedig ősbibb rítusokra utal.³⁹ Érdekes, hogy éppen Szent László első törvénykönyve tiltja a fák melletti szertartásokat, ugyanakkor éppen az ő tiszteletére hagynak hátra

33 Küküllei 2000, 50–51. 8–9. fejezetek

34 Schröder 1896.; Magyar 2001, 54.

35 A mondatípus elemeinek néprajzi kutatásáról és magyarországi vizsgálatával lásd: Magyar 2011, 193., 205–209., 218–220.

36 Schröder 1896, 23.

37 Magyar 2021, 125. Köszönettel tartozom ugyanakkor Gyöngyössy János történeti grafikusknak ezért az információért. Szent László Kárpát-medencei legendáriumának gyűjtése közben 2017-ben gyűjtötték ezen információkat.

38 Magyar 1996, 367.

39 Szent László törvényéről lásd Corpus Juris Hungarici 1896, 26. I. dekrétum 22. fejezet.

étel- és italáldozatot.⁴⁰ A magyar kultúrában és a történelmi Magyar Királyság területén élő népek körében a feltámadó hős is jól ismert motívum, nemcsak Szent Lászlóról, hanem számtalan történelmi személyről (pl. Csaba királyfi, Mátyás király, Rákóczi Ferenc) azt tartja a néphagyomány, hogy visszatérnek és segítenek a nehéz időkben.⁴¹ Szent László alvó és készülő seregéről gyűjtöttek mondát Szádelőn (Felvidék),⁴² a király szellemének egy román jósasszony általi megidézését pedig Tordaszentlászlón (Erdély). A holtából is visszatérő király Torda környékén ismert mondája szerint pedig a szent király szelleme a csatában megjelenik, sőt ilyenkor a patája dobogását is hallani lehet.⁴³

A Névtelen Minorita gesztája által megelevenített váradi csodás megelevenedés (ún. *patrocinium csoda*) és a moldvai hadjárat történetének más elemeit is felfedezhetjük egyes falképeken. Székelyföldön a Szent László-legendaciklus falképeinek nagy részét ugyanis éppen a moldvai hadjárat után és a *Névtelen Minorita gesztájával* szinte azonos időben (14. század második fele) festik meg. Feltételezhetjük, hogy éppen abból a hadizsákmányból finanszírozták hálaadásképpen, amelyet a hadjáratban szereztek. A falképeken gyakran feltűnik egy páncélos előkelő Szent László mellett, akinek az arca a csöbörsisak alatt rejtve marad. Megkockáztathatjuk azt a felvetést, hogy maga Lackfi nádor, a moldvai hadjárat vezére lehet, vagy egy előkelő székely primor, aki donátorként rejtve maradt a freskókon.⁴⁴ Véleményem szerint a legendaciklushoz kapcsolódó eredeti történeti mozzanaton kívül – azaz a leányrabló kun története és a kerlési csata mellett – a székelyek megjelenítették a történeti forrásokban lejegyzett csoda elemeit is.

A legnagyobb kiterjedésű ezt megelevenítő részlet a bibarcfalvi legendaciklus üldözés jelenetében látható, amelyben Szent László és a leányrabló kun vezér felett a levegőben egy anyagszerű alak lebeg. Az aranyhárga öltözetű, arcszörzet nélküli alak irányába néz a kun vezér és íját ráirányítja, nem Szent

40 Szent László törvényéről lásd Corpus Juris Hungarici 1896, 26. I. dekrétum 22. fejezet

41 Magyar 2001, 79–220.

42 Magyar 2021, 147. A monda típus- és motívumindexe: MZ D 219.

43 Magyar 2021, 146–147. A monda típus- és motívumindexe: MZ D 217.1.

44 Donátornak azokat nevezzük, akik megrendelőként hathatós anyagi támogatást adtak ezen falképek elkészítésére. Kerny 2017, 48–50.

Lászlóra. A levegőben lefelé tekintő, szoborszerű arc a kun vezér irányába koncentrálna. Mivel a freskó nemrég esett át egy szakszerű tisztításon, ahol eltávolították a korábbi, 1970-es években rákerült festékréteget, bizonyosra vehetjük az arc hiteles jelenlétét.⁴⁵ Ugyanezen mozdulatsor elemei és motívum olvasható le az elpusztult maksai falképről,⁴⁶ az üldözés jelenetében a kun vezér az ég felé feszíti íját. Tekintete szintén egy aranszínű ruhát viselő, repülő alak töredékei felé irányulnak, aki azonban itt sajnálatos módon erősen töredékes. Nagy valószínűséggel ugyanezen jelenést láthatjuk Bögöz freskóján is, a legenda csatajelenetében aranszínű ruha redőzött alsó része hívja magára fel a figyelmet a kavargó harci cselekmények között. A kompozíció további érdekessége, hogy mintha megálljt parancsoltak volna a kunok nyílveszőinek, azok a lepelszerű ruha előtt lebegnek, nem fúródtak bele, nem árthatnak neki.

A szacsvai falképtöredéken is a korábbi részleteket fedezhetjük fel. Az üldözés jelenetében Szent László és a leányrabló kun tekintete nem egymásnak feszül, hanem a képkeretbe kinyúló, közöttük terpeszkedő háromágú életfára és az annak közepéből kiemelkedő arca (?), vagy jelenésre irányulnak. Szemeikkel egyazon irányba néznek, egyik nyílvesző eltörik Szent László glóriája előtt az életfa ágán, ez egyedivé teszi a kompozíciót.⁴⁷

Egyetértek Jánó Mihály korábbi felvetésével,⁴⁸ mely szerint ez a képi motívum a moldvai hadjárat és Szent László váradi megelevenedésének történetéhez, az ún. *patrocinium csodához* kapcsolódik, amelyet a *Névtelen Minorita krónikájából* megismertünk: „E lovagnak a feje fölött a levegőben ugyanis, egy nagyon szép úrnő tűnt fel csodás ragyogással, akinek fején rendkívüli díszes és fénnel ékesített aranykorona látszott. Ezért nyilvánvaló, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló említett székelyeket maga Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg azon pogányok ellen [...]” Sajnálatos tény, hogy a bibarcfalvi angyalszerű alak ábrázolásán kívül a jelenet nem maradt meg teljes

45 László 1993, 89. A szakszerű tisztítást és konzerválást Czibalmos Attila falképrestaurátor végezte, 2022 őszére lett készen.

46 László 1993, 70–71. Huszka József bögözi és maksai falképekről készített akvarell másolatain is jól látható ez a részlet.

47 Sashalmi-Fekete 2020a, 35–36.

48 Jánó 2007.

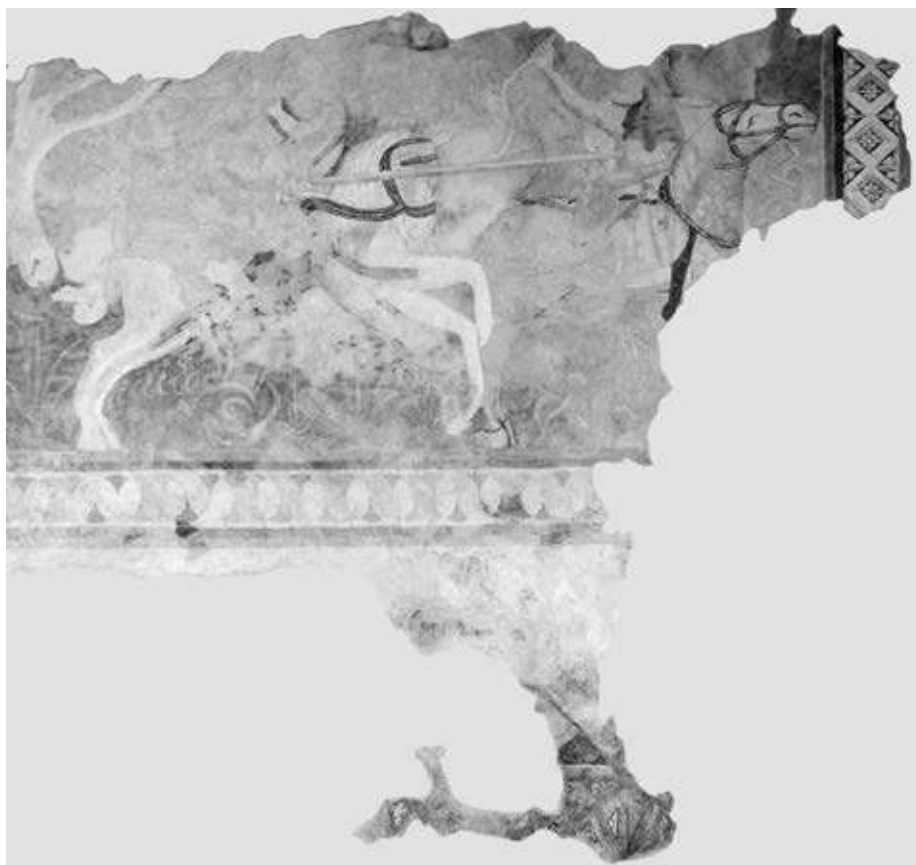
2. kép. A bögözi freskó csatajelenete az aranszínű, lepelszerű ruhával. Angyal vagy Szűz Mária? (Magyari Hunor felvétele)

valójában. Mégis nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy a falképtörödékekben és nagyobb felületen bemutatott jelenés a moldvai hadjáratra utalhat és nem kapcsolódik a – legendaciklus történeti alapját képező – kerlési csatához. Bár a művészettörténetben egyedülálló lenne és nincs ilyen korai párhuzama, Szűz Mária választott vitézeként⁴⁹ és a fentebbi részletek tudatában nem elvetendő feltételezés, hogy ez a korabeli hiedelem megjelenítése. A Bibliából származó „Napba öltözött Asszony”⁵⁰ szimbolikája a későbbi századok kedvelt motívu-

49 Peer-kódexben található, ismeretlen szerzőjű vers soraiban ekképp olvashatjuk: „Te Szentléleknek tiszta edénye, Szíz Máriának választott vitéze.” lásd: V. Kovács 1984, 875.

50 Eredetileg János Mennyei Jelenésekről Való Könyve 12./1. része ír imígy: „És láttaték nagy jel az égben: egy asszony, a ki a napba vala felöltözve, és lábai alatt vala a hold, és az ő fejében tizenkét csillagból korona;”

mává válik.⁵¹ Nem véletlen az sem, hogy Ruthenus mester versével szinte egyidejűleg, II. Ulászló pénzverésének reprezentációjában is visszaköszön Szent László és a napsugarakkal, holdsarlóval ábrázolt Szűz Mária alakja.⁵²

3. kép. Bibarcfalva falképén található rejtélyes alak az Üldözés jelenetében (Fischer István Alfréd fotója)

51 Ruthenus 1509-ben megjelent könyvének nyitólapján látható Szent László király metszete, feltette a Napba öltözött Madonnával. Székelyföld legszentebb szakrális központjában, Csíksomlyó ferences kegytemplomának főoltárán áll a jól ismert Szűz Mária szobra (holdsarlón áll!), mellette pedig Szent László csatabárdos portréja áll. Ikonográfiai összefoglalását lásd Nátyi 2013.

52 Tóth 2019, 100.; Kálnoki-Gyöngyössy 2018, 90–94.; A Regnum Marianum eszme kiváló összefoglalására legújabbban Teiszler 2022, 87–112.

Égi segítség és angyalok a lovagkirály oldalán

Azonban a fentebb megnevezett falképtöredékekkel kapcsolatban meg kell említenem egy másik felvetést is. Az aranyló, lepelszerű öltözetekre, s a bibarcfalvi angyalszerű alakra lehetséges egy másik magyarázat is. Az erdélyi mondák között él egy olyan variáns, miszerint Szent Lászlót harcos angyalok kísérik az ütközetekben,⁵³ s fennmaradt olyan Udvarhelyszéken (Zetelaka) is ismert históriás költemény, amely szerint az angyalok maguk is részt vesznek a király oldalán a csatában:

„Bátor és szerencsés vitézsége oly nagy volt,
Hogy ő idejében senki sem látott hasonlót.
Mert az ő tiszta szent élete
Érdemes volt, hogy angyalok is
Még megharcolnának mellette.”⁵⁴

Bár e históriás ének legkorábbi írott előfordulása 1695-re tehető Náray György *Lyra Coelestis* című énekeskönyvében,⁵⁵ a szöveg tartalma alapján azonban fő forrása *Szent László legendája*, amely szentté avatása után (1192) keletkezett. Középkori motívumnak vehetjük a harcos angyalok jelenlétét is, amely már a *Képes Krónikában* is megjelenő elem. A pozsonyi jelenés története a Salamon elleni küzdelmek epizódjában található, amikor Szent László és Salamon közatonának öltözve párviadalokban vett részt. Mikor Salamon az álruhában megjelenő László herceget meglátta, annak feje felett két angyalt látott repülni kezükben tüzes karddal: „Történt pedig, hogy László a déli pihenő idején a vár alá ment. Salamon látta, hogy közeleg, és fegyverzetet cserélve, hogy ne ismer-

53 Magyar 2021, 106. A monda típus- és motívumindexe: MZ D 115.4.

54 Kővári–Medgyesy 2017, 162–165.; vö. Magyar 2021, 106. A monda típus- és motívumindexe: MZ D 84.4.

55 Kővári–Medgyesy 2017, 162.

jék fel, eléje ment, és László nem is ismert rá. Salamon katonái a várfalon ülve nézték őket; Salamon pedig azt hitte, hogy egy szerviens, odament, hogy megküzdjön vele. De mihelyt a közelébe ért és arcába tekintett, két angyalt látott László feje fölött, akik tüzes karddal röpdöstek és a herceg ellenségeit fenyegették. Ennek láttára Salamon a várba menekült.”⁵⁶

A krónikarészletben említett angyalok a kerubok lehetnek, akiknek feladatköre az Édenkert és az Élet Fájának őrizete a bűnbeesés óta.⁵⁷ A héber mítoszok szerint ők maguk a lángoló pallos,⁵⁸ az angyali rendek közül sajátos szerepük van és mindössze ketten vannak. A Képes Krónika pozsonyi jelenése eképpen Szent László különlegességét és kiválasztottságát hangsúlyozza. Hiszen az örök élet és a bűnbeesés előtti tisztaság őrzői, ez pedig teljesen egybevághat a szent király legendájában megőrződött, vagy a történelmi énekekben megjelenő, Szent Lászlóhoz kapcsolódó erényekkel (pl. szűziesség). Amennyiben ezen angyalok láthatók a székelyföldi falképtöredékeken, úgy egy különleges ábrázolással van dolgunk. Természetesen ez csak akkor nyerhetne teljes igazolást, hogyha előkerülne egy ép legendaciklus, kiegészítve ezen részlettel.

A falképkutatásokban sem volt korábban ismeretes az égi segítségnyújtás motívuma, hiszen a legendát megörökítő krónikák is hallgattak róla. Egy korábban ismeretlen, általunk nemrég közölt humanista forrás, az ún. *Ruthenus-vers*⁵⁹ (Paulus Crosnensis Ruthenus alkotása) azonban említi a szent királyt megsegítő erőt:

„Csakhogy semmi csapás nem okozhat kárt a galádnak,
És a vad test fel sem veszi a sebeket,
Mert a cytaei gyógyfüvek és bűbáj-susogások
Tették híressé s thesszali gaz babonák.
Ám miután a derült égből hang zendül, ütése
Helyén tartósan megmaradott a sebe.

56 Képes Krónika 1986, 162.

57 Mózes I. 3. 24. „És kiűzé az embert, és oda helyezteté az éden kertjének keleti oldala felől a Kerubokat és a villogó pallos lángját, hogy őrizzék az élet fájának útját.”

58 Graves–Patai 1996, 70.

59 Sashalmi-Fekete 2022, 105–106.

A rabló keziből a saját kardját kiragadta
 S vágta a hitványnak szörnyü szivét a vezér,
 S fejszefogó jobbával a harcos szűz lecsapott rá,
 Rossz lábszárait úgy szabta szilárd keze szét.
 Végre keserves bűnhődést így nyert el a rabló,
 Bűnéhez méltó lett a jutalma neki.”⁶⁰

(Fehér Bence fordítása)

A Ruthenus-vers részletei nem ismétlik szolgai módon a krónikák szövegeit, hanem merőben új hangvétellel, epikus színezettel beszélnek el a legendát. Tartalmát tekintve ez a forrás egyezik meg leginkább a falképciklusokon megjelenített történettel. Ez abból adódhat, hogy a szerző személyesen járt Nagyváradon, a Szent László-kultusz központjában, ahol valószínűleg a korabeli szájhagyományt is hallhatta.⁶¹ A vers csak a törzsjeleneteket rögzíti (Csata-Üldözés, Birkózás, Lefejezés), mégis ez a leányrablás egyik legsajátosabb megjelenítése. Kizárólag csak itt olvasható a leány harcos mivoltának többszöri kihangsúlyozása, a kun sérthetetlenségének titkai (gyógyfüvek, varázslat), és itt történik említés a Szent László számára érkező égi segítségről is (mennyei hang zendülése), ami aztán megtöri az ellenséges harcos sebezhetetlenségét. Ez a forrásrészlet tehát minden tekintetben egyedinek mondható, és az eddig ismert kútfőkhöz képest újabb részletekkel szolgálhat a falképciklusok, valamint a középkori Szent László-kultusz mélyebb megértéséhez.

Az égi segedelem másfajta megjelenítését is megtalálhatjuk egyes székelylegény Szent László-legenda falképciklusokon. Oklándon a legendaciklus rendhagyó módon angyali koronázással kezdődik.⁶² Szent László ülő testhelyzetben fogadja az égből érkező koronát és a vele szemben álló klerikusokat. Baljában páncélkesztyűjét markolja, jobbával előre nyújt valamit (sérült a falkép) a papi személy felé. A kezét áldásra emelő püspök főpapi ornátusban,

60 A Ruthenus-vers elérhetősége Österreichische Nationalbibliothek 38.R.52 leltári számon, a 29–30. oldalakon. (https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DT-L_3230451&order=1&view=SINGLEÖ (Letöltve: 2022. 10. 6.)

61 Gerézdi 1962, 723.

62 Isó–Kollár–Kovács 2021, 120.

bal kezében pásztorbotját szertartásos mozdulattal tartja, mögötte vonaldíszes amforát emelő (valószínűleg szentelt olajat tartalmaz) barna csuhás szerzetes. Szent László király mögött egy álló glóriás alak roncsolt töredékei látszanak, lábán Szent László cipőjével megegyező lábbelit hord. Vajon ki lehet és milyen szerepet játszik az égi korona átadásakor? A király felkenésének pillanatát a gidófalvi templom freskóján is megörökítették. A kompozíció itt is egyedi, hiszen Szent László egy tornyos épület kapujában álló püspökalak előtt térdepel. Feje felett az égből egy kar nyúlik le, a jellegzetes áldó kéz körül pedig a szentek glóriájához hasonló aura látszik. A király alakja mögött egy félhosszú hajvisellettal rendelkező fiatal arcú apród áll, bal kezében egy nagyméretű, ékkövekkel kirakott nyitott koronát tartva. Jobb kezével a későbbi csatajelenetben használt lovas kopját és a szent király Szög nevű paripájának gyeplőjét fogja.

Az *angyali koronázás* rendhagyó és ritka a Szent László-legendaciklusok ábrázolásaiban – mindössze *Oklándon*, *Gidófalván* (Székelyföld), *Ecelen* (Dél-Erdély), valamint *Vitfalván* (Felvidék) ismerjük – azonban uralkodói reprezentációban⁶³ vagy más falképkompozíciókban gyakoribb (pl. *Técső*, *Feketeardó*, *Velemér*). A Szent László alakjával összeforrott angyali koronázás motívuma, mint ikonográfiai típus megjelenése a 14. század második felére tehető. Az Anjouk és a királyi udvarhoz közel álló nemesek (felsőlendvai Széchy, Arдай) patronálta egyházak templomainak falképein találhatjuk meg.⁶⁴ A *Képes Krónika* váci látomásában⁶⁵ Géza herceg feje felett, majd Szent László koronázását ábrázoló miniatúráján⁶⁶ az angyalok hordozta korona jelképezi az Árpádok égi kapcsolatát. A falképeken a Madonna előtt adoráló, azaz hódolatát kifejező lovagkirály kompozíciója az ország felajánlását és Szűz Mária patrónus voltát (*Patrona Hungariae*) jelképezi.⁶⁷ Az angyali koronázás székelyföldi variánsai egyedi pillanatképek, melyek a legendaciklusban a kivonulást és a csatajelenetet előzik meg.

63 Kerny 2010, 520.

64 Kerny 2010, 519–523.

65 Képes Krónika 1986, 149.

66 Képes Krónika 1986, 163.

67 Kerny 2010, 524–525.

Összegzés

A középkori székelyek Szent László-tisztelete sajátos és egyedi jellegzetességeket mutat. Királyunk alakja archaikus jegyeket visel, és ez túlmutat a világi személyek és hétköznapi földi halandók portréján. Ennek jelentősége abban áll, hogy a székelyek hiedelme szerint egy halhatatlan és feltámadó királyt követtek a csatába. Egy olyan kiválasztott harcos uralkodó kultuszát érzékelhetjük, akinek nevét kiáltva⁶⁸ a csatában megidézték őt, a nehéz időkben pedig visszavárták, hogy megsegítse őket a bajban. Ahogy a hun hagyományban Csaba királyfi is gyűjti seregét a Hadak Útján (Tejúton), s visszatér, ha szüksége van rá.⁶⁹

Az egyház által megtervezett falképek programja és kompozíciója nem-hogy gyengítene, de erősíti e képet. A leányrabló kun legendája a leggyakoribb freskók közé tartozik Székelyföldön. A sebezhetetlen hősök⁷⁰ epikus küzdelme közben a nyílveszők ártalmatlanul hullanak le Szent László glóriájáról, vagy összetörnek. Az írott forrásokban és a székelyföldi falképeken megjelenő égi segedelem hol angyalok formájában, hol Szűz Mária alakjában jelenik meg. A király másik szakralizálódott harci tette, a vérmedve legyőzése is Székelyszentléleken maradt csak fenn képi ábrázoláson. Ez egyrészt bizonyítja a székelyek Szent László városával, Váraddal való szoros kapcsolatait, másrészt megmutatja az önálló, sajátos falképprogram alkotásának szabadságát. A székelyek ezernyi szállal kötődtek a királyi udvarhoz és évszázadokon keresztül kifejezték ragaszkodásukat vezérükhöz, uralkodójukhoz. Kitűnő példaképet nyújtott számukra, a lovagkirály eszménye erőt adott a mindenkor harckészültségben lévő, gyakran hadakozó székelyeknek.

68 Névtelen Minorita 9. fejezetében: „[...]nem csupán a székelyek és a magyarok támadtak rájuk, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak [...]”(Küküllői 2000.)

69 Magyar 2001, 99–106.

70 László 1993, 184.; Magyar 1996, 278–279.; Sashalmi-Fekete 2020b, 35–37.

4. kép. Szent László glóriáján eltörnek a nyílvevzők (Szacsva)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Források

- Corpus Juris Hungarici 1896.** Magyar Törvénytár (1000–1526) válogatás, <https://mek.oszk.hu/01300/01396/01396.pdf> (a letöltés időpontja: 2023. április 22.)
- Küküllei 2000.** Küküllei János *Lajos király krónikája*. Névtelen szerző *Geszta Lajos királyról*. (Fordította: Kristó Gyula), Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 7–64.
- Ruthenus 1509.** Paulus Crosnensis Ruthenus: *Panegyrici ad diuum Ladislaum Pannoniæ regem uictoriosissimum & sanctum Stanislaum præsulem ac martyrem Poloniæ gloriosissimum*, Wien, 1509. Österreichische Nationalbibliothek 38.R.52 leltári számon.
- Szent Biblia** Azaz Istennek Ó- és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. (ford.: Károlyi Gáspár) Magánkiadás, Budapest, 1970.
- SzOkI** Székely Oklevéltár (régí) III. kötet, szerk.: Szabó Károly, Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság, Kolozsvár, 1890.
- Váradí Regestrum** <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Varadi-varadi-jegyzokonyv-regestrum-varadinense-1208-1235-2/> (letöltés: 2023.06.16.)
- V. Kovács 1984.** V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Szakirodalom

- Benkő-Ughy 1984.** Benkő Elek – Ughy István: *Székelykeresztúri kályhacsempek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
- Bereznay 2011.** Bereznay András: *Erdély történetének atlasza*. Méry Ratio Kiadó, Somorja (Šamorín, Slovakia), 2011.
- Cepetić 2013.** Cepetić, Maja: The Cult of St. Ladislav in Medieval Continental Croatia – Its Political and Cultural Context. In: *Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections (until 1780)* / Homza, M. – Lukačka, J. – Budak, N. (szerk.). Bratislava – Zagreb, Department of Slovak History, Faculty of Philosophy of Comenius University, Bratislava, 2013. 308–315.

- Egyed 2012.** Egyed Ákos: Erdővidék sajátos öngazgatási településrendszerének kialakulása és működése a székelyek megtelepedésétől 1876-1878-ig. In: Sófalvi András – Visy Zsolt (szerk.): *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből*. Pro Énlaka Alapítvány – Haáz Rezső Múzeum, Énlaka – Székelyudvarhely, 2012.
- Egyed 2014.** Egyed Ákos: *A székelyek rövid, képes történelme*. Tortoma Könyvkiadó – Háromszék Vármegye Kiadó, Barót – Sepsiszentgyörgy, 2014.
- Fedeles 2015.** Fedeles Tamás: „Isten nevében utazunk” Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Kronosz Kiadó, Pécs, 2015.
- Gerézdi 1962.** Gerézdi Rabán: Egy költői hírnév története. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 66. (1962) 6. füzet, 720–732.
- Graves–Patai 1996.** Robert Graves – Raphael Patai: *Héber mítoszok*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 1996.
- Horváth 2021.** Horváth Illés: Reprezentáció és kegyesség. Luxemburgi „Szent” Zsigmond váradi temetése és emlékezete. *Századok*, 155. (2021) 1. sz. 177–196., 177–181.
- Isó–Kollár–Kovács 2021.** Isó M. Emese – Kollár Tibor – Kovács Gergely (szerk.): *Lovagkirály*. Kárpátok Eurorégióért Regionális Fejlesztési Közhasznú Egyesület – Iskola Alapítvány Kiadó, Nyíregyháza – Kolozsvár, 2021.
- Jánó 2007.** Jánó Mihály: Kire nyilaz a kun? (Adalékok a Szent László-legenda ikonográfiájához). In: S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. Székely Nemzeti Múzeum – Veszprémi Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy-Veszprém, 2007. I. kötet, 417–423.
- Jánó 2021.** Jánó Mihály: A hitvalló lovagkirály – A Szent László-legenda falképei a székelyföldi templomokban. In.: Isó M. Emese – Kollár Tibor – Kovács Gergely (szerk.): *Lovagkirály*. Kárpátok Eurorégióért Regionális Fejlesztési Közhasznú Egyesület – Iskola Alapítvány Kiadó, Nyíregyháza – Kolozsvár, 2021. 15–164.
- Kálnoki-Gyöngyössy 2018.** Kálnoki-Gyöngyössy Márton: Szentkultusz középkori pénzeinken. Ikonográfiai adalék a magyar pénzverés történetéhez.

Collectanea Sancti Martini, VI. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője, 6. (2018) 89–109.

- Kerny 2010.** Kerny Terézia: Szent László hódolata Szűz Mária előtt (14–19. század). In: Csörsz Rumen István (szerk.): *GHESAUROS Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Kiadta a rec.iti a MTA Irodalomtudományi Intézet recenziós portálja, Budapest, 2010. Link: <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>; (A letöltés időpontja: 2022. 09. 24.)
- Kerny 2017.** Kerny Terézia: Szent László tisztelete a képzőművészetben. In.: Kovács Andrea – Medgyesy S. Norbert (szerk.): *Énekek Szent László király tiszteletére. Cantiones de Sancto Ladislao Rege*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2017. 35–52.
- Klaniczay 2000.** Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- Kővári–Medgyesy 2017.** Kővári Réka – Medgyesi S. Norbert: Népénekek Szent László király tiszteletére. In.: Kovács Andrea – Medgyesy S. Norbert (szerk.): *Énekek Szent László király tiszteletére. Cantiones de Sancto Ladislao Rege*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2017. 141–207.
- László 1993.** László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei. (Tájak-korok-múzeumok Könyvtára 4.)* Budapest, 1993.
- Magyar 1996.** Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa” Szent László a magyar kultúrtörténetben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Magyar 1998.** Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Magyar 2001.** Magyar Zoltán: *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.
- Magyar 2016.** Magyar Zoltán: Szent László a magyar művelődéstörténetben. *Korunk*. III. (2016) 8. 30–37.
- Magyar 2021.** Magyar Zoltán: *Erdély védőszentje. A Szent Lászlóról szóló mondák típus-és motívumindexe*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2021.
- Nagy 1995.** Nagy Gábor (szerk.): *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsiig. (Forrásgyűjtemény)*, Könyves Kálmán Kiadó – Nodus Kiadó, Veszprém, 1995.

- Nátyi 2013.** Nátyi Róbert: *A napbaöltözött asszony, mint a Patrona Hungariae ikonográfiai típusa.* 2013. (Doktori disszertáció.) https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/39900/Kd_13042.pdf?sequence=1&isAllowed=y (A letöltés időpontja: 2023. május 21.)
- Nóda 2017.** Nóda Mózes: Szent László mint nemzeti lovagkirály (1046–1095). In.: Farmati Anna (szerk.): *Szent László, a velünk élő lovagkirály.* Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2018.
- Rugonfalvi Kiss 2019.** Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székely nemzet képe.* Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2019.
- Sashalmi-Fekete 2020a.** Sashalmi-Fekete Tamás: Újabb kutatási eredmények a Szent László-legenda falképeiről. In.: Sashalmi-Fekete Tamás (szerk.): *Székelyek a keleti végeken. Harckészültségben minden időkbén.* Molioris Kiadó – Arany Griff Rend Egyesület – Székelyderzsi Unitárius Egyház, Székelyderzs – Székelyudvarhely, 2020. 28–46.
- Sashalmi-Fekete 2020b.** Sashalmi-Fekete Tamás: A székelyszentléleki katolikus templom külső falképeinek sajátos ábrázolásairól és Zsigmond-kori kapcsolatairól. *Székelyföld*, XXIV. (2020) 9. sz. 102–121.
- Sashalmi-Fekete 2021.** Sashalmi-Fekete Tamás: Szent László és a vérmedve, avagy egy legenda születése. *Honismeret*, XLIX. (2021) 4. sz. 12–16.
- Sashalmi-Fekete 2022.** Sashalmi-Fekete Tamás: Paulus Crosnensis Ruthenus és a Szent László-legenda falképei. Egy új forrás tanulságai. *Székelyföld*, XXVI. (2022) 4. sz. 101–114.
- Sófalvi 2017.** Sófalvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017.
- Schröder 1893.** Richard Schröder: *Die deutsche Kaisersage und die Wiedergeburt des Deutschen Reiches.* Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1893. <https://books.google.com/cu/books?id=s7JZAAAAMA-AJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Teiszler 2022.** Teiszler Éva: A Regnum Marianum-eszme tartalma és jelentése az Anjou-kor végéig. In.: Klima Gyula (szerk.): *Regnum Marianum.*

Az eszme története, jelentősége és hatása. 87–112. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2022.

Tóth 2019. Tóth Csaba: Variációk egy témára. Szent László-ábrázolások a közép- és újkori magyar pénzekben. In.: Bertók Krisztina – Tóth Csaba (szerk.): *Sanctus Ladislaus in Nummis. Szent László alakja a magyar numizmatikában.* Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2019.

Westermann Claus Westermann: Sacred kingship. Religious and political concept. In.: *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sacred-kingship/Forms-and-types-of-sacred-legitimation-of-kings> (letöltés: 2023.06.16.)

Digitális adatbázisok falképekről

www.szentlaszlo.com

www.lovagkiraly.org

SZAKÁLOS ÉVA

A SZENT LÁSZLÓ-LEGENDA KÖZÉPKORI ÁBRÁZOLÁSAI GÖMÖR VÁRMEGYÉBEN

KIVONAT: Gömör templomainak középkori falképei többségében Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond korából származnak, közülük több Szent László legendáját ábrázolja, az ismert emlékek száma még az utolsó évtizedben is jelentősen bővült. A tanulmány bemutatja a már korábban is ismert, karasz-kói, rimabányai és gömör-rákosi falképeket. Ezek két csoportra oszthatók: a rimavölgyi templomok képein László király és rajta keresztül a lovagi eszmények ábrázolása áll a középpontban, a rákosi falkép-sorozatban a lányrablás motívuma háttérbe szorul, és a pogány legyőzése, a seregek harca kap nagyobb szerepet. A különbségek feltehetően a megrendelői kör különbségeinek következményei. A tanulmány ezután bemutatja az újabban felfedezett és a kutatásban még kevésbé vizsgált falképeket. 2017-ben Kövi és Süvete templomaiban találták meg a Szent László legenda erősen sérült ábrázolásait, 2013-ban pedig Szilicén. A tanulmány kitér még a ma Gömör területére eső Hárskút egykori Szent László falképére, amelynek egykori létét egyedül Timon Sámuel erősíti meg.

KULCSSZAVAK: Szent László, Gömör, középkori falképek, új feltárások

ÉVA SZAKÁLOS

Medieval depictions of the Saint László legend in Gömör county

ABSTRACT: Most of the medieval wall paintings of the churches of Gömör date back to the time of Louis the Great and Sigismund of Luxembourg, and

several of them depict the legend of Saint László. The number of known relics considerably increased even in the last decade. This study presents the previously known wall paintings of Karaszkó, Rimabánya and Gömörrákos. They can be divided into two groups: the paintings of the churches in Rimavölgy focus on King László and the representation of chivalric ideals through him, while in the series of wall paintings in Rákos the motif of the abduction of the girl is relegated to the background and the defeat of the pagans and the battle of the armies play a more important role. The differences are presumably due to differences of the commissioners of the murals. The study then presents the more recently discovered and less researched wall paintings. In 2017, heavily damaged depictions of the legend of Saint László were found in the churches of Kövi and Süvete, and in 2013 in Szilice. This study also describes the former mural of Saint László in Hárskút, now in Gömör, the existence of which is only confirmed by Sámuel Timon.

KEYWORDS: Saint László, Gömör, medieval wall paintings, new finds

A mai Szlovákia területén, az Alacsony-Tátra déli lejtőjén elterülő Gömör vidéke meglepően gazdag középkori képzőművészeti emlékanyaggal büszkélkedhet. Ezt az erdős, mezős, dombos vidéket a Sajó folyó és a hegyekből a folyóba siető patakok szelik át – a Rima, a Turóc, a Balog és a Csetnek. A terület kitűnő mezőgazdasági adottságai, nemesércben és vasban gazdag bányái már a kora-középkorban privilegizált helyzetet teremtettek számára. A vármegye birtokainak nagy része a 10–11. században még királyi birtok, később, a 12–13. században ezeket a gazdag területeket fokozatosan leghűségesebb embereinek adományozta az uralkodó. A terület fejlődése szempontjából kiemelkedő I. Anjou Károly 1327. évi bányarendeleete, melyet követően rohamos fejlődésnek indul a nemesfémekben, higanyban és antimonban gazdag terület. Új falvak, községek, mezővárosok alakultak, telepések érkeztek, valamint a korábbi települések megerősödtek. A bőségesen ellátott falvak és mezővárosok birtokosai a budai királyi udvarban gazdag tisztségeket viseltek, és birtokaikon is kifejezésre juttatták eme kiváltságos helyzetüket. Erről

árulkodnak a területen álló várromok és kolostorok, valamint a nagyméretű és gazdagon díszített templomok és kápolnák sokasága.¹

A fennmaradt és ma is vizsgálható gömöri falképek nagy része Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond uralkodóink idejéből való. Nagy Lajos király uralkodása alatt az itáliai trecentóval, Padova, Nápoly, Firenze, Siena kulturális életével való szoros kapcsolat jellemezte az akkori Magyar Királyság művészeti életét, ám már ekkor megfigyelhető a nemzetközi gótika megjelenése, mely IV. Károly kisebbik fia, Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt teljesedett ki.²

A két uralkodó által fémjelzett virágkor idején emelkedtek országos méltóságokra a pelsőci és csetneki Bebek család tagjai, a Jolsvaiak, a Szécsényiek és a Szalonnai család tagjai is. Mindannyian kiemelkedő szereppel bírtak a vidék felvirágoztatásában, mely virágkor bár kérészéletűnek mondható (15. század második fele), mégis óriási nyomot hagyott a magyar királyság középkori művészetében.³

A Szent László-legenda ábrázolásai

Az elmúlt évtizedek művészettörténeti, restaurátori és történeti kutatásai Szent László kultuszának, ikonográfiájának és ábrázolásainak vonatkozásában rendkívül sok, mindeddig ismeretlen adattal és ábrázolással gazdagították eddigi ismereteinket. A különböző tudományágak együttműködésének köszönhetően nagy számú tanulmány, elemzés és könyv jelent meg, melyek egytől egyig értelmezni töreksenek ezt az összetett képi ábrázolást, mely kizárólag a Kárpát-medence területén lelhető fel, és Szent László királyunk kiterjedt, élő kultuszáról árulkodik a 14–15. századi Magyarország területén. Az összetett narratív ciklus ábrázolásai rövid időn belül elterjedtek a középkori Magyar Királyság egész területén, különösen a falfestészet médiumában. Egy bő évszázadnyi időszakban a Szent László-legenda volt a legkedveltebb képi elbeszélő ciklus az egész királyságban. Ha számba vesszük a ma is meglévő, valamint a mára már elpusztult, de má-

1 Prokopp 2007. 9–12.

2 Dvořáková – Krása – Stejskal 1978. 29–30.; Togner 1988a, 65–66.

3 Tihányiová 2019a, 79–93.; Tihányiová 2019b, 23–40.

solatokból, leírásokból rekonstruálható ciklusokat, legalább 60 emléket találunk, valamint még jó néhány falkép feltárását várhatjuk az elkövetkező években.⁴

A Szent László-legenda ábrázolásának egy kiemelt csoportja a mai Gömör vármegye területén mindmáig álló és vizsgálható középkori templomok falain maradt ránk. A művészettörténeti kutatás már a 20. század második felétől élénk érdeklődést mutat a falképek iránt, mivel a gömörihez hasonló komplex, szinte teljesen épen fennmaradt ciklusok nagy jelentőséggel bírnak a különleges és egyedülálló legendaábrázolás szempontjából. A Karaszko (Kraszkovo), Rimabánya (Rimavská Baňa) és Gömörhákos (Rákoš) települések középkori templomaiban található falképek mellett 2017-ben a gömöri ciklusok sora új ábrázolásokkal bővült. A Kövi (Kameňany) és Szilice (Silica) templomaiban feltárt falképek töredékesek voltak miatt mélyreható művészettörténeti vizsgálatot ugyan nem tesznek lehetővé, de előkerülésük helye miatt, illetve a nagyobb, teljesebb falképciklusokhoz kötődő kapcsolataik miatt kiemelkedően fontosak.⁵ Hasonlóan az előbbiekhöz Süvete (Šivetice), Hárskút (Lipovník) és Henckó (Henckovce) templomainak mindeddig feltáratlan, azonosítatlan vagy kizárólag említés szintjén fennmaradt ábrázolásai is külön figyelmet érdemelnek a jövőben. Jelen tanulmány célja a Gömör vármegyében található Szent László-legendát bemutató falképek újraértelmezése a legújabb kutatások tükrében, kiegészítve a két új felfedezéssel, melyek, reményeim szerint, segítséget nyújtanak a falképek pontos datálásában és létrejöttük körülményeinek vizsgálatában.

„Kép és szöveg” – A Szent László-legenda írott forrásai

A történelmi Magyarország, így Gömör megye területének templomaiban is Szent László életének egy kiemelt eseménye, a kerlési csata és ehhez kapcsolódóan a leánymentés története kerül megjelenítésre. A csata egy valós történelmi esemény, melynek során 1068-ban László herceg, Salamon királlyal

4 Jékely 2021, 144–172.

5 Togner 1988a, 49–51.; Dvořáková – Krása – Stejskal 1978, 29–30., 52–53.

és Géza herceggel legyőzte a Magyar Királyság területére betörő úzokat és besenyőket.⁶ A csatához köthető egy monda, melyben a kun vezér elragad egy szép magyar lányt, László herceg pedig hősiessen, félelmet nem ismerve legyőzi a leányrabló pogányt és megmenti a leányt. A legtöbb falképciklus a történet következő elemeit ábrázolja: kivonulás, ütközet, a kun üldözése, birkózás a kunnal, a kun lefejezése. Ez a középkorban általánosan ismert történet, a prédikációk közlése mellett a templomok hajóiban is helyet kapott, és a 13. századtól a 15. századig a falképciklusok autentikusan örökítik tovább ezt a nép ajkán élő hagyományt.

A falképeken szereplő legenda szöveges változatát több forrásból is ismerjük. A legismertebb a Képes Krónikában található leírás, melynek több részletével is megegyezik Müngeln Henrik német nyelvű krónikájának elbeszélése, melyet a falképekhez legközelebb álló hagyományként írhatnánk le.⁷ Az írott források mellett a miniatúrafestészetben is találkozhatunk a legenda ábrázolásával, így a már említett Képes Krónika miniatúráin túl a Vatikáni Legendárium (Magyar Anjou Legendárium) sorozata is jelentős, mely lényegében megegyezik a falképek ikonográfiájával.⁸ A nép ajkán élő hagyomány, az írott és ábrázolt legendaváltozatok keveredése vezet a különböző variánsok létrejöttéig, s hogy a monda mely kiemelt részlete került együttes kompozícióként a templomok falára, minden bizonnyal a megrendelő és programalkotó személye is meghatározta.

A legenda ábrázolásának az egyik legösszetettebb és legimpozánsabb változatával találkozhatunk Karaszko, Rimabánya és Rákos templomaiban. Az épületek hajójának falán látható a nagyméretű, az északi fal teljes felső sávját kitöltő ábrázolás, mely a *Kivonulás* jelenetétől egészen a *Pihenés* aprólékos ábrázolásig került megjelenítésre (1. kép). Az első két templom esetében a falképek majdnem teljes egészében, épségben fennmaradtak, így részleteikben is tökéletesen vizsgálhatóak. A rákosi templom legendaábrázolása

6 Jánó 2019. 15.

7 Jánó 2019. 19–21.; Jékelyi 2021. 145.; Eredeti szöveg: Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum. Ed. Travnik, Eugenius. In: Scriptores rerum Hungaricarum, tempore ducum regnumque stirpis Arpadianae gestarum. 2.3. Bp., 1938.

8 Jánó 2019. 15–16.

kissé töredékes, de a központi motívum könnyen azonosítható. Sajnálatos módon a legenda utolsó jelenetei sérültek, vagy szinte teljesen elvesztek, így a teljes legenda leírására és elemzésére nem vállalkozhatunk.

1. kép. Karaszko, templomhajó, északi fal

„Kép és megrendelő” – Szent László-legendák Gömörben

Karaszko (Kraskovo)

A kerlési csata kiemelt eseményét bemutató falkép a *Várjelenet* ábrázolásával kezdődik (2. kép). A Váradról kivonuló Lászlót és csapatait a várnép búcsúztatja, a fallal körülvelt három tornyú vár ablakából harsonát fújnak, így bocsátják útra a harcba induló sereget. A képtér alsó része sérült, így a jelenet teljes egészében nem vizsgálható. Az ábrázolás különleges eleme a kapun kilépő, a sereget követő fiatal nemes, díszes ruhában, kezében buzogányt tartva. A lovon ülő ifjú nemes szerves része a jelenetnek, alakja nehezen azonosítható. Sem az írott források, sem az egyéb legendavariánsok nem utal-

2. kép. Karaszko, Kivonulás (részlet)

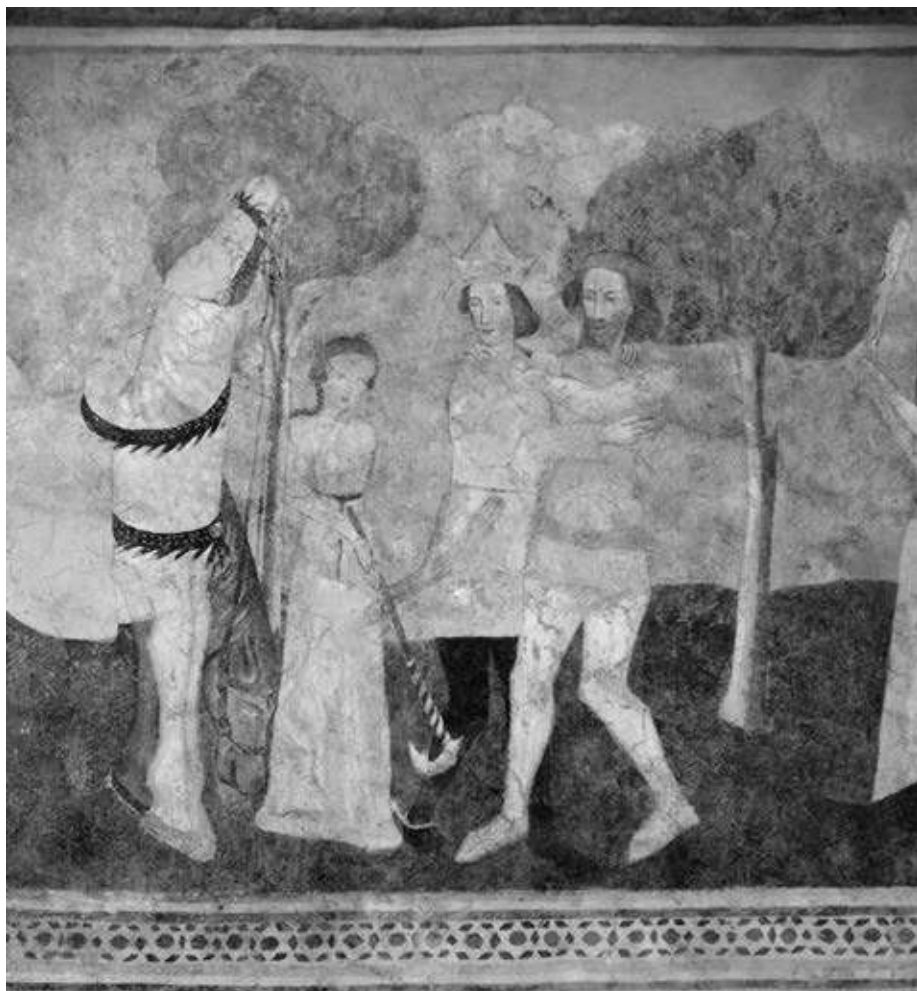
3. kép. Karaszko, Üldözés jelenet

4-5. kép. Karaszko, Magyar sereg (részlet), Karaszko, Szent László (részlet)

nak rá, így az egyetlen lehetőség, hogy a megrendelő külön kérésére került az ábrázolásra. A legenda következő jelenete a *Csatajelenet/Üldözés*, mely a kunok és magyarok csatáját ábrázolja (3. kép). Ez a jelenet az ábrázolás leghangsúlyosabb része. A vágztázó magyar sereg a koronát viselő László király vezetésével üldözőbe veszi a kunok csapatát. A katonák kidolgozása igen alapos. A teljes lemezvértben és sodronypáncélban, buzogánnyal, bárdokkal, lándzsával és pajzzsal felszerelt magyar lovasság magabiztosan üldözi a lovakon menekülő, hátrafelé nyilazó kun sereget. László, a mondából ismert Szög nevű lován a csapat élén haladva lándzsájával megpróbálja elérni a kun vitézt, ám nem elég gyors ahhoz, hogy ellenfelét elérje és leszúrja. [4–5. kép – Karaszko, Magyar sereg (részlet), Karaszko, Szent László (részlet)] A következő jelenet László és a kun közelharcát ábrázolja. A *Birkózás* ábrázolásán két egyenrangú felet ábrázol a festő. Kezüket egymás vállára vetve próbálják legyőzni az ellenfelet, ám ahogy a legenda írott változata is jegyzi, az erőviszonyok egyenlők, és csak külső segítséggel tud László a kun fölé kerekedni. A külső segítség ebben az esetben maga az elrabolt lány, aki László bárdjával a kezében lesújt a kunra és elvágja a lábát (horgasinát) (6. kép). A *Birkózás* jelenetet a *Nyakazás/Lefejezés* ábrázolás követi. A falképen a földön fekvő pogányt László a hajánál fogva tartja, s a megmentett leány a hős király kardjával sújt le az ellenség nyakára. A történet utolsó, záró jelenetét egyetlen írott forrás sem említi. A *Pihenés* ábrázolása az, mely igazán meseszerűvé teszi a teljes ciklust. A csatában megfáradt hős, a fa tövében pihenő leány ölébe hajtja álomra a fejét. Koronája, pajzsa és páncélkesztyűje a fa ágán pihen, ezzel is kiemelve azt, hogy feltétlen bizalommal fordul a megmentett leány felé. Ivan Gerát az ábrázolás kapcsán külön kiemeli a jelenet meghitt, szerelmes jellegét. Megfigyelései alapján kizárja a korai kutatás által tetvészkedésként aposztrofált megjelenítést és nagyobb hangsúlyt fektet a szerelmi szálra, mely nyilvánvalóan áthatja a legenda záró képeit.⁹ Ezzel kapcsolatban kiemelem Magyar Zoltán az említett problémához kapcsolódó megjegyzését, miszerint a magyar és eurázsiai etnológiai irodalom és az analóg mondahagyomány (pl. Báthori András erdélyi

9 Gerát 2011, 108.

6. kép. Karaszko, Birkózás jelenet

mondaköre) alapján nyilvánvaló, hogy a kettő ugyanaz, ugyanis a fejbénzés a szerelmi együttlét profán jelzése.

A Szent László-legenda falképeinek monumentalitása azonnal magával ragadja a templom hajójába belépőt. A falképeket festő művész kiváló kvalitásokkal bírt, erőteljes művészi kifejezőmód jellemző ábrázolásaira. A jelenetek pontos szerkezeti felépítése, klasszikus alakjai, egyénített figurái és a drámai

ábrázolásmód kiemeli a művészt a klasszikus gömöri falképfestők köréből és egy új, friss irányt mutat a terület festészetében.¹⁰

Rimabánya (Rimavská Baňa)

A Rimabánya templomának északi falán látható Szent László legenda jeleneteinek eseménysora teljes egészében megegyezik a karaszközi ábrázolások sorrendjével, ám a jelenetek megalkotása, a kivitelezés és a kompozíciók nagymértékben eltérnek a karaszközi mintáktól. A *Kivonulás* jelenetében itt is egy robosztus, több tornyú, erődített várépület áll a középpontban (7. kép). Az épület kidolgozása aprólékosabb, az egyes épületrészek közt a várnép tagjai láthatóak (8. kép), a toronyban álló figura harsonát fúj. A karaszközi jelenet sérült alsó része itt sem maradt meg teljes épségben, ám körvonalaiiban látható egy, a várfal tövében kuporgó figura, melynek fején egy csúcsos, a kunokéhoz hasonló süveg rajzolódik ki. A figura azonosítása nehézkes az adott jeleneten, mivel analógiák nem állnak rendelkezésünkre az alakkal kapcsolatban. A *Csatajelenet/Üldözés* a karaszközi falképhez hasonlóan a legenda leghangsúlyosabb része. Egy monumentális jelenet bontakozik ki a hajó északi falán (9–10. kép). Elsőre kaotikusnak tűnhet a lovak és harcosok sokasága, ám hosszas szemlélés után látszik, hogy a festő szabályos rendben, fegyelmezetten vonultatja fel alakjait. László alakja itt is a jelenet középpontjában kap helyet, s a realiztikus jelenet egyik fő eleme, ahogy lovával a halott harcosok testrészein tapos. Az ábrázolás különlegessége a Várad falai és a kivonuló seregek közt feltűnő, nagyméretű leányalak. Az alak minden bizonnyal nem az elrabolt leány, ahogy azt elsőre gondoljuk – jól látható ugyanis, hogy teljesen más ruhát visel, mint a többi jelenetben látható leány, emellett pedig alakja szinte kiemelt helyet kap az ábrázoláson. Megfigyelhetjük, hogy ugyanott foglal helyet, ahol az azonosítatlan nemes

10 A legenda leírásával a következő válogatott szakirodalmi tételekben találkozhatunk: Plekanec – Haviar 2007, 134–135.; Prokopp 2007. 54–55.; Togner 1988a, 174–175.; Dvořáková – Krása – Stejskal 1978, 29–30., 107–111.; Gerát 2011, 103–107.

7. kép. Rimabánya,
Kivonulás jelenet

8. kép. Rimabánya,
Kivonulás jelenet (részlet)

9–10. kép. Rimabánya, Üldözés jelenet (Magyar sereg), Rimabánya, Üldözés jelenet (Kun sereg)

11. kép. Rimabánya, Birkózás és Lefejezés jelenetek

ifjú a karaszközi falképen. Felvetődik tehát a kérdés, hogy ebben is a megrendelő vagy egy hozzá köthető személy került-e megfestésre a legenda ezen részén? A *Csatajelenet/Üldözés* jelenetet követő két ábrázolás a *Birkózás* és a *Nyakazás/Lefejezés* jelenete a falsáv szélén látható (11. kép). A *Kivonulás* és a *Csatajelenet/Üldözés* jelenet nagyméretű, aprólékosan kidolgozott részként jelennek meg, ezekhez képest László, a leány és a kun harca szinte eltölpül a többi ábrázolás mellett. A történet egyes elemei strukturális szempontból pontosan követik a karaszközi falképek eseményeit. A legenda utolsó jelenete, a *Pihenés* ábrázolása, már minden bizonnyal nem fért el a hajó északi falán, így a keleti falon kapott helyet. A jelenet sérült, ám így is jól kivehetőek az egyes elemek. A leány ölében pihenő harcos, itt is a fára helyezte pajzsát, ám mellette egy piros színű, a legyőzött kunéhoz hasonló ruha is függ. Ivan Gerát megfigyelései alapján minden bizonnyal a legyőzött ellenfél ruhája lehet, ám hogy miért vették azt le a halott testéről, s miért került a fára, arra nem ad magyarázatot egyetlen forrás sem.¹¹

Gömörrákos (Rákoš)

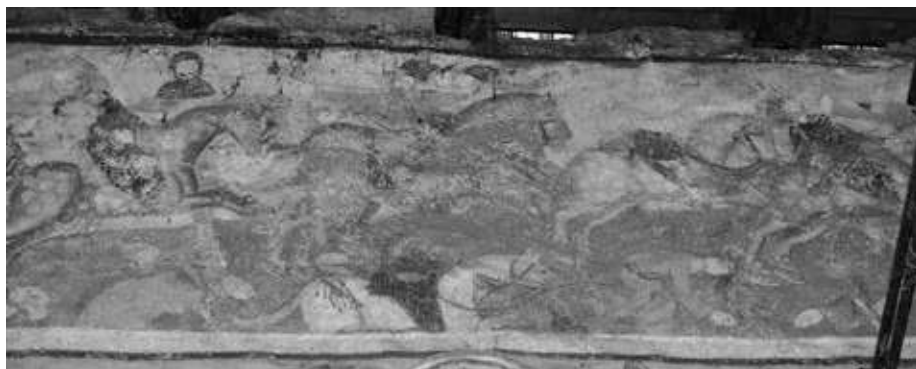
A Rima-völgyétől kissé távolabb a Turóc patak mellett fekvő település, melynek 14. századi temploma már régóta foglalkoztatja a művészettörténeti kutatást. Az eddig tárgyalt templomok legendát ábrázoló falképei központi helyet foglaltak el a hajóban. A déli főkapun belépőt a Szent László-legendája monumentális, nagyméretű ábrázolása fogadja mind a mai napig. A rákosi templom hajójában a legenda, bár az északi falon található, mégis csak másodlagos helyet foglal el a falképek sorozatában. A jelenet eltölpül az északi fal Utolsó ítélet ábrázolása mellett. A legenda a templom hajójának északi falára, annak is a legfelső, szabad szemmel alig látható sávjába került, mintegy kiegészítésként vagy a korhoz kötődő divatos tendenciaként értelmezendő (12. kép). A divatot és a szokást azonban máris

11 A legenda leírásával a következő válogatott szakirodalmi tételekben találkozhatunk: Plekanec–Haviar 2007, 172; Prokopp 2007, 52.; Togner 1988, 180–181.; Dvořáková – Krása – Stejskal 1978, 136–138.; Gerát 2011, 103–107.

12. kép. Rákos, templomhajó, északi fal

elvetjük, ha értelmezni kezdjük a templom falképeit és azok programját. A rákosi templom esetében első ránézésre feltűnik, hogy itt egy nagyon komoly, koncepcionális programról van szó, mely mélyen átgondolt teológiai alapokon nyugszik. Ennek a programnak a része az északi falon látható Szent László-legenda. A legenda ábrázolása, bár sérült, a fő jelenetek mégis jól kivehetők és interpretálhatóak. A rákosi falkép közvetlenül a *Kivonulás* és a *Csatajelenet/Üldözés* jelenet együttesével kezdődik, ám itt nem látunk klasszikus erődtett várépületet tornyokkal és várnéppel, kizárólag egy sziklaszerű erődöt, ahonnan László serege a csatába indul. A hős lovag a képtér közepében kap helyet, jól felismerhető világos színű lováról és a feje körül látható glóriáról, ám korona helyett sisakot visel. Ebben az esetben nem volt tehát fontos királyi személyének kiemelése, kizárólag harcos

13. kép. Rákos, Üldözés jelenet

hősként, a pogány legyőzőjeként jelenik meg az ábrázoláson. Különleges és egyedülálló motívum a csatajelenet központi eleme is, mely az ismert szöveges említésekben nem, a képi ábrázolásokon pedig csak elvétve jelenik meg. A lován ülő László egyik kezével hajánál fogva rántja le a lóról a zöld köntöst viselő kun vezért, másik kezével pedig bárdjával épp lesújtani készül. Előtte a kun bajtársait látjuk, ahogy már a megszokott formában, lovon ülve hátrafelé fordulva nyilaznak az őket követő seregére. Az ábrázolás előterében egy földön fekvő fehér, sebzett ló látható, előtte egy barna ló, mely egy magatehetetlen, talán halott alakkal a hátán épp elbotlani készül. Az ezt követő jelenet ikonográfiai szempontból szintén különleges. A kegyetlen csata folytatódik, melynek keretén belül az egyik magyar harcos, akit a *Kivonulás* jelenetnél láthattunk, előtérbe kerül, és lesújt a kun fejére, akit előtte már László szinte teljesen lerántott a lováról. Az alak előtt a földön egy letépett kéz és egy elhajított szablya látható (13. kép). A legenda további része erősen sérült, így csak épphogy kivehető László alakja, valamint vélhetőleg a *Birkózás* jelenete. Nagyon sajnálatos, hogy a legenda további része nem maradt fenn, mivel már a bevezető epizódból láthatjuk, hogy ebben az esetben egy különleges ábrázolásról beszélhetünk. A legenda befejező jeleneteihez fennmaradt képtér nagyon kicsi, így nem feltételezhető egy részletes *Nyakazás*, illetve *Pihenés* jelenet. Emellett nagyon feltűnő a leány teljes hiánya, aki még a *Birkózás* jelenetnél sem jelenik

meg. Úgy látszik, a rákosi falkép esetében nem a leányrablásra és az ártatlan leány megmentésére helyeződött a hangsúly, hanem a gonosz, a pogány feletti győzelem az, ami kiemelt jelentőséggel bírt. Ezt az elméletet támasztja alá a falkép alatt húzódó nagyméretű Utolsó ítélet jelenet is, melyben a jók elnyerik jutalmukat, Krisztus pedig végső győzelmet arat a gonosz felett.¹²

A Kivonulás jelenet

A legenda egyik legtöbb kérdést felvető jelenete a *Kivonulás* ábrázolása. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mindhárom vizsgált templom esetében részletesen megfigyelhető az induló momentum. Magyar Zoltán a következőképp írja le a rákosi és a rimabányai legendaábrázolást: „A várat (egyházat) egy dombtetőn álló tornyos építmény jelképezi csupán. A közeli Rimabányán ellenben igen látványos várjelenettel indul a ciklus. A várat (várost) oromdíszes védmű övezi, falai között néhány női fej is kivehető. Az egyik toronyból harsonát fújnak. A falak alatt egy rózsaszín ruhás kuporgó alak figyelhető meg (...). A vár előtt álló lány újdonság a többi falképciklushoz képest. A szőke lány lágyéig testhez álló, lefelé ráncos, dekoratív viseletben int búcsút a távolodó seregnek, néhány vitéz még vissza is tekint rá. Haja, arcvonásai, ruhájának stílusa feltűnően hasonlít az elrabolt lányéra. Hogy mégsem azonos vele, azt különböző ruhájuk jelzi. Talán az elrabolt lány testvére, édesanyja? Lényegében ugyanott áll, mint a bögözi és gelencei képeken az áldást osztó püspök, s funkciója is ugyanaz – de kár lenne bármilyen távoli feltételezésbe is bocsátkozni. Egy előkelő származású női alakot látunk, aki búcsút int a csatába vonuló seregnek.”¹³ Hasonlóan tanácstalanok vagyunk a karaszközi kivonulás jeleneten megjelenő nemes ifjú alakját tekintve. A fiatal, könnyű nemesi ruházatot viselő alak, kezében buzogánnyal, haja félhosszú – a kor divatjának megfelelően vágva. Bár kezében buzogányt tart, viseletét tekintve kétséges, hogy csatába indulna. Talán a megrendelő alakja lehet, vagy valamelyik családtagja került ábrázolásra a falképen? Ivan Gerát könyvében rész-

12 A legenda leírásával a következő válogatott szakirodalmi tételekben találkozhatunk: Plekanec–Haviar 2007, 48–50.; Prokopp 2007, 22.; Togner 1988, 65–66.; Dvořáková – Krása – Stejskal 1978, 135–136.; Gerát 2011, 103–107.; Tihányiová 2019a, 111–113.

13 Jánó 2019, 130.

letesen kitér az ifjú megjelenítésére, pont ahogy a lány személyének kérdésére is. Vizsgálatai alapján ebben az esetben a donátor személyéről vagy annak valamely nagyon közeli családtagjáról lehet szó. Kiemelkedő elhelyezkedésük a falképen, viseletük és gesztusaik ugyanis mind erről árulkodnak.¹⁴

Az adott jelenettel kapcsolatban felmerül azonban még egy kérdés, mivel a művészettörténeti irodalomban, a néprajzi és művelődéstörténeti tanulmányokban Várad szerepel a kivonulás helyszínéeként. A falképciklus első jelenetét a legtöbb szerző várjelenetként, illetve kivonulásként írja le, és a képeken megjelenő épületegyüttest mint Várad várát, az esetenként előforduló főpap alakját pedig váradi püspökként értelmezi. Egyetlen kivétellel találkozhatunk, Rómer Flóris bántornyai (Szlovénia) falképleírásában. A Johannes Aquila és műhelye által 1383 körül kifestett templom hajójának északi falán látható falképe, melyen egy fallal kerített város egy része látható – őrtornyokkal, védtornyokkal és templomszerű építménnyel. A várfalak előtt egy nagyon mozgalmas és aprólékosan kidolgozott harci jelenet bontakozik ki, melyen sisakos magyar lovasok üldözik a visszafelé nyilazó kucsmás, szakállas kunokat. A kép előterében a földön levágott turbános fejek hevernek. Jánó Mihály tanulmányában kifejti, hogy a mozgalmas jelenet leginkább a Képes Krónika 1068-as évi eseményeket leíró első mondatára emlékeztet: „Ezután a pogány kunok áttörték a gyepeket, és a Meszes-kapu felső részénél berontottak Magyarországra, Bihar városáig kegyetlenül végigprédálták az egész Nyírséget, véghetetlen sokaságú férfiakat, asszonyokat és állatokat vittek magukkal [...]” Tehát elképzelhető, hogy ebben az esetben a festő vagy a megrendelő épp Bihar vára felprédálására gondolt a ciklus első jelenetének megfogalmazásakor.¹⁵ Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a bántornyai ciklus jelenete valós történelmi események írott vagy elbeszélte hagyományán alapszik, a karaszközi és rimabányai falképek ezen jeleneteit is érdemes kissé más szemszögből vizsgálni. Ugyancsak Jánó Mihály mutat rá arra, hogy a többé-kevésbé részletgazdagon ábrázolt várak, ahogy a gömöri templomok esetében is látható, a téma irodalmában automatikusan Váradként vannak aposztrofálva, holott a Képes krónikában először Biharról,

14 Gerát 2011, 104.

15 Jánó 2019, 132.

majd Doboka városáról esik szó, ahol Salamon király a hercegekkel együtt várta a Lápos és a Szamos mentén visszatérő ellenséget. A 14. századi krónikaváltozat szerint Salamon király és a hercegek „Doboka városában közel egy hétig várakoztak a pogány érkezésére”, majd innen vonultak ütközetbe. Érdekesség, hogy az 1068-as évi események emlékére került Doboka vármegye címerébe a László és a kun harcát ábrázoló pajzs mellé a vár rajza – melyet Hodor Károly, a vármegye monográfusa írt le 1837-ben: „[...] négy bástyájú várból egy ajtajú s ablakú, kerek fedelű, só jegy hegyű templom, vagy inkább torony vonul fel ezüst mezőben, mely váraska a Dobokai erősséget, melyről a vármegye neveztetett, jelenti.”¹⁶ Megfontolandó tehát, hogy Karaszko, Rimabánya vagy Rákos esetében, ahol az épületek tornyain keresztül nem látható, emellett pedig bizonyosan nem jelenik meg püspökábrázolás a jeleneten, mint például a kökösi, a gelencei vagy a székelyderzsi templomoknál, felvázoljuk azt az elképzelést, hogy amennyiben a legenda bármiben is a történeti eseményeket követi, könnyen elképzelhető, hogy itt egy hiteles történeti helyszínről számol be.

A megrendelő kérdéséhez

Végezetül egy olyan problémát szeretnék megvizsgálni, mely az első pillanattól szembeötlő lehet a három vizsgált falkép esetében. A falképsorozatok egyes jelenetei – így csak a *Kivonulás* jelenetet alapul véve – teljes egészükben rokoníthatók a magyar királyi udvarban is ismert lovagregények – Tristan de Leonis Szent Grál meséje című művének egyik 1380–1385 között készült miniatúráján szereplő motívumokkal. Emellett a keresztes hadjáratok képi toposzának elemei is megjelennek a Szent László história ábrázolásában. A lovagiasság, hősiesség, a harci virtus, a győztes és annak jutalma – vagyis a népi hős ábrázolása az, ami első ránézésre szembeötlő. Tehát a képeken nem a szakrális töltet domináns a felsorolt falképciklusokban, hanem László, mint a hős lovag, a pogány legyőzője. Jékely Zsombor közelmúltban megjelent tanulmányában a következőképp

16 Jánó 2019, 136.; Jékely 2021, 145–146.

vázolja fel a problémát: „[...] már az Anjou magyar királyságban megerősödő lovagi szellemben is tökéletesen beleillett a lovagkirály Szent László alakja és kunok ellen vívott csatája. Szent László elsősorban a lovagság, a nemesség szentje volt. Történeti alakja tökéletesen megfelel az ideális lovagszent eszményének, amint ez több más királyszenttel is megtörtént már a 12–13. század folyamán. A festett ciklusban László csatája és a csatában elnyert jutalma (=lány) evilági eszméket fejeztek ki, ezért a ciklus méltán és hamar népszerűvé vált a nemesség köreiből. Az Anjou Károly kíséretével Magyarországra érkező lovagok a lovagi kultúra felvirágzását hozták a királyságba és ez az atmoszféra kedvezhetett a ciklus gyors elterjedésének. A nemesség az ideális hős alakját láthatta a szent királyban, aki katonaként az országra törő ellenséggel harcol úgy, ahogy azt nekik is kötelességük tenni – a szentet a haza bajnokának, *Athleta Patriae*-nek is nevezték.”¹⁷

Az általam vizsgált három gömői falképet is két csoportra oszthatjuk, vagyis két különböző tartalmi háttér rejlik a képek mögött. Ennek oka vélhetőleg a nemesi megrendelők körében keresendő. A rima-völgyi falképek, Karaszko és Rimabánya esetében jól látható, hogy elsődleges hangsúlyt kapott a királyként ábrázolt László alakja, a hős, a vezér, aki legyőzi az ellenfelét (közben nem válik gyilkossá, erkölcsi győzelme tehát nem kérdéses) és megmenti a leányt, tetteért pedig jutalmat is kap. Egy csodás eseménysor, melynek vallási töltete adott, emellett azonban profán értelemben a lovagi kultúra és lovagi eszmény fő bástyájává válik a templomok falán. A két templom esetében minden bizonnyal a falképek megrendelői közt a lovagi és királyi eszméhez hű főurakat kell keresnünk. Rimabánya és Karaszko ura a 14. században a Kacsics nemzetiség Falkos ágából származó Szécsényi Tamás lett, aki hatalmas vagyont szerzett és számos tisztséget töltött be. A család tekintélyét ő alapozta meg, majd fia, Kónya (Szécsényi) Miklós lett a terület birtokosa. A Szécsényiek közül Kónya bán fia, Frank és testvére Simon kapták a területet. Szécsényi Frank Luxemburgi Zsigmond hű követőjeként és támogatójaként kiemelt címek és birtokok tulajdonosa lett. Több ispáni és várnagyi tisztséget betöltött, a jászok bírása is

17 Jékely 2021, 149.

volt. 1393 és 1395 között erdélyi vajda, és végül 1397-től 1408-ig, haláláig, országbíró. Az 1388-ból származó oklevélben szerepel a Hollókői előnévvel, ekkor nógrádi ispán. A királlyal való szoros kapcsolatát jegyzik a korabeli oklevelek is. Ennek egyik legékeesebb, a Rima-völgyet érintő dokumentuma a Hanvay család levéltárában fennmaradt, 1387. október 8-ra keltezett forrás, mely jegyzi, hogy Gál-napján (október 16.) a király és a királyné Rimaszombatban volt. Luxemburgi Zsigmond megkoronázása után nem sokkal feleségével, Mária királynővel augusztusban indult útnak és Vác, Nagyhatvan, Debrecen érintésével Váradra mentek, majd Mária kedvenc tartózkodási helyén, Diósgyőrben töltöttek pár napot. A források Budára való visszatérésük előtt még három megállót jegyeztek le. Az egyik a már említett Rimaszombat, ahová minden bizonnyal Szécsényi Frank, a király hű emberének meghívására érkezhettek. Innen az utat tovább folytatva Zólyom várába mentek, majd Budára érkezésük előtt még Visegrádon pihentek pár napot.¹⁸ Az általam vizsgált probléma szempontjából Luxemburgi Zsigmond rimaszombati látogatása kiemelkedően fontos. A kutatás már a legelső falképekkel foglalkozó tanulmányokban felfigyelt a Szécsényi család és Luxemburgi Zsigmond kapcsolatára, sőt kiemeli, hogy a királyhoz való hűségük, valamint Zsigmond Szent László alakja iránti feltétlen tisztelet vezetett a falképek létrejöttéhez. Ezt támasztja alá a király rimaszombati látogatása, melynek kapcsán könnyen elképzelhető, hogy Zsigmond Szécsényi Frank egyéb birtokain, így Rimabányán vagy Karaszkon is tiszteletét tehetette. Azonban, ha a király nem is állt meg az adott helyeken, jövetelét nagy előkészületek előzhették meg, s feltehetőleg tiszteletére készültek az adott templomok nagyméretű falképei, az alapfeltételezés szerint még 1387 előtt, ám nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a látogatás hatására készültek a falképek, tehát közvetlenül 1387 után. Horváth Illés tanulmányában Szécsényi Simont nevezi meg a falképek megrendelőjeként, aki a 15. század első felében királyi főajtónálló és a Sárkányos rend bárója volt.¹⁹

Összességében a falképek ikonográfiai vizsgálatának szempontjából másodlagos, hogy Frank vagy a fivére, Simon volt-e a megrendelő, mivel mind-

18 Plekanec–Haviar 2010, 136–174.

19 Horváth 2017, 128–145.

két esetben bizonyos, hogy a király iránti mélységes tiszteletük ösztökélte őket ezeknek a falképeknek az elkészíttetésére. Ennek ékes bizonyítéka, a király fedetlen fővel való ábrázolása, mely Karaszkón jobban vizsgálható, de hasonló kivitelezést mutat a rimabányai falképen látható királyarc is. Haja félhosszú, szakálla sűrű. Termetével kitűnik az őt kísérő lovagok táborából. Egyfajta gondolatkísérletként érdemes egymás mellett vizsgálni Pisanello által 1432–1433 közt készült Zsigmond-portrét és a karaszközi ábrázolást, mely ékes bizonyítéka lehet a felvázolt elméletnek.

Az előzőktől eltérő tartalmi háttérrel bíró rákosi falképek esetében szembeötlő, hogy a jelenet nem olyan hangsúlyos, mint a karaszközi, valamint a rimabányai (a templomhajók északi falán). A legenda nagy részét már a bemutatásnál elemeztem, feltűnő a leány teljes hiánya, aki még a *Birkózás* jelentnél sem jelenik meg. Úgy látszik, a rákosi falkép esetében nem a leányrablásra és az ártatlan leány megmentésére helyeződött a hangsúly, hanem a gonosz, a pogány feletti győzelem, a harc közben megjelenő sereg, a csata bírt kiemelt jelentőséggel. Ezt az elméletet támasztja alá a falkép alatt húzódó nagyméretű Utolsó ítélet ábrázolás is, melyben a jók elnyerik jutalmukat, Krisztus pedig végső győzelmet arat a gonosz felett. A templom emellett nem köthető a Szécsényi családhoz, a Bebek család tagjai lehettek a falképek megrendelői, de az ikonográfia is mutatja, hogy ebben az esetben az indíttatás más lehetett, mint a karaszközi vagy a rimabányai templomok esetében.²⁰

„Rész és egész” - Újonnan felfedezett falképek Gömörben

2017-ben a gömöri Szent László legendák sora két új falképpel bővült. A Kövi és Szilice települések templomaiban folyó falképfeltárások eredményeképp két, nagyon sérült, de azonosítható jelentre bukkantak a kutatók. A két templom falképeivel mindeddig a kutatás nem foglalkozott behatóbban, így a temp-

²⁰ Tihányiová 2019a, 111–113.

lomokat borító teljes falképegyüttesek és a történeti kontextus bemutatására e tanulmány keretein belül csak érintőlegesen vállalkozom.

Kövi (Kameňany)

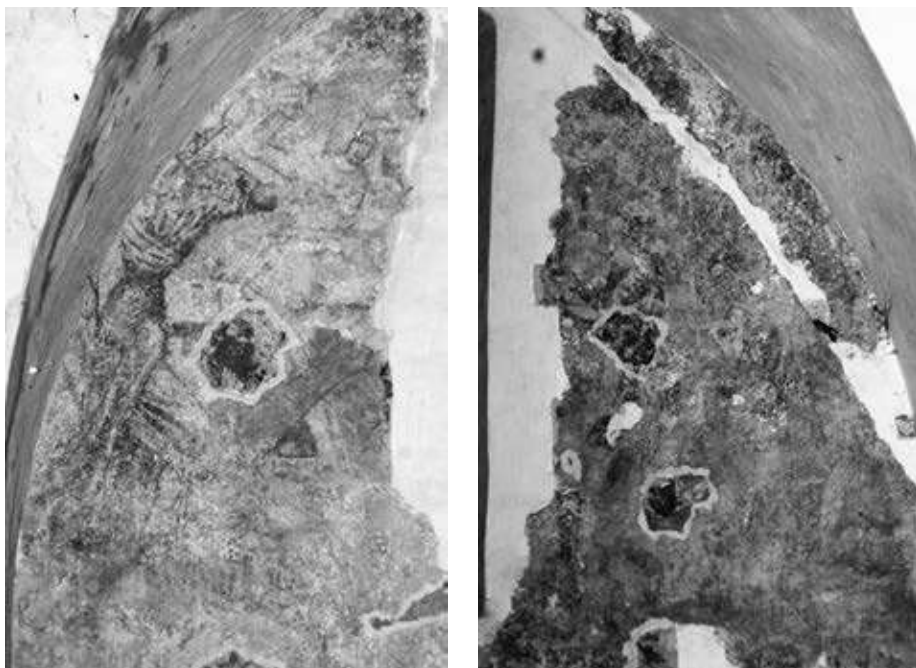
A település már a 13. században nagy jelentőséggel bírt a területen. A gömöri vártól elszakított várföldet az Ákos-nemzetség birtokolta. A források feljegyzik, hogy a 13. század második felétől a földesúri város minden jogával bírt, Szár (Tar) Detre pedig birtokai központjává kívánta tenni a területet. Minden bizonnal ezen törekvéséhez kapcsolódik Kövi vára építésének megkezdése is. Ezt azonban unokája, Kun Miklós fejezi be a 14. század elején. 1358-ban a Kövihez tartozó területek Csetneki Péter birtokában voltak, mivel a források jegyzik, hogy a jászai konvent 1358. április 8-án a Bebek Domokos fiait illető területek megadása miatt megintette őt Kövi nevű birtokán. A település azonban várossá mégsem fejlődött, mivel nagy lendületét a 15. század elején megakasztotta a Bebekék és a Csetnekiek viszálykodása. A források szerint Kövi település határába tartozik Rákos is. Kezdetben Tarfalvának nevezik, nevét az alapító Szár (Tar) Detréről kapta, s ez bizonyosságot ad arról, hogy a település még az ő idejében épülhetett ki. Csak később, 1427-től jegyzik Rákos néven a falut, mely nevet a rajta átfolyó Rákos patakról kapta, s ezzel egyidejűleg a határában álló Kövi vár is Rákosvár néven került említésre. 1427-ben a Bebek és Csetneki-család birtokaként jegyzik a területet, ám II. Csetneki János magtalan halálával a terület Pelsőci Bebek Miklós fennhatósága alá került. Így a már említett forrás alapján feltételezhetjük, hogy a 14. században Rákos is a Csetneki család birtokában lehetett.

A további kutatások számára a fent említett adatok újszerű és különleges kiindulási pontot adhatnak. Első körben azért, mivel a rákosi falképek mindeddig különálló egységként, semmihez sem rokoníthatóan jelentek meg a területen. 2011-ben azonban ez a tendencia megdőlni látszott, mivel a kutatás új, kiemelkedő kvalitású falképeket fedezett fel a Rákoshoz közeli Kövi templomában. Az első feltárások még nem sokat árultak el a teljes díszítésről, sőt mi több, feltételezni sem mertük, hogy egy teljes szentélyt és a hajó nagy részét beborító falképciklusokkal találkozhatunk majd. 2017-re már körvonalazódni látszott az, hogy a templom, falképeit tekintve, ha nem is

14. kép. Kövi, templomhajó, északi fal

felülmúlja, de egyenrangú párja lesz a már sokat kutatott rákosi templomnak. Kövi falképeinek a kutatása jelenleg is tart, és folyamatosan új eredményekkel kecsegtet. Ennek a folyamatosan zajló kutatásnak az eredményeképp került napvilágra 2017-ben a hajó északi falán, minden bizonnyal eredetileg a fal teljes felső sávjában megjelenített Szent László-legenda töredéke (14. kép). A töredékes ábrázoláson jól kivehető egy hegyes süveget viselő, lovon ülő alak, mely kifordult pozícióban épp egy nyilat készül ellőni. A figura oldalán egy tegez látható, mögötte páncélos alak rajzolódik ki, aki kardjával készül lesújtani (15–16. kép). Az ábrázolás nagyon töredékes, ám minden kétséget kizáróan a legenda egyik részletéről van szó. Sajnos az északi falat egy barokk ablakkal törték át, így teljes legendát a további feltárásoktól sem remélhetünk, ám a várható restaurálás után minden bizonnyal jóval többet láthatunk majd a feltárt ábrázolásokból. Emellett a további feltárások újabb eredményeket hozhatnak majd, így a templomot díszítő falképek ikonográfiája, a különböző

15–16. kép. Kövi, Üldözés jelenet (részlet), Kövi, Birkózás(?) jelenet (részlet)

mestercsoportok és az egyes korszakok is azonosíthatóak lesznek a későbbiekben. A templom Rákossal való kapcsolata is esetlegesen kimutatható lesz, és mivel Kövi a 14. században birtokközpont volt, Rákos pedig hozzá tartozó birtokként szerepel, nagy várakozással tekintünk a Kövi templomában feltárt és feltárandó falképek sokaságára.²¹

Süvete (Šivetice)

A Murány-patak partján elterülő település dombtetőn álló, kupolával fedett körtemploma Gömör vármegye legrégebbi falképeit rejt. A Záh nemzetség nemzeti templomaként épült a 13. század elején, és családi központként

²¹ Tihányiová 2019a, 79–93., 103.; Szakálos 2019, 257–277.

tartjuk számon egészen 1330-ig, amikor Záh Felicián merényletét követően a család gömői birtokait a Rátold nemzetséghez tartozó Jolsvai család kapta meg a királytól. Az új birtokosok a 14. század közepén kisebb átépítési munkálatokba kezdtek, és a templom teljes belső tere új kifestést kapott. Az első, 13. századi kifestéshez tartoznak az egyedülálló Antiochiai Szent Margit életét bemutató falképciklus jelenetei, valamint a legenda alatt töredékesen fennmaradt Passió ciklus jelenetei.²²

A rotunda díszítésének második, 14. századra datált periódusához tartozik egy, a hajó északi falán található töredékes jelenet, mely minden bizonnyal a Szent László-legendája egyik jelenetét ábrázolja. 1976-ban Jiří Jozefík és Milan Togner nyitott szondákat a templom hajójában és a diadalív belső oldalán.²³ Ekkor került napvilágra a legenda töredéke, melyet a restaurátorok kizárólag érintőlegesen azonosítottak. 2020-ban, a hajó falképeinek tisztítását követően vizsgálható lett az adott jelenet, melyen egy hosszú nyelű szekercét tartó kéz látható, amint épp lesújt. Hogy pontosan mire, azt csak feltételezhetjük, mivel a jelenet azon része elveszett. A jelenet jobb oldalán, a szekerce feje mellett egy nagyméretű tegez látható. A töredékekből kiindulva kizárólag a Szent László-legendája *Birkózás* jelenetére következtethetünk, azon belül is arra a részletre, mikor a leány lesújt a kun vitéz horgasinára.

Szilice (Silica)

A település a szilicei fennsík közepén fekszik a jelenlegi Gömör vármegye és Abaúj-Torna vármegye határán. A korábban Torna vármegyéhez tartozó település területét, minden bizonnyal már a 13. században Tekus ispán birtokolja. Ezt az elképzelést írott források nem támasztják alá, ám azt feljegyzik, hogy Tekus és három fivére 1256-tól az észak-magyarországi birtokszerzésre összpontosít, főképp Torna, Borsod, Abaújvár és Gömör megyékben. Az 1340-es birtokfelosztásnál már külön megemlítik a települést, amikor a jászói káptalan előtt a Tekus leszármazottak két nagy ága, éspedig a magát Szalonnainak

22 Prokopp 2007, 12.

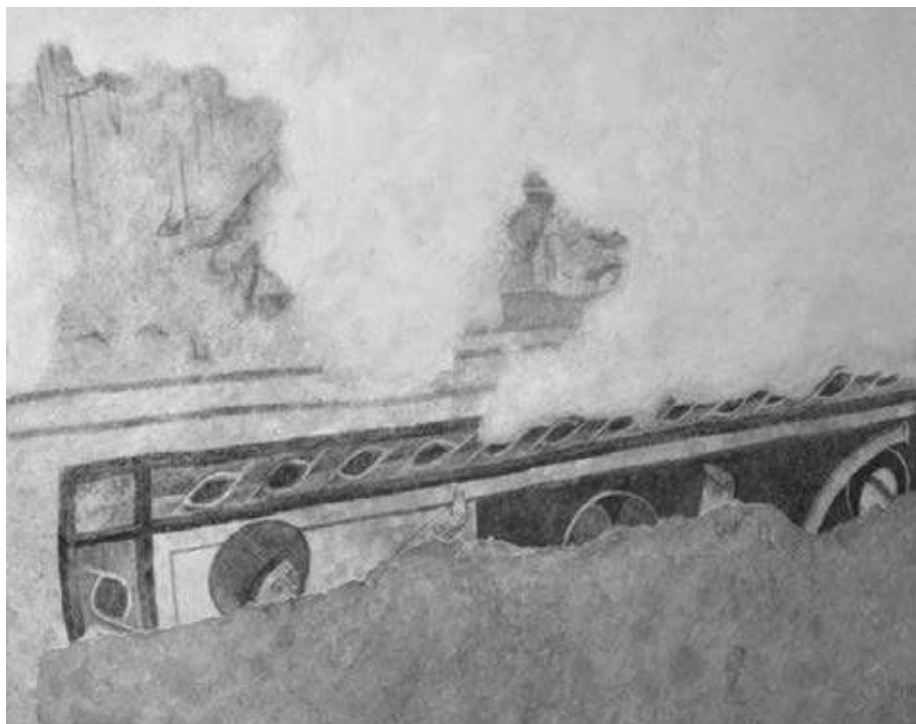
23 Togner 1988, 185–186.; Plekanec–Haviar 2007, 80.

nevező Tekus fia István fiai Loránd és István, valamint a magát utóbb Tornainak nevező Tekus fia László fia János megosztották egymás közt a család addig osztatlanul birtokolt, közös birtokait. A Szalonnai ághoz kerülő birtokok közt Szilice nevével is találkozhatunk. A település következő említésére 1399-ben kerül sor, ahol Szalonnai Lóránd fia Istvánnak és családjának birtokait rögzítették. Nemcsak a család 18 falura kiterjedő birtokait sorolja fel az oklevél, hanem az itt található épületeket is. Szalonnai István halálával (1402.) a család szerepe egyre csökkent. A birtokaik egy része a 15. században a Csetniekiesek kezére került, akik 1474-ben ércbányászati jogot is nyertek rá. Külön érdekesség, hogy a feljegyzések alapján a Szalonnai család már a 14. század elején is kapcsolatban állhatott a szomszédos birtokokat uraló csetniekiesekkel, mivel Csetneki I. László felesége minden bizonnyal Szalonnai István lánya, Ilona lehetett.

A szilicei templom falképeinek feltárására 2013-ban került sor. A falképek azonosításával mindeddig a kutatás nem foglalkozott. A fennmaradt falképek töredékesek, nagyon nehéz azonosítani az egyes jeleneteket, illetve az egyes jól láthatóan különálló rétegeket is. Minden bizonnyal a templom kifestésének első fázisában készülhetett a hajó északi falának felső sávjában húzódó, ma már csak részletekből azonosítható Szent László-legenda ábrázolása. A fennmaradt töredékeken jól láthatóak a lovak patái, valamint a lószerszám egyes részletei. Az ezt követő falrészén két figura töredékes alakja látható. Az egyik alak bal lábával a vele szemben álló, hosszú tunikát viselő figura jobb lábán tapos, míg a tunikás alak bal lábánál egy szablya (vagy bárd) azonosítható. Ez a részlet minden kétséget kizáróan a Szent László-legenda *Birkózás* jelenete lehet, melyen a két fél küzdelmét a közbeavatkozó leány csapása szakítja félbe. A jelenet datálása szintén kérdéses, a gömöri azonos témájú falképeket tekintve a 14. század második felében vagy a 15. század első felében készülhetett a Szalonnai család megrendelésére.²⁴

A szilicei falképeket tekintve a kifestés második fázisába sorolható az ugyancsak töredékesen fennmaradt dekoratív keretbe foglalt jelenet, mely a legenda alatt látható. Az adott jelenet felső részén három alak azonosítható,

24 Kézirat – Silica, Mgr. Peter Gomboš – restaurátori jelentés, történeti kutatás, feltárás 2017.; Szakálos, 2019, 272–275.

17. kép. Szilice, templomhajó, északi fal

mindhárom glóriával és mondatszalaggal ábrázolva, a jobb oldali figura tonzúrával. Az alakok megfestésének stílusa, a mondatszalag, valamint a dekoratív keret párhuzamaira a Szalonnai család székhelyén, Szalonna középkori templomában bukkanhatunk. A szalonnai templom diadalívének ábrázolásai, valamint a mára már elveszett, de Pörge Gergely 1906-os másolataiból ismert szentélyben lévő falképeket, 1426-ra datálja és Szepesi András mester nevéhez köti a kutatás. A szalonnai templom érdekességei a mára már teljes egészében elveszett falképei, melyeket Gróh István tárt fel 1922-ben az Antiochiai Szent Margit legendáját ábrázoló falkép felett. Mint írja: „[...] Találhatók még a hajó északi falán a mész alatt lovas alakok görbe kardokkal, egyik alakon sapka volt és a lován vörös takaró. Valószínűleg a szokásos Szent László kunokkal vívott csatáját ábrázolták ezen a falon.” A fragmentumokról nem készültek fényké-

pek vagy akvarellmásolatok, ami már csak azért is sajnálatos, mivel a lakosság e freskókat még ugyanabban az évben leverte. Az, hogy ezeket a képeket is ugyanaz a személy készítette, aki a Margit-legendán dolgozott, kérdéses. Mivel nem ismerjük az ábrázolásokat, találgatásokba nehezen bocsátkozhatunk. A lényeg azonban, hogy a szalonnai templom északi falán is megtalálható volt Szent László-legendája, amely még közelebb hozza a gömői ábrázolásokat a szalonnai templom csodás falképeihez. Ez komoly támpontot adhat a további kutatásoknak, melyek a szilicei templom fennmaradt falképeinek azonosságát tűzték ki célul (17. kép).

Hárskút (Lipovnik)

A jelenlegi Gömör megye határain belül elterülő Hárskút római katolikus templomában is említésre kerül egy „nagyon régi festmény”. 1734-ben Timon Sámuel jezsuita történetíró a váradi püspökségről szóló pár mondatos feljegyzésében Thuróczi János krónikájából idézte fel a kerlési történet azon mozzanatát, amikor László a váradi püspök lányának gondolta a leányt. Ennek kapcsán említette, hogy a Gömör megyei Hárskúton van egy nagyon régi festmény, mely Szent Lászlót és a leányrabló kun lovaszt ábrázolja. Rómer Flóris (1815–1889) a helyszínen próbált Timon nyomán kutatni, s mint írta: „Vajjon ezen ősrégi templom festményei, melyeket Timon említ, a régi korból maradtak e fenn, vagy a visszafoglalás korából valók-e? És van e még mai napon is valami nyomuk, a helyszínen többszöri kérdezősködés után sem bírtam megtudni.” Rómer tehát középkori vagy barokk falfestményekre gondolt, ezek után kutatott Hárskúton, sikertelenül. A templom 15. századi krisztológiai sorozatát jóval ezután, 1960–1980 között tárták fel, és Rómer feltételezése ekkor sem igazolódott be. Ennek ellenére több mai kutatás is a Szent László-legendát ábrázoló falképciklusok között tartja számon a már Rómer kutatása előtt eltűnt igen régi festményt. Ennek az lehet az oka, hogy Radocsay nyilvánvalóan létezőként hivatkozik a falképekre Magyarország középkori falképeit tárgyaló művében.²⁵

25 Jánó 2019, 31.

Henckó (Henckovce)

A település 13. század második felében épült templomát eredetileg Szent István tiszteletére szentelték fel. Az egyenes szentélyzáródású, négyszög alaprajzú, kisméretű falusi templom 14–15. században készült falképeinek nagy részét mindmáig a későbbi korok átfestése borítja. Ennek ellenére néhány szerencsés helyen nyitott szonda árulkodik az esetlegesen fennmaradt jelenetekről. A templom hajójának északi falán, a felső zónában egy töredékes falkép látható, melyen egy lovon ülő alak egy lefelé irányuló lándzsát tart a kezében. A töredék alapján a kép témájaként felmerül Szent György ábrázolása, mely a töredéken látható ikonográfiai elemek miatt egyértelműnek tűnik. Ám a gömöri templomok falképeit vizsgálva nehezen elképzelhető egy Szent György ábrázolás a hajó északi falának felső zónájában. A feltételezett falkép tehát analógiák hiányában megkérdőjelezhető, azonban hasonló gondolatmenet mentén haladva az adott helyen megjelenő lándzsás, lovas figura egyöntetűen Szent László és a Szent László legenda egy jelenetének ábrázolása. A töredéket tekintve tehát nagy lelkesedéssel várjuk a munkálatok folytatását, melyek fényt deríthetnek a jelenet mivoltára és könnyen elképzelhető, hogy a Szent László legendák sora újabb ábrázolással bővül majd.

Tanulmányom elsődleges célja az volt, hogy újra felfedezzem és a figyelem középpontjába helyezzem Gömör vármegye kiemelkedő jelentőségű és egyedülálló falképfestészeti emlékeit. Rimabánya és Karaszko monumentális legendaábrázolásai mindmáig meghökkentik és ámulatba ejtik a templomokba belépőket, Gömör-rákos falképeinek értelmezése pedig mind a laikusok, mind pedig a szakmabeliek számára folyamatos problémát jelent. A több évtizedes kutatásban és a falképek értelmezésének kísérleteiben az új felfedezésekkel egy új ajtót nyílhat, mely közelebb hoz bennünket az egyedülálló ciklusok megértéséhez és értelmezéséhez. Kövi és Szilice újonnan megismert ábrázolásai alapján nyilvánvaló, hogy a téma sokkal összetettebb és szerteágazóbb, mint azt korábban gondolni mertük. Ahogy Lángi József Szent László ábrázolásairól írt tanulmányában lejegyzí: „Minden szakszerűen feltárt, eddig ismeretlen emlék újabb színekkel gazdagíthatja nemzeti

szentjeink legjelentősebbjeinek egyikéről alkotott képünket.” Ez pedig Gömör esetében is hatványozottan igaz. Reméljük, a jövőben is hasonló csodás felfedezésekkel gazdagítja majd e vidék a közép-európai műemlékek és fal-festészeti emlékek sorát.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- B. Kovács 2010.** B. Kovács István: *Rimaszombat. Várostörténeti barangolások.* I. kötet. Patrióta Kiadó, Rimaszombat, 2010.
- Dvořáková – Krása – Stejskal 1978.** Dvořáková, Vlasta – Krása, Jozef – Stejskal, Karel: *Stredoveká nástenná malba na Slovensku.* Praha–Bratislava, 1978.
- Fejér 1832.** Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tomi VIII. Vol. 4., Budae, 1832.
- Gerát 1996.** Gerát, Ivan: Naratívny cyklus zo života sv. Ladislava v ikonografickom programe gemerských kostolov. *Ars* 1., 1996
- Gerát 2011.** Gerát, Ivan: *Svätý bojovníci v stredoveku.* VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2011.
- Gomboš 2013.** Gomboš, Peter – Tajkov, Peter: Kostol reformovanej cirkvi v Silici vo svetle najnovších výskumov. In: *Východoslovenský pravek X.*, 2013. 237–244.
- Horváth 2017.** Horváth Illés: Szent László kultusza Luxemburgi Zsigmond uralkodói reprezentációjában. In.: Galamb György – Hunyadi Zsolt (szerk.) *AETAS*, 32. (2017) 3.sz. 128–144.
- Ila 1944–1976.** Ila Bálint: *Gömör megye. I–IV.* Budapest, 1944–1976.
- Jánó 2019.** Jánó Mihály: A hitvalló lovagkirály – A Szent László-legenda falkepei székekelyföldi templomokban. In.: Isó M. Emese (szerk.): *Lovagkirály.* Hierotheosz Egyesület és Iskola Alapítvány Kiadó, Nyíregyháza–Kolozsvár, 2019. 15–164.
- Jékely 2021.** Jékely Zsombor.: Szent László kunok elleni csatájának képciklusai a középkori falfestészetben. In.: Bódvai András (szerk.): *Szent László Em-lékkönyv.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 2021. 144–172.
- Képes Krónika.** A kísérőtanulmányokat Dercsényi Dezső, Kristó Gyula és Csapodiné Gárdonyi Klára írta, fordította Bellus Ibolya. Európa, Budapest, 1986.
- Kerny 1996.** Kerny Terézia: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In.: Pócs Éva – Voigt Vilmos (szerk.): *Ősök, táltosok, szentek.* Budapest, 1996. 175–198.
- Kerny 2006a.** Kerny Terézia: László király ikonográfiája. *Mamül*, VI. Budapest, 2006.

- Lángi 2013.** Lángi József: Szent László ábrázolásairól. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából*. Új sorozat VI–VII. (XVI–XVII.) 2013. 191–208.
- László – Kerny 1993.** László Gyula – Kerny Terézia: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest, 1993.
- Lukács 1980.** Lukács Zsuzsanna: A Szent László-legenda a középkori magyar falképfestészetben. In.: Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szent István Társulat, Budapest, 1980. 161–204.
- M. Kozák 1981.** M. Kozák Éva: Régészeti kutatások a szalonnai református templomban. In.: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 20*. Miskolc, 1981. 7–37.
- Marosi 1984.** Marosi Ernő: A reprezentáció kérdése a 14–15. századi művészetben. In: *Történelmi Szemle*, 27. (1984) 4. sz. 517–538.
- Plekanec – Haivar 2007.** Plekanec, Vladimír – Haviar, Tomáš: *Gotický Gemer a Malohont. Italianizmy v stredovekej nástennej malbe*. Arte Libris, Bratislava. 2007.
- Prokopp 2007.** Prokopp Mária: *Középkori freskók Gömörben*. Méry Ratio, Somorja, 2007.
- Szakálos 2019.** Szakálos Éva: Kövi és a Szent László-legenda ábrázolásai Gömör vármegyében. In.: *Lovagkirály*. Hierotheosz Egyesület és Iskola Alapítvány Kiadó, Nyíregyháza-Kolozsvár. 2019. 257–276.
- Szentpétery 1938.** Szentpétery, Imre: *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. 2.*, Budapest. 1938
- Tihányiová 2019a.** Tihányiová, Monika: *A Pelsőci Bebekek – Egy nemesi család felemelkedése és bukása*. Georgius Bebek Polgári Társulás, Rozsnyó. 2019.
- Tihányiová 2019b.** Tihányiová, Monika: *Páni zo Štítņika. Putovanie kultúrny-mi a hospodárskymi dejinami horného Gemera*. o. z. Georgius Bubek, Rožnava. 2019.
- Togner 1988a.** Togner, Milan: *Stredoveká nástenná malba v Gemeri*. Tatran, Bratislava. 1988.
- Togner 1988b.** Togner, Milan: *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Tatran, Bratislava. 1988.

TEISZLER ÉVA

SZENT KIRÁLYOK KULTUSZA – SZENT KIRÁLYOK NEMZETSÉGE

KIVONAT: Szent István és a magyar Szent Királyok kultusza az európai királyszentek és dinasztikus szentek sorába illeszthető, attól mégis eltér. A magyar királyszentek és azok együttese már a 13. század végén jelentős reprezentációs szereppel bírt, létezésük propagálása a dinasztia és tagjainak fényét, jelentőségét emelte, a közjük tartozás hangsúlyozása a keresztény szakralitás oldaláról erősítette az uralkodói legitimitást. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a Szent Királyok nemzetségéhez tartozás felváltotta vagy alapvetően megmásította volna az Árpádok dinasztiájához tartozás vérségi leszármazáson alapuló szemléletét.

KULCSSZAVAK: Szent István, Szent László, Anonymus, turul-monda, Szent Királyok

ÉVA TEISZLER

The cult of the Holy Kings - The dynasty of the Holy Kings

ABSTRACT: Although the cult of St. Stephen and the Hungarian holy kings fits in the line of European royal and dynastic saints, it significantly differs from it. The Hungarian royal saints played a major representational role already in the 14th century and belonging to them can already be regarded as a dynastic legal basis in the last decade before the extinction of the Árpád House. However, they had no such role before, and being part of the dynasty as a prerequisite for legitimate royal power was not linked to the cult of the Hungarian royal saints in the Árpád period.

KEYWORDS: Saint Stephen, Saint Laszlo, Anonymus, Turul legend, Holy Kings

Pogány és keresztény dinasztikus jog?

Első uralkodócsaládunk mai közkeletű elnevezése, az Árpád-ház csak 18. századi történetírásunkban jelent – s aztán honosodott – meg. A fogalom kialakulásának történetét Bartoniek Emma vázolta fel 1924-ben,¹ megállapítva, hogy az Árpádokat a 18. század óta „olyan névvel illetjük [...], melyet ők sohasem használtak, talán nem is ismertek [...] most használunk egy olyan nevet, melyet egy kései kor alkotott [...] egy olyan jogalap érdekében, melyet első szent királyunk nemzetsége tudatosan megtagadott”.²

A Szerző az elnevezés kialakulásának hátterében a korszellemet látta meghatározónak, amely mellett katalizáló szerepet tulajdonított Anonymus *Gesta Hungarorum*a³ előkerülésének, illetve nyomtatásban történő megjelenésének. A középkori mű jelentősége szerinte az Árpádok, Árpád-ház, Árpád-dinasztia fogalmak 18. századi megszületésében az volt, hogy elősegítette a magyar történelem genealógiai alapon történő korszakolásáról való gondolkodás kialakulását, ugyanis miután a Névtelen beemelte az írott emlékezetbe az Álmos születéséről szóló szájhagyományt, már a saját korában hidat képezett az őt megelőző keresztény szerzők által a dinasztia pogány és keresztény tagjai között kialakított szakadék felett, a Gestában megfogalmazott gondolat pedig találkozott a 18–19. századbeli eszmékkel és aktuálpolitikai felfogással.⁴

Bartoniek írását az ihlette, hogy az Árpád-kor írott forrásaiban – véleménye szerint – kétféle trónöröklési jog megléte fedezhető fel: „Az egyiket – mely a *Szent Istvántól* való származásra vezeti vissza a magyar királyok öröklési jogát – a XIII–XV. századi krónikák tartották fenn; a másikat – mely szerint csak az lehet a magyarok uralkodója, aki *Álmos nemzetségéhez* tartozik – *Anonymus Gesta Hungarorum*a hagyományozta.”⁵ Álláspontja szerint a krónikás hagyományban fenn-

1 Bartoniek 1924, a kérdésre l. még Szabados 2006, 215–221.

2 Bartoniek 1924, 138–139.

3 Anonymus

4 Bartoniek 1924, 124–138.

5 Bartoniek 1924, 123.

maradt nézőpont, amely az Árpád-ház leszármazását szándékosan Szent Istvánra vezeti vissza, tudatos szembe helyezkedés a múlttal, „a trónöröklési jog keresztény alapra helyezése, a keresztény királyság megalapításának a XI. század közepén dúlt trónharcok adta politikai, közjogi és vallási helyzetben a trónöröklési jogra levont következménye.”⁶ Ezzel szemben „*Anonymus Gesta Hungarorum* (1200 körül) az Álmos fejedelemmé választásakor kötött vérszerződés első pontjában a magyar fejedelmek trónöröklési joga egyik kellékéül az Álmos nemzetségéhez való tartozást jelölte meg. [...] *Anonymus* [...] históriája előszavában céljaul tűzi ki azt is, hogy megírja Magyarország *királyainak* genealógiáját, akik *Álmostól* származtak. Genealógiai érdeklődése – mely kiterjed a királyi házra és a nemesek nemzetségeire egyaránt – előtérbe helyezi a dynastia genealógiai egységét s letompítja azt a caesurát, melyet a szent Lászlókorai író az uralkodóház és pogány tagjai között kijelölt. [...] *Anonymus* 1200 körül írt, [...] s nem láthatott többé oly éles ellentétet a felkent koronás király Istentől eredő hatalma és öröklési jogának pogány eredete közt, mint XI. századi elődje. Bizonyos másfelől, hogy a Szent Lászlókorai gesta-író nem véletlenül hallgat erről a pogány leszármazási jogról. [...] Szerinte is Attilától, Álmostól és Árpádtól származott le genealógiailag Szent István, s ez a leszármazás juttatta őt hatalomra. Ha tehát még sem szól e pogány uralkodási jogcímről, még a fejedelmek korában sem, s csak a Szent Istvánra visszavezetett öröklési jogról tud, akkor ebben tudatosságot sőt célzatosságot kell látni.”⁷

A történész 15 évvel későbbi, 1939-ben közzétett, *A magyar királykoronázások története* című munkájának⁸ *Az Árpád-ház trónöröklési, vagy vérségi joga* című fejezetében ugyanezt a következőképpen foglalta össze: „Magyarországra Szent István vezette be a keresztény vallással és egyéb keresztény, nyugati intézménnyel egyetemben a koronázás intézményét. [...] István királyt ez a koronázás keresztény értelemben is királlyá tette, uralmát keresztény alapokra fektette. Ez az új jogalap meggyengítette ugyan uralmának dinasztikus és népi eredetét, s új legitimitást vezetett be a magyar trónutódlási jogba: a keresztény uralomratermettség és a királyavatás legitimitását, de mégsem ez alapította István uralmát. [...] István mégis

6 Bartoniék 1924, 124.

7 Bartoniék 1924, 124.

8 Bartoniék 1987.

csak pogány öröklési jogon, mint Álmos (vagy Árpád) nemzetségének tagja jutott uralomra apja halála után [...] ⁹ E pogány öröklési jog, az Árpád nem vérségi joga már az első keresztény század végén alapjaiban megváltozik. ¹⁰ [...] a pogány tekintélyelv, az Árpád nemzetségéhez való tartozás nem lehet sem az immár szentekkel is ékeskedő keresztény magyar királyi nemzetség előtt, de a rohamosan keresztényesedő magyar nép előtt sem az a tekintélyforrás, mint a Szent István előtti időkben. Az Istentől eredő keresztény királyi hatalom nem szállhat át pogány vérségi jogon, pogány tekintélyelv alapján uralomra jutott egyénre. Innen van, hogy már Szent László korában, de talán már a királyi nemzetség (s talán már a magyar nép is) a trónöröklési, vérségi jogot nem Árpádra vagy Álmosra, hanem Szent Istvánra, a keresztény jogalapítóra, a keresztény jogforrásra kezdi visszavezetni. A XI. sz. végétől, Szent Lászlótól, Kálmántól kezdve tehát csak az lehet a magyarok királya, ki Szent István nemzetségébe tartozik, s nem az, ki Árpád vagy Álmos leszármazottja; a Turul vagy Árpád-nemzetség helyére tehát a Szent István nemzetsége lép. [...] A pogánykorban, tehát mintegy 1000 előtt, a magyarok uralkodó nemzetségüket Turul nemzetségnek nevezték és így nevezték pogány részét, a fejedelmeket a keresztény középkorban is. De már a XV. században felbukkan az Árpád-nem név is a pogány fejedelmek jelölésére (Knauz-krónika).¹¹

A fentiekkel szemben úgy véljük, hogy nincs okunk különbséget tenni Álmosra (Árpádra) visszavezethető pogány és Szent Istvánra visszavezethető keresztény dinasztikus vagy vérségi jog között¹², hiszen a magyarok uralkodója Álmos fejedelemségétől fogva csak a tőle leszármazók közül kerülhetett ki egészen a dinasztia 1301-ben, illetve 1395-ben történt kihalásáig,¹³ vagyis

9 Bartoniek 1987, 8.

10 Bartoniek, 1987, 12.

11 Bartoniek 1987, 13.

12 Álmos és az Árpád-dinasztia szakralitásának kérdését újabban Kovács Attila vizsgálta. Erre lásd: Kovács 2021, 111–128.

13 A kortársak felfogása alapján a dinasztia fiágon III. Andrással halt ki 1301-ben (I. Anjou-oklt. 358. sz.). A Knauz krónika leírja, hogy I. Lajos leányában, Mária királynőben halt el mindkét nemből a szent királyok nemzetségének ivadéka (In hac regina Maria tandem deficit semen utriusque sexus sanctorum regum. – SRH II. 345.), elterjedt felfogás szerint ugyanakkor nőágon már 1338-ban, III. András leányának elhunytával kihalt az Árpád-ház (Wertner 1892, 582. Vö.: KMTL 66. – Árpádok címszó. A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája).

a nemzetséghez tartozás a királyság korában és azt megelőzően is a hatalomra jutás előfeltétele volt,¹⁴ s ez a folytonosság függetlenül attól, hogy István koronázása által a főhatalom mögöttes ideológiája megváltozott, töretlen maradt. A Bartoniek által is használt, de különösen Deér József munkásságában¹⁵ nagy hangsúlyt kapott vérségi jog kifejezés azonban elgondolkodtató.

Dinasztikus jog – vérségi jog

A dinasztian belüli öröklési rend szabályairól a korai időszakban legfeljebb sejtéseink lehetnek, mindenesetre a feltehetően egyre terebélyesedő rokonság egyes ágai vagy kihaltak, vagy fokozatosan kiszoríthatták őket az uralom megszerzésének lehetőségéből. Erre utalhat középkori kútfőink ingatagsága Álmos, illetve Árpád fejedelemségének elsőségével kapcsolatban,¹⁶ valamint az, hogy miközben külföldi források fenntartották az uralkodócsalád más – köztük fejedelmi – tagjainak nevét is,¹⁷ „kétszáz évvel István halála után Anonymus már Álmos – Árpád – Zolta – Taksony – Géza – István fejedelemsort örökített ránk”,¹⁸ amely a valóságostól eltérő, „lényegében az elsőszülöttség láncára fűzött családfa”.¹⁹

Miközben a primogenitúra érvényesülésének kizárólagosságát nem lehet kimutatni sem a kereszténység felvételének időszakában, sem a királyság megalapítása utáni évszázadokban,²⁰ a dinasztia hatalmon lévő tagjai jól láthatóan folyamatosan a szóba jöhető aspiránsok körének leszűkítésére tö-

14 Teiszler 2021.

15 L. pl.: Deér 1933, 443.; Deér 1938, 109., 113–114.

16 „Álmos más fiai és nem Árpádtól származó többi unokája sérthették az Árpádok hatalmi igényeit, így nyomatékosan kellett hangsúlyozni, hogy a fejedelemség csak Árpáddal kezdődött, nem Álmossal, vagyis nem a kiterjedésre sokkal tágabb Álmos nemzetség, hanem kizárólag a szűkebb Árpád-nemzetség jogosult a főhatalomra.” (Kristó 2002, 21.)

17 Kristó 2002a.; Lenkey–Zsoldos 2003. 13–20.

18 Kristó 2002a. 105.

19 Kristó 2002a. 93.

20 Összefoglalóan l. erre Juhász 2017.

rekedtek, méghozzá az egyenes ági leszármazás előtérbe helyezésével az oldalágiakkal – és azok folyamatos, esetlegesen beháborúit is előidéző tiltakozásával – szemben.

Tekintettel arra, hogy külföldi források a magyar hagyománnyal ellentétben más fejedelmi személyeket is megneveznek, nem tudjuk kétségbe vonni Kristó Gyula feltételezését arról, hogy a magyarok körében a királyság kora előtt létezhetett egy, a besenyőkéhez hasonló, a főhatalom betöltésére vonatkozó olyan megállapodás, amely szerint a nemzetség (deklarált) fejétől (Árpádtól) származó minden ágnek részesednie kellett a főhatalomban.²¹ Adatok hiányában ma már nem tudjuk megállapítani, hogy Árpád és Taksony fejedelemsége között pontosan ki és mennyi ideig uralkodhatott Árpád leszármazottai közül, s azt sem tudjuk biztosan állítani, hogy már a Taksony–Géza öröklés révén csorbult volna Tarkacsu ágának joga,²² hiszen a forrásokban csak a Koppány és Vajk/István közötti harcok nyoma maradt fenn, a későbbi I. (Szent) Istvánnak a hatalom öröklését Koppány legyőzésével mindenesetre sikerült Taksony leszármazottaira korlátoznia.

A már királyként regnáló István később nagybátyja, Mihály utóda, Vazul alkalmatlanná tételével igyekezett saját leszármazottainak juttatni a hatalmat. Miután fiai,²³ köztük a trónörökösnek tekintett Imre is elhunyt 1031-ben, saját leánytestvére fiát, Géza fejedelem unokáját, Orseolo Pétert jelölte örökösének, akinek pozícióját, családba emelését az altaichi évkönyv értesülése szerint adoptióval is igyekezett megszilárdítani.²⁴ Péter elűzése

21 Kristó 2002a, 103.

22 Kristó Gyula véleménye szerint „István a nomád felfogás értelmében talán kétszeresen is törvénytelen (illegitim) uralkodónak számított. Ha igaz az a feltevés, amelyet már korábban kifejtettem, hogy ti. az Árpád-utódok között a négy Árpád-fiú ágán járt körbe a nagyfejedelmi hatalom, akkor a negyedik Árpád fiútól, Zoltától származó Taksony után a főhatalomnak az első Árpád-fiú, Tarkacsu ágára kellett volna visszaszállnia, mivel addig mind a négy ág állított már egy-egy fejedelmet. Taksony után azonban fia, Géza következett, [...] Géza halála után sem szállt Koppányra a főhatalom, amit pedig még az Árpádtól leszármazottak családjában élvezett rangidős volta is támogatott. Istvánnak új legitimitációra volt szüksége, mivel a pogány jogalapra már nem tartott igényt, de az nem is szólt mellette.” (Kristó 1995, 325–326.)

23 Mikó 2013.

24 ÁKÍF 240.

után Szent István sororiusát (leánytestvérének a férjét vagy a fiát), Abát a magyarok önként emelték a királyi trónra, majd Péter másodszori bukását követően hívták csak haza a Vazulfiakat.

Mivel Pétert és Abát bizonyíthatóan csak az Álmos-ág hatalomra jutása után húzták ki a jogszerűen uralkodók sorából,²⁵ megállapíthatjuk, hogy saját kortársaik elfogadták őket törvényes királyuknak. Azok az 1131 után keletkezett források, amelyek Péter és Aba hatalmának legitim voltát koronázásuk ellenére megkérdőjelezik, kivétel nélkül arra törekszenek, hogy István e két sororiusának dinasztiaián kívüliségét igazolják. A krónikás hagyományban kétségtelenül ezért volt szükség Gizella alakjának befeketítése mellett Péter származásának több lépésben történő meghamisítására is.

Feltűnő, hogy a 14. századi krónikakompozíció 81. fejezete, amely Vazulfiainak hazahívásáról szól, kétszer ismétli meg – látszólag – ugyanazt: *Visca, Bua, Buhna* és rokonaik (akiket a szöveg első fele *magnatesnek*, második fele *nobilesnek* titulál) vissza akarták hívni Vazulfiákat – és itt a szöveg kifejezetten a zsarnok Péterrel állítja őket szembe –, akik királyi sarjak voltak. A 81. fejezet első fele különösen hangsúlyozza a Vazulfiak Szent István nemzetségéhez tartozását (*qui de genere Sancti Stephani regis progeniti erant*),²⁶ akikkel kapcsolatban a – szöveg első felében *magnatesnek*, második felében *nobilesnek* titulált – magyarok azon fáradoztak, hogyan tudják őket Magyarországra visszavezetni, illetve a királyságot Szent István nemzetségének visszaszolgáltatni (*isti magnates Visca Bua et Budna et eorundem cognati [...] quando Andream, Belam et Leuentam possent reducere in Hungariam, et regnum generi Sancti Stephani regis [...] restituere laborabant*),²⁷ miközben a fejezet második fele szerint a nevezett személyek „csupán” azon fáradoztak, hogyan adhatnák vissza a királyságot a királyi ivadéknak („*predicti*

25 Teiszler 2021, 540–545. Az itt elemzett Esztergomi Rövid Krónika, a Zágrábi és a Várad-i krónikák mellett I. még a somogyvári formuláskönyv verses királylistáját, amely Pétert és Abát a királyi méltóság jelvényével felékesítetteknek, de a királyi méltóság kiváltságával nem rendelkezőknek (*Hii dyadematizati fuere sed non privilegiati*) mondja (Bácsatyai 2019, 73.).

26 SRH I. 336.

27 SRH I. 336.

nobiles Hungarie, scilicet Visca, Bua et Buhna et eorum cognati cogitabant, qualiter regnum regio semini possent restituere”).²⁸

A rokonság megjelölésére a 81. fejezet szövege láthatóan több kifejezést használ, de közülük talán legfontosabb a *Visca, Bua* és *Buhna* rokonainak megjelölésére alkalmazott latin szó, amely a 81. fejezet átszerkesztőjének gondolkodásmódjára és római jogi ismeretére világíthat rá. A magyarra „rokon, vérrokon, atyafi” főnévvel fordítható *cognatus terminus* római jogi értelemben az egy közös őstől származó egyenes és oldalági *vérrokonokat* foglalja magában,²⁹ ám Péter, akit az altaichi évkönyv értesülése szerint István fiává fogadott, a római jog értelmezése szerint *adoptio*ja révén Szent Istvánnak agnát rokonságába (apai ági rokonság)³⁰ tartozott. Mivel Péter esetében a római jog szerint az apai hatalom alól házassága révén kikerült anyja, István leánytestvére az agnát rokonság megállapítása tekintetében valójában Gézához és nem Istvánhoz kapcsolódott, ez a felfogás a további öröklés tekintetében csak Géza utódainak nyithatott teret, egyúttal elzárhatta az István hatalomra jutása után immár csak Taksonyig visszavezethető többi kognát rokon öröklési jogát. Kétségtelen, hogy a krónikaszerkesztmény 81. fejezete, ahol először láthatunk szöveg szerinti megfeleltethetőséget a Gellért-legendával, többszöri átalakításon is átesett. De miért lehetnek fontosak a fentiek?

A 14. századi krónikakompozíció 81. fejezete javítási kísérleteinek egyik jelentős momentuma lehetett a Géza ágáról – szükségszerűen – a Taksonyéra való visszatérés római jogi felfogás szerinti igazolása, amely a Vazul-fiak jogszerű öröklési rendjét olyan módon állította helyre, hogy azzal – ha a kognát rokonság elvét alkalmazva Taksonyhoz igazítjuk az apa-fiú vérségi leszármazás rendjét –, sem a Kálmán-, sem az Álmos-ág uralmának jogosultsága nem sérül. Igaz, hogy sem Kálmán sem Álmos leszármazottainak idején nem jelentettek már valós veszélyt sem István, sem Orseolo Péter vagy közvetlen utódaik, hiszen a helyreigazításkor már nem voltak életben – vagy legalábbis utódookról nem tudunk –, a csorbát a dinasztia szempontjából ilyen tekintetben mégis ki kellett küszöbölni.

28 SRH I. 336.

29 Földi–Hamza 2020, 241.

30 Földi–Hamza 2020, 240–241.

Könyves Kálmán 1105-ben királlyá kenette és örökösévé tette saját fiát, a későbbi II. Istvánt,³¹ s ezzel – I. (Szent) Istvánhoz hasonlóan – ismételten a saját – immáron tőle eredő – leszármazottak elsőbbségére és az oldalág kiszorítására töreked(he)tt,³² hiszen a viszonylag fiatal korban, 46 éves kora körül elhunyt uralkodó feltehetően nem számított arra, hogy második, eltaszított felesége, Eufemia után sem neki, sem nagyjából hét évvel korábban királlyá avatott fiának nem lesznek majd fiú örökösei, de a sors nem így hozta: II. István halála után az Álmos-ág került hatalomra II. Béla személyében. A vele, illetve fiával, II. Gézával szemben fellépő, Kálmán törvénytelennek/dinasztián kívülinek tekintett fia, Borisz³³ után II. Géza utódai közül az egyenes ági leszármazást jogi értelemben már senki sem vitatta (nem tudta vitatni) egészen III. András koráig.³⁴

Szent István és a Szent Királyok nemzetsége

István személye a kezdetektől összefonódott az államisággal.³⁵ Már közvetlen utódait is Székesfehérváron koronázták, Pétert ráadásul ténylegesen István hatalmi jelvényeivel ruházták fel. Kultuszának kialakítása 1083-ban történt szentté avatásával kezdődött. Tisztelete az őt kanonizáló I. László dinasztikus kapcsolatai révén már a 11. század végén külföldön is terjedni kezdett, szentté avatásának mégis a magyar köztudatra gyakorolt hatását kell kiemelni. László az államalapító István személyében megtalálta azt a politikai őst, akinek

31 Kristó 1998. 140.

32 Lenkey–Zsoldos 2003, 108.

33 Teiszler 2021, 553–554.

34 III. András nagyapja, Utószülött István törvényes származása körül jelentős bonyodalmak alakultak ki, amelyek később III. András utódlására is hatással voltak. Az András melletti választást követően azonban ezeket a kételyeket igyekeztek semmissé tenni. L. Teiszler 2021, 553–554.

35 Klaniczay 2000, 94.

kiemelésével saját uralmát – nem dinasztikus, hanem – szakrális értelemben legitimálni tudta.³⁶ István kultuszának növelését aztán különösen Kálmán vette pártfogásába: Hartvik püspökkel új legendát készíttetett számára, az ő törvényeihez nyúlt vissza, s István után először ő temetkezett a székesfehérvári bazilikába.³⁷

A Szent Királyok nemzetségének megszületése László 1092-ben történt kanonizációjához kötődik. Történetírásunk I. László elevatióját már jóval több indokkal kapcsolatba hozta, mint Istvánét,³⁸ mindenesetre az ő oltárra emelésének is az uralkodói törvényesség avagy alkalmasság gondolköréhez lehetett köze: István László általi, valamint László III. Béla általi szentté avatása saját legitimációs érdekeit szolgálta.³⁹ Bennük találták meg a dinasztia korábbi személyei közül a példaképet, a maguk uralmának jogosságát, törvényességét igazoló elődöt.⁴⁰

A Szent Királyok kifejezés első lejegyzője Anonymus. A Névtelen Gestája a turul-mondának a következő változatát tartalmazza: „Az Úr megtestesülésének 819. évében Ügyek volt Szkítia legjelesebb vezére, aki mint fentebb említettük, hosszú idő múltán Magóg királytól származott. Önedbelia fejedelmének Emese nevű leányát vette nőül Dentümogyerben, s tőle született meg Álmosnak nevezett fia. Az Álmos nevet azonban isteni közbelépés eredményeként nyerte, mivel várandós anyjának álmában égi látomás jelent meg turulmadár képében. Az reászállván mintegy teherbe ejtette és tudomására hozta, hogy méhéből forrás fakad s hogy ágyékából dicsőséges királyok származnak majd, akik azonban nem saját földjükön fognak elszaporodni. Mert az álmodat magyar nyelven így hívják, s születését álom jövendölte meg, őt magát is Álmosnak nevezték el. Vagy azért hívták álmosnak, azaz szentnek, mivel utódaitól szent királyok és hercegek születnek majdán.”⁴¹

36 Az 1083. évi szentté avatásokról részletesen l. Klaniczay 1986.

37 Lenkey–Zsoldos 2003, 104–111.

38 Összefoglalóan l. erre Veszprémy 2019, 267–281.

39 Thoroczkay 2016, 128.

40 A királyszenteknek erre a funkciójára l. Klaniczay 2000. 71–113.

41 Anonymus 12.

Anonymus utolsó mondata olyan többlet, amely a turul-monda más változataiból hiányzik. Az 1210 körül alkotó ismeretlen szerző csak annak tudatában hozhatta összefüggésbe a latin *almus* szó ritkának számító⁴² „szent” jelentésével Álmos nevét, ha már tudta, hogy leszármazottai között valóban lesznek szentek, s mivel maga is többes számban fogalmaz, ennek a kiegészítő névmagyarázatnak László 1092-ben történt szentté avatása után kellett megszületnie. Anonymusnak saját írása tárgyából adódóan nem tényszerűnek, hanem provizórikusnak kellett lennie, művéből mégis átsejlik saját jelene. A Szent Királyok nemzetségének kifejezett képzetét emiatt csak sugallhatta, de nem írhatta le. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a Névtelen nemcsak több szent királyról, hanem több szent hercegről is megemlékezik. Itt kell szólnunk arról, hogy a Szent Királyok nemzetségének nem kettő, hanem három tagja van: István és László mellett Imre herceg is közéjük tartozik. Noha István fiát, Imrét egyazon évben emelték oltárra apjával, a Szent Királyok nemzetségének fogalma ekkor még nem alakult ki. Mégis mikor és milyen indokkal kerülhetett Imre *herceg* létre a Szent Királyok nemzetségébe?

A Szent Lászlót oltárra emeltető III. Béla 1182-ben Imre nevű fiát még saját életében királlyá koronáztatta. Korábban is volt erre példa I. András és Salamon, valamint Kálmán és II. István esetében. Béla még a saját életében másodszor is megkoronáztatta legidősebb fiát, Imrét 1194-ben. Miként a Lászlót kanonizáló III. Béla, úgy az apja uralkodása idején trónutódnak jelölt Imre számára – a névazonosságtól függetlenül – is példakép lehetett Szent Imre herceg. A későbbiekben hasonlóan érezhettek, gondolkodhattak a későbbi ifjabb királyok. Erre utalhatnak talán a későbbi Sátoraljaújhelyi templomi patrocíniumai is. A helységben a középkorban három egyház állt: az egyiket Szent István (ágostonos templom), a másikat Szent Imre (plébániatemplom), a harmadikat Szent Egyed (pálos templom) tiszteletére szentelték.⁴³ A plébániatemplom védőszentjének megválasztása bizonyára nem volt véletlen. Az újhelyi vár építése és a település alapítása V. István személyéhez köthető.⁴⁴ A 12–13. század fordulóján tehát,

42 Benkő 1998, 35.

43 Tringli 2020–2021, 34.

44 Ringer 2019, 29.

amikor a Szent Királyok fogalma megjelenik, Szent Imre már a hármasság részének tekinthető III. Béla és Imre királyoknak köszönhetően, a későbbiekben pedig a szent elődökre visszatekintő királyutódok mellett Imre herceg az ifjabb királyok példaképe volt és maradt.

Írott forrásainkban a Szent Királyokra mint ősökre történő utalás a 13. század közepétől jelenik meg. Többek között Rogerius mester 1243-ban keletkezett munkájának első fejezetében, ahol IV. Béla tevékenységét a szerző úgy jellemezte, hogy szent elődeinek példáját (ad instar progenitorum suorum Stephani, Emerici, Ladislai et Colomani regum, qui sanctorum cathalogo sunt ascripti) kívánta követni,⁴⁵ illetve elsősorban azokban az oklevelekben, amelyek a Szent Királyok által biztosított jogokra, szabadságokra utalnak,⁴⁶ de a fogalom a 13. század végén már dekrétumban is előfordul: IV. László 1279. évi, úgynevezett kun törvényeiben.⁴⁷

Az eredendően személyes politikai, ideológiai és szakrális legitimációt szolgáló szentté avatások, amelyeket aktuálpolitikai szándékok, törekvések hívtak életre, végül nemcsak egymástól független egyéni kultuszok létrejöttét eredményezték. A 13. század közepére olyan idea, eszme alakult ki e két, illetve három személy körül, amely a dinasztia presztízsét külföldön is emelte, ugyanakkor a korábbi dinasztikus uralkodási jogalapot, azaz az Árpádok dinasztiajához tartozás kritériumát nem váltotta fel, ahhoz képest nem alapított új jogcímet.

45 SRH II. 552. Ezúton is köszönöm Juhász Péternek, hogy a szöveghelyre felhívta a figyelmet.

46 Tringli 2003.

47 IV. László kun törvényeire I. Langó 2006.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- ÁKÍF** Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai.* (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szegei Középkorász Műhely, Szeged, 1999.
- Anjou-oklt.** Kristó Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár I.* (1301–1305). Budapest–Szeged 1990.
- Anonymus** Anonymus: *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei.* Anonymus művét Veszprémy László, Kézai Simon művét Bollók János fordította. Az utószót és a jegyzeteket írta: Veszprémy László. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Bácsatyai 2019.** Bácsatyai Dániel: *A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei.* Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2019.
- Benkő 1998.** Benkő Loránd: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Deér 1933.** Galla Ferenc: *A clunyi reform hatása Magyarországon.* (A Szent István Akadémia történelmi-, jog- és társadalomtudományi osztályainak felolvasásai. 2. köt., 4. sz.). Pécs, 1931. Ismerteti: Deér József. *Századok*, 67. (1933) 9–10. sz. 437–445.
- Deér 1938.** Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [Budapest], 1938.
- Földi–Hamza 2020.** Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei.* Oktatási Hivatal, hn., 2020.
- Juhász 2017.** Juhász Péter: *Az Árpádok trónöröklési rendje a 11–12. században.* *Aetas*, 32. (2017) 3. sz. 17–34.
- Klaniczay 1986.** Klaniczay Gábor: *Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok.* In: Fügedi Erik (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 15–32.
- Klaniczay 2000.** Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- KMTL** Kristó Gyula (főszerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

- Kovács 2021.** Kovács Attila: Álmos mint dinasztikus ős és az Árpád-dinasztia szakralitása. *Ephemeris Hungarologica*, 1. (2021) 1. sz. 111–128.
- Kristó 1995.** Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.) Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995.
- Kristó 1998.** Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Kristó 2002.** Kristó Gyula: Árpád fejedelem. In: Kristó Gyula: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 9–32.
- Kristó 2002a.** Kristó Gyula: Árpád fejedelemutódai. In: Kristó Gyula: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 93–105.
- Langó 2006.** Langó Péter: Kun László kun törvényei. Megjegyzések a kunok jogállásáról a középkori magyar források tükrében. In: Bathó Edit–Ujvári Zoltán (szerk.): *Jászok és kunok magyarok között. Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére* (Jászsági Könyvtár 6.). Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány, Jászberény 2006. 60–77.
- Lenkey–Zsoldos 2003.** Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III. András.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.
- Mikó 2013.** Mikó Gábor: Él-t-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? – Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 1. sz. 1–22.
- Ringer 2019.** Ringer István: A sátoraljaújhelyi vár régészeti kutatásának főbb eredményei. *Zempléni Múzsza*, 19. (2019) 2. 29–34.
- SRH** *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Nap Kiadó, Budapest, 1999.
- Szabados 2006.** Szabados György: *A magyar történelem kezdeteiről.* Balassi Kiadó, Budapest, 2006.
- Teiszler 2021.** Teiszler Éva: A dinasztiahoz tartozás mint a legitim királyi hatalom előfeltétele az Árpádok királyságában. In: Horváth–Lugossy Gábor – Vizi László (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. 537–560.

- Thoroczkay 2016.** Thoroczkay Gábor: László király szentté avatása. In: Thoroczkay Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák.* L'Harmattan, Budapest, 2016. 118–128.
- Tringli 2003.** Tringli István: A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. *Századok*, 137. (2003) 4. sz. 809–848.
- Tringli 2017.** Tringli István: A szent királyok szabadsága. In: Tringli István: *Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez.* Line Design Kft, Budapest, 2017. 103–137.
- Tringli 2020–2021.** Tringli István: A szent királyok emlékezete a középkori Sátoraljaújhelyen. In: *Történelem és Muzeológia – Internetes folyóirat Miskolcon* 6. (2020–2021) 1–2. sz. 31–41. <https://tma-miskolc.hermuz.hu/wp-content/uploads/2022/04/2-Tort-Muz-Tringli-Ujhely-2022-marc-19.pdf> Letöltés ideje: 2023. március 20.
- Veszprémy 2019.** Veszprémy László: *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe).* Line Design, Budapest, 2019.
- Wertner 1892.** Wertner Mór: *Az Árpádok családi története.* Pleitz Fer. Pál Könyvnyomdája, Nagy-Becskerek, 1892.

TÓTH ANNA JUDIT

PIROSKÁTÓL PARASZKÉVÁIG. EGY ÁRPÁD-HÁZI SZENTEKHEZ KÖTŐDŐ LEGENDA A KONSTANTINÁPOLYI PAMMAKARISTOS TEMPLOMBÓL

KIVONAT: Jóllehet a 21. századra a szakirodalom egységesen Piroskaként hivatkozik Szent László királyunk Eiréné néven bizánci császárnévá lett lányára, az eredeti magyar név azonban nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Így a kutatástörténetben más nevek is felmerültek, úgy mint Prisca és Paraszkéva. Az utolsó kétszáz évben a hazai katolikus és görög rítusú hagyományban mindkét név magyar megfelelőjeként a Piroska volt használatos. Hans Dernschwam törökországi útbeszámolójában fennmaradt egy egészen egyedülálló adat, amely szerint a konstantinápolyi Pammakaristos templomban őrizték Szent Péntek ereklyéit, aki egy szerb királylány volt és Szent Imre herceg felesége. Az adat történetileg nem hiteles, azonban felmerül, hogy valamilyen, pontosan nem tisztázható kapcsolatban van akár Szent László lányának, akár Szent Imrénének a hagyományával. A Szent Péntek név a sokáig Belgrádban őrzött Szent Paraszkéva ereklyékre utal. A szöveg alapján valószínűsíthető, hogy Dernschwam információit helyi, magyar nyelvű adatközlőktől szerezte, akik bizonyára Konstantinápolyban rabszolgaként élő magyarok voltak. Feltehető, hogy e csoport elég nagy létszámú volt ahhoz, hogy körükben kialakulhasson egy új, folklorisztikus legendaváltozat, amely a helyben számukra elérhető ortodox és szerb kötődésű kultuszhelyet összekötötte saját magyar hagyományaikkal.

KULCSSZAVAK: Piroska, Szent Eiréné, Hans Dernschwam, Szent László lánya, Szent Imre felesége, konstantinápolyi Theotokos Pammakaristos templom, Szent Paraszkévé, Szent Péntek

JUDIT ANNA TÓTH

From Piroska to Prasceve – a legend of saints of the Árpád dynasty from the Pammakaristos church in Constantinople

ABSTRACT: King László's daughter, who got the name Eirene as Byzantine empress, is almost unambiguously called Piroska in recent scholarship, though her original Hungarian name cannot be established with complete certainty; scholars have argued for other names, namely Prisca and Parasceve. In the last two centuries Piroska was used as an equivalent for both names in the Hungarian Catholic and Orthodox churches respectively. Hans Dernschwam reported in his Turkish travelogue that the relics of Lady Saint Friday were kept in the Pammakaristos church in Constantinople, who was a Serbian princess and Saint Imre's wife. This unique information is not authentic historically, albeit it can be derived from the legends of Saint László's daughter or Saint Imre in an unclear way. The name Saint Friday refers to the relics of Saint Parasceve, that had been kept in Belgrade for a long time. On the basis of the text it is probable that Dernschwam got his information from local, Hungarian speaking persons, who presumably were Hungarians living in Constantinople as slaves. We can suppose that this group was large enough to develop a new, folkloristic variant of the hagiographic tradition that connected the Serbian and Orthodox cult place accessible for them with their own, Hungarian traditions.

KEYWORDS: Piroska, St. Eirene, Hans Dernschwam, daughter of St. László, wife of St. Imre, church Theotokos Pammakaristos in Constantinople, St. Parasceve, St. Friday

Szent László leánya, Komnénos János bizánci császár felesége számos forrás alapján jól ismert, s ugyanakkor mégis titokzatos tagja az Árpád-háznak. A magyar krónikák csupán futólag tesznek említést róla,¹ a görög források sokkal bősegebbek.² A történetíró Kinnamos szűk egy oldalt szentel személye dicséretének,³ a Komnénos-ház udvari költői, Theodóros Prodromos⁴ és Nikolaos Kalliklés⁵ több versben magasztalják.

Legendája nincsen, de két változatban is hagyományozódott életrajza a bizánci synaxarionokban,⁶ valamint szintén a hagiográfiai anyagban megőrződött egy terjedelmes vers, amelynek témája a császárné főműve, a Pantokratőr

1 Egy félmondatban a II. István és Komnénos János közötti háború bevezetésében: “Interea imperatrix Constantinopolitana filia regis Ladizlai nomine Pyrisk [...]” In: *Chronica Hungarici compositio s.XIV. c. 156, SRH I. 439.*

2 A görög forrásokat elsőként Moravcsik Gyula gyűjtötte össze: Moravcsik 1923. Valamivel bővebb forrásanyagot hoz magyar fordításokkal kiegészítve: Moravcsik 1984 – a posztumusz kötet egyes fordításait és a jegyzeteket Ritoók Zsigmond és Kapitánffy István készítette el. Magyar nyelven ezeken túl csak Nagymihályi Géza kötete foglalkozott kifejezetten Szent László lányával (Nagymihályi 2013.). Angolul két tanulmánykötet született, a Sofia Kotzabassi által szerkesztett 2013-as tanulmánykötet írásainak tárgya az Eiréné/Piroska által alapított Pantokratőr monostor, amelynek több tanulmánya is kifejezetten a császárné alakjával és a rá vonatkozó forrásokkal foglalkozik. 2019-ben jelent meg a Sággy Marianne és Robert G. Ousterhout szerkesztette tanulmánykötet, amelynek központi témája a császárné személye.

3 Kinnamos I. 4. Kiadása: Augustus Meineke (rec.), *Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*. Bonnae, Weber, 1836, ld. még Moravcsik 1984, 195.

4 Theodóros Prodromos epitaphiuma: Moravcsik 1923, 41–42. és Moravcsik 1984, 172–173. Theodóros Prodromos verseinek modern szövegkritikai kiadása: Hörandner 1974.

5 Nikolaos Kalliklés epitaphiuma: Moravcsik 1923, 42–43., Moravcsik 1984, 166–167. A két költő, Theodóros Prodromos és Nikolaos Kalliklés személyéhez, ill. a verseikben megmutató Eiréné-képhez lásd: Shlyakhtin 2019.

6 A synaxarionokba bekerülő életrajz egy hosszabb és egy rövidebb redakcióban ismert. A rövidebb változatot Hippolyte Delehaye publikálta először 1902-ben (Delehaye 1902, 887–890.), Moravcsik ezt közölte (Moravcsik 1923, 48–49), majd később magyar fordítással is megjelent (Moravcsik 1984, 113–117). A hosszabb redakciót Moravcsik csak Nikodém Hagioreítés újjörög nyelvű *Megas synaxaristéséből* ismerhette, kivéve a bevezetőt, amit Halkin kiadott ógörögül is, így kényszermegoldásként Moravcsik ezt az újjörög szöveget közölte újra, noha bizonyíthatóan tervezte a kéziratok összegyűjtését, és egy megbízható szövegkiadás készítését (Tóth 2022, 106.). A synaxarionok kritikai kiadását Sofia Kotzabassi készítette el (Kotzabassi 2013b, 160–189.; újraközölte: Sággy–Ousterhout 2019, 327–329, a hosszabb redakció magyar fordítását ld.: Tóth 2022, 110–112.) A szöveg kézirati hagyományához ld. Kotzabassi 2013, 162–170.

monostor.⁷ És természetesen ott vannak a Hagia Sophia gyönyörű mozaikjai, amelyek férje és Alexios fia társaságában ábrázolják, és amelyek alkotója, úgy tűnik, törekedett az egyéni vonások élethű megragadására.

Négy fia és négy lánya született, élénk karitatív tevékenységet folytatott. Nehéz megítélni, hogy mennyiben hiteles a magyar krónikás adat, amely szerint konfliktusba is került férjével magyar ügyekben, de azt biztosan elfogadhatjuk, hogy megőrzött bizonyos kapcsolatot hazájával.⁸ 1134-ben halt meg Bithyniában, ahová férjét kísérte el egy szeldzsuk törökök elleni hadjáratára.⁹ A Bizáncban elterjedt szokás szerint valószínűleg halálos ágyán tette le a szerzetesi fogadalmat és felvette a Xené, azaz Idegen szerzetesi nevet.¹⁰

Amit tudunk róla, az tehát nagyjából forrásokkal jól alátámasztott, megbízható adat – alakja mégis titokzatos marad. Ennek egyik fő oka a rá vonatkozó történeti tudás kontinuitásának a hiánya. Krónikáink megadják magyar nevét, de valójában ma már nem tudjuk teljes bizonyossággal kiolvasni és

7 Moravcsik 1923, 43–47. Moravcsik 1984, 121–126. Angol fordítása is megjelent: Magdalino 2013, 49–52. A Pantokrator monostor alapítólevelének részleges szövege és fordítása: Moravcsik 1984, 109–113. A teljes görög szöveg: Gautier 1974, 27–131., angol fordítása és kommentárok: Thomas–Constantinides Hero 2000, 725–781.

8 A házasság magyar történeti kontextusához ld.: Makk 1989, 127.; Moravcsik 1923, 8.; Heilig 1973, 238.; Kerbl 1979, 137.; Kapitánffy 2003, 77–78.; 153–169.; Bárány 2017, és 2019; Báling 2021, 156, 451–452. Ld. még a 14. lábjegyzetet. Pirocska-Eiréné tisztelete egyszerre érinti a Komnénos- és az Árpád-ház családi szentkultuszát, csakis a Skizma az ok, amely miatt ez a kultusz aszimmetrikus maradt: a katolikusok engedélyezték, hivatalos liturgikus formában nem tisztelheték Pirocskát, ahogyan az ortodoxok sem Szent Lászlót. Éppen ezért érdekes Klaniczay Gábor felvetése, aki szerint III. Béla nemcsak Magyarországon kaphatta az inspirációt Szent László király kanonizációjának kérelmezéséhez, hanem konstantinápolyi nevelkedése során, Manuél császárnak, László unokájának az udvarában is szembesülhetett László emlékének tiszteletteljes ápolásával (Klaniczay 2000, 159–161.).

9 Kinnamos I. 6. (p.14. Bonn): ἐπειδὴ τε βασιλεὶ ἐς τὸν πόλεμον ἤδη καθισταμένῳ τύχη τις ἐμποδῶν ἐγένετο (ἦ τε γὰρ ξύνοικος Εἰρήνη ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνιστο, ὁ δὲ νόσῳ ἀλοῦς ἐς Βυζάντιον ἀνεκομίσθη) [...] (Mivel a már háborúba vonult császárnak útjába állt valamiféle balszerencse, ugyanis hitvese, Eiréné, távozott az élők közül, és maga pedig betegségbe esve Byzantionba tért vissza.) Halála időpontjához ld.: Moravcsik 1923, 10.

10 A synaxarionok megadják a szerzetesi nevét, és a Pantokrator monostor felszentelése alkalmából készült anonim vers is: Δομήτορα δὲ καὶ βασιλισσῶν Ἐένην, / ποθήσασαν ξένον σε καὶ ξένην, Λόγε, / κόσμου τε παντὸς καὶ πάσης φαντασίας /δεῖχθεισαν [...] συγκατατάξον τῷ χορῷ τῶν ἁγίων. „Az építettő Xene császárnét/ aki reád, Ige, az idegenre vágyódott, és idegennek /mutatkozott a világgal és minden látszatával / szemben [...] /sorold be a szentek karába.” (Ford. in: Moravcsik 1984, 125–126.)

azonosítani, hogy mi is ez a név. Amikor a skizma utáni Bizánc császárnéja lesz Eiréné néven, a nyugat számára idegen és ismeretlen világba lép át. Bár az ortodoxia szentje, de tisztelete megszakad legkésőbb Konstantinápoly bukásával, így a hagyomány folyamatossága keleten is elvész.

Először a 14. századi krónikakompozíció említi nevét Pyrisk alakban (SRH I. c. 156.), férjét nem nevezi meg.¹¹ Bonfini a maga művében ezt javítani próbálva a királylányt Manuél Komnénos anyja helyett feleségévé teszi.¹²

A magyar történettudomány kezdeteinél, amíg a kutatás nyelve is a latin volt, általában megtartották ezt a névformát, csak a latinizáló -a végződéssel látták el, így tesz pl. Pray György is történeti műveiben: *Pyrisca*.¹³ Kéri Borgia Ferenc nem is említi ezt a magyar nevet, csak a görögös Irenét használja, talán azért, mert az adott történeti kontextusban a magyar krónikák vonatkozó szöveg helyével szemben a görög történetírók álláspontját fogadja el.¹⁴

Arra vonatkozóan, hogy a *Pyrisc* név tulajdonképpen micsoda, a modern szakirodalomban, csakúgy, mint az ismeretterjesztésben és a művészi alkotásokban is, leggyakrabban két variáció tűnik fel. Az első a *Pyrisc* nevet a *Piroska* egy változatának tekinti – az Árpád-ház nem ragaszkodott hozzá szigorúan, hogy keresztény szentek neveit használja, ezt bizonyítja a számos Géza és Béla. Ha a név valóban *Piroska* volt, ez becenév is lehetett, a Hagia Sophia mozaik-

11 Ld.: 1. lábjegyzet.

12 Bonfini, dec. II. lib. IV. 280–285: *Quod ego haud difficulter crediderim, cum Pyriscam Ladislai filia, ut in Secundi Stephani gestis referetur, et Constantinopolitano Imperatori matrimonio collocatam, eorum Annales plane tradant: nomen imperatoris praetermittunt, quem Emmanuelem fuisse puto.*

13 Pray 1774, 96 és passim, Pray 1763, 87, 94.

14 Kéri 1744, 386–387. a II. István és Ióánnés Komnénos közötti háború okait keresve szembe-síti a két forráscsoportot: Bonfini (decas 2, lib. 6., 55–60.) szerint a háború oka a császárné panaszlevele volt, miszerint a férje méltatlanul bánik vele és súlyosan megverte. Ez végső soron a XIV. századi krónikakompozíció *castigavit* szavát értelmezi és magyarázza. Ezzel szemben Kinnamos és Nikétas szerint a háborút az váltotta ki, hogy Bizáncban menedéket nyújtottak a magyar származású császárné rokonának, Álmos hercegnek, amit a magyar király rossz néven vett. Kéri, a modern kutatással összhangban az utóbbi magyarázatot tartja hitelesnek. Kéri arra is felhívja a figyelmet, hogy a felek családi kapcsolatai az összes forrásban zavarosak: a görögök Álmost István fivérének tartják, Bonfini az egész háborút Manuélhez kapcsolja, Bonfini és Kinnamos Lászlót tartják a császárné apjának, ezzel szemben Anna Komnéné Kálmánt.

ján is egy pirosposztság arcú, vörösseszőke asszonyt láttunk. A másik lehetőség, hogy a név a Prisca alakváltozata, feloldva a szó eleji mássalhangzótorlódást. Ebben az esetben a királylány védőszentje a római mártír volt. Ez az elképzelés már a 18. században is általános, Pray György is a Priscából magyarázta a nevet,¹⁵ nyelvészetileg ez könnyen levezethető.

Ezek mellett van egy harmadik, sokkal kevésbé közismert lehetőség. Sztripszky Hiador a görög kultúra Árpád-kori jelenlétét tárgyaló könyvében a görög eredetű személynevek (mint pl. Vászoly) kapcsán a következő, kissé enigmatikus sorokat olvashatjuk: „Piroska, oklevelekben Prisca, Szent László leányának igazi neve: a görög Paraszka, Paraszkéva. Piroskává csak a 18. század Dugonics-irányzata változtatta át.”¹⁶

Először is: hogy kerül ide Dugonics? Dugonics András (1740–1818) piarista író és matematikus 1794-ben írta meg Bátor Mária című drámáját.¹⁷ A cselekmény a középkori portugál történelem egy sokszor színpadra vitt eseménye, Ines de Cortes története, Dugonics ennek egy német drámaadaptációját dolgozta át, szinte sorról sorra fordítva a német eredetit – ugyanakkor a cselekményt áthozva magyar földre, Könyves Kálmán udvarába.¹⁸ Ez tette lehetővé, hogy Dugonics a cselekménybe beilleszessen két levelet, melyek bizonyították az Árpád-ház jelentőségét a korabeli Európában: az egyik Kálmán apósától, a szicíliai normann I. Roger-tól érkezik, a másik pedig Piroskától, a bizánci császárnétól, aki a darabban Kálmán testvérhúga. Piroska nem személyesen jelenik meg a színen, hanem levelét olvassák fel, a jelenethez pedig Dugonics szokásához híven mellékel egy egész kis történeti áttekintést, lefordítva Kinnamosnak a császárnét méltató szavait.¹⁹

A Báthori Mária Dugonics népszerű, és legtovább játszott darabjai közé tartozott, Erkel Ferenc ezt választotta 1840-ben bemutatott első operája témájául. Tehát Dugonics Piroska-értelmezése igen nagy hatást gyakorolhatott a közvéle-

15 Pray 1774, 96: „De Pyrisca, seu Prisca [...]”

16 Sztripszky 1913, 31–32.

17 Az általam használt kiadás: Dugonics András: *Bátor Mária. Szomorú történet öt szakaszból. Endrődi Sándornak Dugonicsból írt tanulmányával*. Bp. Aigner [1881].

18 Heinrich 1882, 453–526. A német eredetivel összevetésről: 460–461.

19 Dugonics 1881, 145–146.

ményre – Sztripszky Hiadór viszont ezt nem tudományos állásfoglalásnak, hanem egyszerűen a nemzeti romantikus érzület fellángolásának tartotta. Viszont saját voksát nem a hagyományosabb Prisca, hanem a Paraszkéva mellett tette le, ennek rövidebb, Paraszka alakjából eredezteti a krónikák Pyrisc-jét. Sztripszky választása mögött nyilván ott volt a saját ruszin származása is, s ennek következtében a keleti egyház mélyebb ismerete, azonban az védhető felvetés, hogy a Pyrisk név mögött miért egy némileg perifériális latin szentet, Priscát, sejtünk, mikor levezethetjük egy rendkívül fontos és jelentős kultusznak örvendő görög szent nevéből is?

Itt fel kell hívnom a figyelmet, egy fontos distinkcióra. A Piroska és Paraszkéva nevek kétféle módon hozhatók egymással kapcsolatba, és ezek között világos különbséget kell tennünk. Megfigyelhető, hogy a 19–20. század folyamán a Paraszkéva név magyar nyelvi megfelelőjének a Piroskát tekintik. Ez olyasféle párosítás, mint amikor a görög Eugén nevet, amelynek jelentése „nemes”, magyarul Jenőnek fordítják – ami viszont egy ősmagyar törzsnév, nyilvánvalóan nincs sem etimológiai, sem más kapcsolatban az Eugénnel. A hasonló, teljesen önkényes megfeleltetések általában a 19. századig vezethetők vissza, megjelenésüket pontos időhöz és személyhez kötni ritkán lehetséges.²⁰ Egy ilyen párosítást hoztak létre a Piroska és a Paraszkéva között, ezért lehetséges, hogy a hazai ortodox vagy görög-katolikus kisebbségek Szent Paraszkévának dedikált templomai a szakirodalomban és a mindennapi gyakorlatban is helyenként Szent Piroska templomként jelenhetnek meg²¹ – miközben a római katolikusok között a Piroska név a Prisca név megfelelőjeként volt használatos.

20 Manapság a Jenő-Eugén párosítás a legismertebb Jókainak köszönhetően; a Gyula-Julius azonosítás már a 18. sz. végén megjelenik, a Friedrich magyarítására alkotott Frigyes használata a történelmi alakok esetében még a 19. század végén sem egyértelmű. A tisztán névmagyarítás szándékával létrehozott párosításoktól valamelyest elkülöníthetők azok az esetek, amikor egy régi magyar név mellé tradicionálisan ugyanazt a védőszentet választották, például a Bélák esetében Szent Adalbertet, ami a középkorig visszavezethető hagyomány.

21 Ld. pl.: Terdik 2011, 385.; Petrassevics 1990, 86. 16. jegyzet, vagy a konstantinápolyi patriarchátus magyarországi honlapján: https://patriarchatus.hu/el_el/szentek/romai-szent-paraszkeva-piroska-vertanu/. (letöltés: 2023.06.16.)

Sztripszky azonban ennél többet állít, azt, hogy Szent László lányát ténylegesen a Paraszkéva névre keresztelték. A Paraszkéva, görögül Paraskeué név közszóként pénteket jelent, ezen a néven három szent ismert. Közülük ketten ókori mártírok, egy július 26-án ünnepelt Róma városi Paraszkéva, és az október 28-án ünnepelt ikoniumi mártír. A balkáni országok kedvelt szentje azonban egy harmadik személy, az epibatesi Paraszkéva, ünnepe október 14.²² Oroszországban a nagy tiszteletnek örvendő Paraszkéva az ikoniumi,²³ azonban kultikus jelentőségét nézve mindenütt máshol az epibatesi szent a jelentős, aki azonban kronológiai okokból nehezen jöhet szóba az árpád-házi királyné névadó szentjeként, hiszen ő egy 11. századi, Konstantinápoly közelében élt szerzetesnő volt. A helyzetet bonyolítja, hogy Paraszkéva balkáni, ill. általában szláv népszerűségéhez hozzájárult, hogy alakja összekeveredett a néphit egy alakjával, Szent Péntekkel.

Három lehetséges névváltozatunk van tehát Eiréné eredeti nevére, és nincs semmilyen érünk vagy forrásadatunk, amely teljes egyértelműséggel egyik vagy más mellett szólna. Az Árpád-házból, sőt az egész Árpád-kori névanyagból a Prisca, a Piroska és a Paraszkéva egyaránt ismeretlen, bár megjegyzendő, hogy a Penteka, Pentuka nem ritka, azonban csak szolgálónévként.²⁴

Mint hogy a császárnét az ortodoxia szentként tisztelte, Eiréné emlékeztetének folyamatosságát leginkább ez a kultusz biztosíthatta volna, azonban ez nem történt meg, nem alakulhatott ki olyan tisztelet a személye körül, mint más szentéletű Árpád-házi királynéok esetében.

22 A három Paraszkévához ld. Detelić 2010, 94.

23 Mindegyik névforma esetében felmerül a kérdés, hogy miért hiányzik a kézirati hagyományban a szóvégi 'a' hang, amely a szó latin nyelvű ragozhatóságához szükséges volna. Ugyancsak kérdéses, hogy ha a királynét egy egyszerű latin néven Priscának keresztelték, akkor miért nem ezt a formát használja a krónikás és másolói, és miért torzult volna a név Pyrisk-ké. Mindezen megfontolások alapján nem meglepő, hogy mind a magyarországi tudományos kutatásban, mind az egyéb (ismeretterjesztő vagy hitéleti) szövegekben a 20. század végére a Piroska forma használata szinte kizárólagossá vált. A Sággy-Ousterhout (2019) szerkesztette tanulmánykötet pedig elsőként tett rá kísérletet, hogy a császárné magyar nevét az idegen nyelvű kutatással is megismertesse és elfogadtassa.

24 Fehértói 2004, 624–625.

Eiréné a Komnénos dinasztia szentje volt, tisztelete alapvetően kapcsolódott a dinasztia önreprezentációjához, emlékezete összeforrt a dinasztíával és a birodalommal – és végül mindkettő az enyészeté lett. Halálának napja, így ünnepe is augusztus 13-ra esett, ami az Úr színeváltozásának augusztus 6-i ünnepének az oktávája, így a nap liturgiája is ehhez az ünnephez kapcsolódik. Eiréné fő műve a Pantokratór kolostor megépítése, amelyet fia fejezett be, s ez lett a Komnénosok temetkezési helye is – az elhunyt Komnénosokról való megemlékezésekre viszont idehozták a Theotokos Hodégétria ikonját, amely talán Bizánc legnagyobb tiszteletnek örvendő ikonja volt. A Pantokratór kolostorban helyeztek el számos további jelentős ereklyét. Mindezek következtében Eiréné személye – éppen a saját ünnepén és a saját nyughelyén – némileg háttérbe szorult.

Most ugorjunk egy nagyot a 21. századig, egy egészen meglepő sajtóhírig, amely kissé komikusnak nevezhető, azonban érdemes felidézniünk, hogy az utána következők világosabbak legyenek. 2017-ben jelent meg egy internetes hírportálon a következő, erősen kattintásvadász cím: „Kilométeres sorban állnak a románok, hogy megcsókolhassák egy magyar királylány ereklyéit”²⁵ Az apropó Szent Paraszkéva jászvásári zarándoklata, akit a cikkíró nagyvonalúan azonosít Szent László lányával. A félreértés forrása a már említett Piroška-Paraszkéva névmegfeleltetés. Az internetes lap tévedésére Marton József esperes, egyháztörténész, a gyulafehérvári teológia kar professzora válaszolt, aki helyre tette, hogy ki is a Jászvásáron tisztelt szent, és személyének természetesen semmi köze nincsen Szent László leányához.²⁶ De hogy került ez a Szent Paraszkéva Jászvásárba? Egy évszázados, valóságos balkáni körutazást képező ereklyetranszláció révén. Ez a Paraszkéva a három azonos nevű szent közül az epibatesi származású, tehát Konstantinápoly környékén élt a 11. században. Teste valamikor 1204 és 1230 között került Veliko Tarnovába, a Bolgár birodalom fővárosába, amikor II. Iván Aszen cár megvásárolta az ereklyét a keresztiesektől.

25 https://alfahir.hu/2017/10/12/ortodox_keresztenyseg_romanok_romania_arpad_haz_szent_piroska (letöltés: 2023.06.16.)

26 <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/nem-szent-laszlo-leanyanak-ereklyeit-csokolgatjak-az-ortodoxok> (letöltés: 2023.06.16.)

Tarnovo oszmán uralom alá kerülésekor 1393-ban először Vidinbe vitték, majd 1398-ban Nándorfehérvárra, miután a szerbek megvásárolták Bayazit szultántól. Ottani temploma ma is fontos kegyhely, szinte el sem lehet kerülni annak, aki megtekinti a nándorfehérvári várat. A város 1521-ben történt elfoglalása után maradványait Konstantinápolyba szállították hadizsákmányként, ahol a pátriárka megvásárolta a törököktől, majd bő egy évszázaddal később Vasile Lupu moldvai fejedelem szerezte meg és hozatta Jászvásárra 1641-ben, ahol aztán Paraszkéva Moldva védőszentjévé vált.²⁷

Ez a Paraszkéva érdekes módon a történelem folyamán nem először kerül magyar kontextusba, évszázados konstantinápolyi tartózkodása egyik forrásunkban magyar vonatkozást is kap. Verancsics Antal és Augier Ghislain de Busbecq 1553-as törökországi követjárása számos tudományos eredménnyel is járt. Megtalálták Ankarában a Monumentum Ancyranumot, Augustus császár politikai végrendeletének kőbe vésett példányát,²⁸ valamint a konstantinápolyi rovásírásos feliratot, amelyet Hans Dernschwam, a követség egyik tagja jegyzett le.²⁹ Ez a Dernschwam (1494–1568/69), a Fugger-ház alkalmazottja volt, aki terjedelmes, és érdekes megfigyelésekkel teli útinaplót hagyományozott az utókorra.³⁰ Itt a következőket olvashatjuk:

„A pátriárka templomában is mutatnak egy fakoporsót, benne vászonba bevarrott kis holttesttel; azt mondják Mária Salome az. Mellette a mellékhajóban fakoporsó, abban egy asszonyszemély; a rácok és a magyarok Szent Péntek asszonynak nevezik. Azt mondják, hogy rác nő volt, a szendrői rác király vagy despota lánya, aki Szent Imréhez, István király fiához ment feleségül Magyarországra, és szűz maradt. Az ajtó rácsát a törökök lepecsételték, hogy ne lehessen többé bemenni oda. Ugyanott a pátriárka templomában az egyik sarokban egy kőből készült, három rőf hosszú, több színű és csiszolt kerek oszlop áll, amelyről azt állítják, hogy Krisztus ahhoz volt kötve, amikor megostorozták.”

27 Detelić 2010, 95.; Schreiner 1971, 240.; Valtchinova 2009.

28 Verancsics epigráfiai tevékenységéhez ld. Tóth–Tóth 2012.

29 Dernschwam 1923, 40. A szöveg kiadása és további szakirodalma: Fehér 2020, 320–326.

30 Dernschwam 1923, 185; a magyar fordítása 1984, 323–324. Dernschwam életéhez ld.: Berlász 1964, 11–17.

Dernschwam magyar fordításának jegyzetírói is felvetették, hogy a naplóíró történetileg alaptalan állítása mögött az áll, hogy valamiképpen összekeveredett Paraszkéva, Piroska és Szent Imre feleségének alakja.³¹ Mielőtt állást foglalnánk az adat magyar történeti jelentőségéről, át kell tekintenünk, hogy egyáltalán mennyire hiteles az, amit Dernschwam Paraszkéva ereklyéiről ír.

A templom, amiről Dernschwam beszél, a Theotokos Pammakaristos templom, amelyet a törökök Kontantinápoly eleste után néhány évvel kijelöltek a pátriárka székhelyéül, és amely majdnem másfél évszázadig töltötte be ezt a funkciót, mígnem végül ezt is mecsetté alakították, ma Fethiye camii néven ismert.³² Minden nyugati útleírás, amely ebben az időszakban készült, legalább rövid leírást ad a templomról, amelyben számos ereklyét őriztek, bár a nyugati utazók számára a legérdekesebb látványosság az Alexios Komnénos nevével jelzett császársír volt.³³ Jelen tanulmányban csak azokat az utazókat emelem ki, akik írtak a lezárt oldalkápolnáról, ill. Paraszkéva ereklyéiről.³⁴

Hans Jacob Breuning (1552k–1616) 1579-ben indult szentföldi zarándoklatra, amelynek során útba ejtette Konstantinápolyt is, ahol két hónapot tartózkodott, 1579. május 22. és július 22. között.³⁵ A templom kapcsán ő is Szent Szalome, majd Szent Euphémia sírját említi először, majd Alexios Komnénos

31 A kommentárok írója (Dernschwam 1984, 561) szerint Piroskával keveri Paraszkévát és Szent Imre feleségét, aki bizánci császárlány volt.

32 A város elését és a Hagia Sophia mecsetté alakítását követően először rövid ideig a Szent Apostolok temploma volt a pátriárka főtemploma; annak elvétele után költözik a patriarkátus a Pammakaristos templomba. Nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy ezt mikor veszik el a keresztényektől, Schreiner (1971, 219.) szerint 1455 és kb. 1588 között volt a pátriárka temploma, és (Schreiner 1971, 222. n.12.) 1586 és 1591 között vehették el a görögöktől. Ld.: még Asutay-Effenberger 2007. Magát a templomot egy teljes monográfia is bemutatja: Mango 1978.

33 A fontosabb, a következőkben nem idézendő leírások pl. Salomon Schweigeré (1578–1581: Schweigger 1608, 119–121.), Stephan Gerlach témánkhoz tartozó adatai nem is annyira útibeszámolójában (nyomtatásban megjelent: Gerlach 1674.), hanem Martin Crusiushoz írott és az ő *Turcograeciájában* publikált leveleiben maradtak fenn (Crusius 1584.) Az összes leírás felsorolása: Mango 1978, 35–38, Schreiner 1971.

34 A korabeli leírások közül Ióannés Malaxos mellett Schreiner (1971, 239–240.) Lubenaut emeli ki, Effenberger (2007, 188.) Hans Jacob Breuningről és Martin Grunewegről tud, akik leírást adtak az oldalkápolnáról.

35 Kecskeméti 2007, 658.

nyughelyét. Ezután viszont azt írja, hogy egy olyan kápolna következik, amelyet a kalugyerek, azaz a görög szerzetesek állítása szerint a török császár lepecsételt, hogy senki se mehessen be, és itt fekszik eltemetve Szent Veneranda és Leonora, Leo császár hitvese.³⁶ A nevek már-már fiktívnek tűnhetnek egy ortodox templom ereklyéi között, de a szokatlan, ill. téves névalakok inkább annak eredményeként keletkeztek, hogy a valós adatokat a nyugati fül számára értelmezhetőbbé vagy kevésbé szokatlanná tegyék. Valóban megmagyarázhatatlan, hogy Bölcs Leo császár első felesége, Theophanó miképpen változott Leonorává, alighanem merő félreértés eredményeképpen, azonban más forrás is megerősíti, hogy csakugyan itt volt a szentként tisztelt császárné nyughelye.³⁷ A Veneranda pedig kétségtelenül Paraszkeva nevének egy latinos formája.³⁸ Ahol a szent kultusza elterjedt, a szent nevei igazodtak a pénteki nap helyi nevéhez, ami görögül Paraskeué („a készület napja”), a szláv nyelvekben azonban az ötös számból származik. A román és albán esetében a péntek neve megőrizte a latin formát (dies Veneris, tulajdonképp: „Venus napja”). Ezt latin nyelvű alakot egy szent megnevezésére használni részben blaszfémia lett volna, részben nyelvtanilag is megoldhatatlan, hiszen egy „Sancta Dies Veneris” értelmetlen lenne, így latin neve általában egyszerűen Parascvea. A Veneranda alak nyilvánvalóan a Venerisszel való összecsengése miatt jöhetett létre, akár egy népetimológiai magyarázatként, akár a blaszfémikus névhasználat tudatos elkerülésére

Martin Gruneweg szintén kortárs, 1584-ből származó beszámolója még ennyit sem tud,³⁹ ír a lezárt oldalkápolnáról, két koporsót látott, Paraszkevát nem említi meg.

A legrészletesebb és legpontosabb leírást egy Peter Schreiner bizantinológus által megtalált görög irat adja,⁴⁰ amelynek szerzőjét később Ióánnés Mala-

36 Breuning 1612, 68.: Hiebey ist auch ein Capell, so vom Türckischen Keyser (wie die Caloyeri oder Münch uns sagten) Versigelt, und darff niemand hienein kommen, darinnen soll begraben ligen Sancta Veneranda unnd Leonora deß Keyzers Leonis Gemahl.

37 Ld. Ióánnés Malaxos írását alább.

38 Mirjana Detelić (2010, 94., és 101. 6. jegyzet) a szent albán névalakját származtatja a Szent Veneranda névből.

39 Gruneweg 1584-ben járt a templomban, idézi: Effenberger 2007, 188.

40 Schreiner 1971. A szóban forgó kézirat: Cambridge, Trinity College Cod. O.2.36. 145v–152r, papírkézirat a 16. század végéről. Nem tudni, hogy került Cambridge-be, valószínűleg egy

xos személyében azonosították.⁴¹ A szöveg középgörög nyelvű, és teljes részletességgel felsorolja a templom minden ikonját és ereklyéjét. Itt a következőt olvashatjuk:

Καὶ ἐκεῖ κατὰ ἀνατολὰς ἔχει ἓνα παρ' ἐκκλησίδι καὶ ἔνε σφαλισμένο δι' αἰτίας τινὸς ὁποῦ θέλωμαι τὴν εἰπὴ παρακάτω. λοιπὸν τὸ αὐτὸ ἐκκλησίδι ἔχει μέσα εἰς τὰ δεξιὰ μέρη αὐτοῦ ἓνα σεντούκι ξύλινον, καὶ ἔχει μέσα τὸ λείψανον τῆς κυρᾶ Θεοφανοῦς τῆς βασιλίσσας ὄλονσωστ(όν). ἔτει καὶ ἀκόμι ἔχει ἕτερον σεντούκιον εἰς τὸ πλάγιον, καὶ ἔχει μέσα τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μερκουρίου. καὶ ἐμπρὸς εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν ἔνε τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ἐκεινῆς ὁποῦ τὴν ἐορτάζουν οἱ Βούλγαροι εἰς τὰς δεκοκτῶ τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός, καὶ ἦτονε ἡ αὐτὴ ἁγία εἰς τὸ Μπελογράδι τὸ λείψανον αὐτῆς, καὶ ὅταν ἐδιάβη ὁ σουλτὰν Σουλεημάνις συγχωρήσει Θεο) ὕ καὶ ἐπῆρε τὴν Βουλγαρίαν ὅλην μάλιστα καὶ τὴν Σερβίαν, ἐπῆρε ἐν ὑστέροις καὶ τὸ Μπελογράδι. ἠῦρε τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τὸ λείψανον καὶ ἔλαβέ τον κατὰ πῶς ἦτονοι μέσα εἰς ἓνα σεντούκι ἀργυρῶ, καὶ ἤφερε το ἐδῶ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔστειλέ το τοῦ π(ατ) ριάρχου Ἰερεμίου. καὶ ἔστειλε καὶ τζαούσιον καὶ ἔβαλέ το μέσα εἰς αὐτὸ τὸ παρ' ἐκκλησίδι καὶ ἔβαλέ το μέσα εἰς ἓνα σεντούκι ξύλινον κατὰ πῶς ἦτονοι με τὸ ἀργυρῶ σεντούκι, καὶ ἔβανε καὶ μία κλειδαρεῖα μεγάλη καὶ ἔκλισεν ὁ τζαούσιος, καὶ φαίνεται ἕως τὴν σήμερον κλειδομένη ἡ αὐτὴ ἐκκλησίτζα. καὶ τινὰς δὲν τολμᾶ νὰ ἀνοίξει τὴν αὐτὴν ἐκκλησίτζαν, εἰς ποινὴν κεφαλιακὴν. μόνον τὴν ἕξω μερέαν ὅστις βούλεται νὰ εἰδῆ, βάνει τὸ ὀμμάτιν του τὸ ἓνα καὶ ἐβλέπει καὶ τὰ τρία σεντούκια. τὸ ἓνα μὲν ὡς προείπαμεν τῆς Θεοφανοῦς, τὸ ἄλλο τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, τὸ δὲ ἕτερο τὸ τρίτον τοῦ ἁγίου Μερκουρίου, καὶ πλέον οὐδὲν ἕτερον.

nyugati utazó hozta, Schreiner a széljegyzetek egy 1651 utáni kéztől származtatja. A Pam-makaristosra vonatkozó rész helye: fol. 145v–161r. Angol fordítása: Mango 1978, 39–42.

41 Ióánnης Malaxos mint szerző azonosítása és az 1572–1587 közötti datáláshoz: Gregorio 1996.

És ott, keletre van egy oldalkápolna,⁴² ami le van pecsételve olyan okból, amit alább el fogok mondani. Ugyanebben a kápolnában jobb oldalon van egy faláda, és abban Theophanó úrnő, a császárné, teljesen ép holtteste.⁴³ Van ott még egy másik láda oldalt, és benne a szent Merkuriosz mártír teste. A szent asztal előtt van Szent Paraszkéva, akit a bolgárok október 18-án ünnepelnek, és ennek a szentnek Belgrádban volt a teste, és amikor Szulejmán szultán Isten engedelméből átvonult és elfoglalta egész Bulgáriát és Szerbiát, végül elfoglalta Belgrádot is, megtalálta Szent Paraszkéva testét és elvitte, ahogy volt, egy ezüst ládában, és elhozta a városba és elküldte Jeremiás pátriárkának. És elküldött egy csaszut és elhelyezte [a szent testét] az oldalkápolnában és egy faládába tette, ahogy volt, az ezüst ládával, és egy nagy zárat tett oda és bezárta a csaszut, és az oldalkápolna máig zárva van, és senki sem meri kinyitni az oldalkápolnát a halálbüntetés [fenyegetése] miatt. Ha valaki kívülről látni akarja, a szemét odateszi és láthatja a három ládát. Az egyik, mint már említettük, Theophanóé, a második Szent Paraszkévéé, a harmadig Szent Merkurioszé, és semmi más nincs [ott].⁴⁴

Az utolsó beszámoló Reinhold Lubenaué, aki 1587–1588 folyamán tartózkodott a Konstantinápolyban, s bár mint később rátérünk, ő is tesz egy fontos észrevételt, a templom ezen részéről csak annyit ír, hogy *Capelle*-nek nevezi, s jelzi, hogy egy szent szűz sírja van itt.⁴⁵

Bár a Pammakaristos templom tudományos feldolgozottsága eléggé jó, és nagyszámú forrást gyűjtöttek össze, a szakirodalom egyáltalán nem ismeri Dernschwam útinaplóját a téma kapcsán. Ennek egyik oka talán az lehet, hogy

42 Az oldalkápolnához: Schreiner 1971, 240.; Mango 1978, 34.; Effenberger 2007, 187–188.

43 Ő az, aki Breuningnál Leonora néven említődik (Schreiner 1971, 240. 89. lábjegyzet).

44 (24. c. 121–144 sor, fordítás a szerzőtől)

45 Lubenau 1912, 174.: „Es ist auch noch ein ander Begrebnus in einer capellen, einer heiligen Jungfauen gewesen.” Lubenau személyéhez és utazása körülményeihez ld.: Koder 1988. Lubenau eredeti kézírata is csak 1629-ra készült el, de nem kerül nyomtatásba a 20. század előtt.

a többi, témánk szempontjából releváns utazó kapcsolati hálója összefonódott, többük egy olyan német protestáns körhöz tartozott, amely a vallási közeledés érdekében keresett kapcsolatot a görög ortodox egyházzal, és több évtizeddel Dernschwam után jutottak el Konstantinápolyba.⁴⁶

Az ismertetett források minden részletben megerősítik Dernschwam adatait, de a Szent Péntek asszonyra és Szent Imrere vonatkozó megjegyzések nélkül. Ennek oka könnyen belátható. Többi forrásunk informátorai a patriarkátus görög szerzetesei voltak, azt írták le, amit láttak, hozzátevé, amit vendéglátóik magyarázataiból megjegyeztek. Talán Breuning esetében gondolhatjuk, hogy tovább spekulált adatain, és így kerültek szövegébe a Leonora és Veneranda nevek. Aligha meglepő, hogy a helybeli görög Malaxos leírása a leginkább adatgazdag, hiszen ő nem szorult tol-mácsra, és pontosan tisztában volt adatai vallási és történeti jelentésével.

Mi a helyzet Dernschwammal? Elvileg a Szent Imre feleségére vonatkozó állítás lehetne Dernschwam saját – és téves – spekulációja. A magyar fordítás kommentárja mintha ezt sugallná,⁴⁷ azonban a szöveg inkább arra utal, hogy hallomásból szerzett információkról van szó. A minket érdeklő szövegrészlet német eredetije a következőképpen hangzik:

„Also zaigt man auch bey dem patriarchen in dem kirchle in einem hulczen sarch ein vornethen kleinen leib, sol Maria Salome sein. Darneben in der abseiten ein hulczener sarch, dorin ein weibsbild, nennent die ratzen vnd vngern Sent Pintteggk assen. Sole in ratz-in sein gewesen, des raczischen konigs ader despoten von sendere tochter, welche S. Imrichem, konigs Steffans son, in Vngern verhe-iret gewest vnd jungkfraw pliben. Den gattern an der selbigen thur haben die turken versigelt, das man nincht mer hinein dorff gehen. Alda bey dem patriarchen im kirchle ist auch in eim winkel ein hal-be stainen sunde sewle, in 2 eln hoch, von mer farben vnd polirt, doran Christus pepunden vnd gaisselt sol sein wordn.”⁴⁸

46 Vö. Rhoby 2009; Calis 2019, 174.; Kecskeméti 2007, 657–659.

47 Dernschwam 1984, 561.

48 Dernschwam 1923, 144.

Dernschwam leírásában a szentnek kizárólag a magyar nyelvű megnevezése olvasható „Szent Pinterk asson” formában. Tehát az ereklyék mibenlétét illetően ő nem a Pammakaristos szerzeteseire támaszkodott, hanem a „rácok és a magyarok” állításaira, és ezen belül is, úgy tűnik, magyar nyelvű adatközlőknél informálódott. Nem vizsgálva Dernschwam magyartudásának kérdését – a népes követség számos tagja magyar volt, és nem csupán hungarus, tehát ha Dernschwam egyáltalán nem értett magyarul, akkor is számíthatott tolmácsolásra – magából Dernschwam szövegéből is sejthető, hogy felvette a kapcsolatot konstantinápolyi magyarokkal. Az útinaplónak a szöveghelyünket megelőző fejezetei éppen a török fogságban eladott magyarországiak történeteit sorolják. A Mohács utáni évtizedekben Magyarországról tömegesen elhurcolt rabok kiléte, történeteik, számuk más utazókat is foglalkoztatott.⁴⁹ Korabeli számukról csak találgathatunk, Stephan Gerlach levelére hivatkozva Crusius egyenesen azt írja, hogy a török fővárosban leggyakoribb nyelv a török, a görög, és a mediterrán kereskedelem nyelveként használt olasz után a magyar és a horvát.⁵⁰

Még ha bizonyosnak tekintjük is, hogy a Szent Péntek asszony megnevezés a konstantinápolyi magyaroktól ered, elképzelhető lenne, hogy az ő azonosítása Szent Imre feleségével már Dernschwam kiegészítése; azonban ennek esélye igen csekély. Szent Imre feleségével kapcsolatban nincs semmiféle bizonyos adatunk, a források és a modern kutatás négy, egyformán ingatag bizonyított-ságú álláspontot képviselnek a hitves személyét illetően: egy horvát és egy lengyel hercegnő mellett szóba jöhet egy bizánci és egy német-római hercegnő, de

49 Így például Ogier Ghiselin de Busbecq beszámolója ugyanazzen követség kapcsán: „sed initio, ut dicam, non satis auspiciato, egresso Constantinopoli statim occurrerunt plaustera puerorum puellarumque, quae ex Hungaria Constantinopolim venales ducebantur. quo genere mercis nullum frequentius. neque aliter quam Antverpia exeuntibus variae mercium sarcinae solent occurrere, nobis subinde obviam fiebant omne genus misera mancipia Christiana, quae in dirum servitutem abducebantur; iuvenes, provectionisque aetatis homines gregatim agebantur, aut ita catena illigati, quemadmodum apud nos venales equi, longo ordine trahebantur” (Busbecq 1605, 79.). Vö. még Crusius 1595, 487.; és különösen az útinaplóban: Gerlach 1984, 152., 153., 161., 163., 191., 197–198., 217.

50 Stefan Gerlach levele alapján Crusius 1595, 487.: Est deinde post Turcicam et Graecam, maximus Byzantii usus Italicae linguae. Post hanc, Croaticae et Ungaricae: propter advenarum et captivorum, ex his regionibus multitudinem.

igazán meggyőző érvek nem szólnak egyikük mellett sem.⁵¹ A szerb despota lánya pedig már csak azért sem jöhet szóba komolyan megfontolandó lehetőségként, mert Szerbia az adott időszakban éppen bizánci uralom alatt állt. Ha a Szent Imre feleségére vonatkozó magyarázat Dernschwam kiegészítése, akkor megmagyarázhatatlan, hogy miféle forrásból vette volna az adatot, és miért gondolta volna, hogy kapcsolatba kell hoznia Szent Péntekkel (hiszen ő csak ezen a néven ismeri a szentet, a Paraszkéva név számára ismeretlen). Sokkal valószínűbb, hogy ez az információ is ugyanazoktól az adatközlőktől származik, mint a Szent Péntek asszony megnevezés.

Más a helyzet, hogy ha a Konstantinápolyban sínylődő magyarok és szerbek szempontjait vizsgáljuk meg. A délvidékről származók számára Szent Petka/Paraszkéva jól ismert szent lehetett, és az ereklyék translatiójáról is valós adatokkal rendelkezettek, hiszen arra csak három évtizeddel korábban került sor, ráadásul Belgrád elfoglalásakor a törökök a város keresztény lakosságát is Konstantinápolyba deportálták, így az ereklyék szerbiai kötődése megkérdőjelezhetetlen volt és maradt. Ugyanakkor az epibatesi Szent Paraszkéva életrajzi adatai meglehetősen jellegtelenek, mondhatni szinte tárt kapukat nyitnak a legendateremtő képzelet előtt. Nem tudjuk, hogy tisztelői mit gondoltak Szent Paraszkéva kilétéről, amíg maradványait Nándorfehérváron őrizték, de a számukra alighanem fontosabb volt a templom gyógyító erejű forrása, mint a szent történetisége.

A Konstantinápolyba került magyarok helyzetéről keveset tudunk, de az, hogy Dernschwamnak sikerült többekkel kapcsolatba kerülnie, mutatja, hogy ők is kereshettek egymással kapcsolatot, mint ahogy bizton feltehetjük, hogy vallásos vigaszt is igyekeztek találni, ami alapjául szolgálhatott kisebb közösségek létrejöttének. Dernschwam kijelentése, miszerint általában a magyarok és a rácok nevezik a szentet Szent Péntek asszonynak, elég egyértelműen erre mutat. Az adott helyzet a felekezeti különbségeken való túllépésre kényszeríthette az embereket, azonban érthető, ha a magyar foglyok a hozzájuk hasonlóan tulajdonképpen fogolyként Konstantinápolyba hurcolt szentben magyar kötődést

51 Kutatástörténeti összefoglalással: Báling 2021, 329–335. A görög házasság melletti és elleni érvek Uhrman 2012. A kérdés kapcsán Dernschwam beszámolóját említi: Tóth 2012, 328.

igyekeztek felfedezni. Nem fejthető fel, hogy a legendaképződés milyen forrásokból táplálkozott és hogyan zajlott, mert ehhez tudnunk kellene, hogy az ottani magyarok, szerbek, sőt a görögök is milyen ismeretekkel rendelkeztek egymás kultúrájáról és saját történelmükről. A magyarok közül a műveltebbek tudhattak róla, hogy létezett egy Pyrisc nevű Bizáncba került és ott eltemetett Árpád-házi királylány, mint ahogy arról is, hogy a Szent Imre legenda magyar szövege szerint Szent Imre felesége a görög császár lánya lett volna. Feltehetjük, hogy ezeknek a régi történeti kapcsolatoknak az emléke is belejátszott, mikor a rettenetes helyzetbe került magyarok között terjedni kezdett a vélekedés, hogy Konstantinápoly utolsó keresztény templomainak egyikében egy magyar gyökerekkel rendelkező szent nyugszik.

Hogy Paraszkéva körül egy sajátos kultusz alakult ki az oszmán birodalom fővárosában, megerősítheti Lubenau megjegyzése is, t.i. bár minden utazó megerősíti, hogy a törökök szigorúan zárva tartották az oldalkápolnát, azonban Lubenau az egyetlen, aki leírja ennek okát. Ugyanis törökök kezdtek odajárni imádkozni.⁵² A megjegyzés jelentőségét nem ismerte fel az eddigi kutatás.⁵³ Bár Lubenau ottjártakor a kápolna már évtizedek óta zárva van, nincs okunk kételkedni az állításában, amelyet azonban többféleképpen is érthetünk. A török megnevezés talán tévedés: és valójában azokról van szó, akikről Dernschwam beszél: a törökök magyar és délszláv foglyairól – Belgrád elfoglalása után a város keresztény lakosságát Konstantinápolyba deportálták. Lehetséges, az is, hogy valódi muszlim törökökről van szó – Szent Petkától Belgrádban különösen a meddő asszonyok remélték segítséget, és az ilyen jellegű gyógyító kultuszok könnyen átlépnek a felekezeti és vallási határokon is. És persze van harmadik lehetőség is: a kényszerből, vagy a szabadságuk visszanyerése érdekében az iszlámot színleg felvevő emberekre is vonatkozhat az utalás.⁵⁴ És persze mindezek a lehetőségek egyszerre is igazak lehetnek. Mindenesetre az bizo-

52 Lubenau 1912, 174: Es ist auch noch ein ander Begrebnus in einer Capellen, einer heiligen Jungfrauen gewesen; die Turcken aber dieselbe vorlengst vermachet und verschlossen, das man nicht dazukomen kan, weil sie etliche Turcken hin gefunden zu opfern und zu beten.

53 Schreiner (1971, 240.) valós vagy vélt oknak nevezi Lubenau magyaroztatát, de nem látok okot, amiért kétségbe kellene vonnunk Lubenau állítását.

54 Néhány példa Gerlach naplójából: Gerlach 1984, 198–200.

nyos, hogy Paraszkévával a szultán egy korábbi helyén jelentős kultusztárgyat hozott magával, és egyszersmind potenciális tisztelőinek sok ezres táborát is fogolyként hozva be a városba. Politikai szempontból koránt sem meglepő, ha a szent kultuszát ezek után a hatalom korlátozni próbálta.

Nincs mód annak rekonstruálására, hogy miképpen öltött formát a Derschwannál csak vázlatosan lejegyzett hiedelem, és a legendaképződésnek e csírája mennyire tudott kibontakozni, azonban joggal vonhatjuk le konklúzióként, hogy Eiréné császárné városában halála után több mint négyszáz esztendővel e távoli földre kényszerült hazánkfiak újfent azt remélték, hogy egy Árpád-házi hercegnő földi maradványai mellett imádkozhatnak sorsuk jobbra fordulásáért.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Asutay-Effenberger 2007.** Neslihan Asutay-Effenberger: Zum Datum der Umwandlung der Pammakaristoskirche in der Fethiye Camii. *Byzantion*, 77. (2007) 32–41.
- Báling 2021.** Báling Péter: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszeré.* Bölcsészettudományi kutatóközpont, Budapest, 2021.
- Bárány 2017.** Bárány Attila: Magyarország, Bizánc és a nyugat a 11. század végén. In: Bárány Attila – Pósnán László (szerk.): *Európa és Magyarország Szent László korában.* S. n., Debrecen, 2017. 193–224.
- Bárány 2019.** Attila Bárány: Diplomatic Relations between Hungary and Byzantium in the Eleventh-twelfth Centuries. In: Marianne Sággy – Robert G. Ousterhout (szerk.): *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople.* Central European University Press, Budapest, 2019. 63–96.
- Berlász 1964.** Berlász Jenő: *Dernschwam János könyvtára.* [Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai LX.] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1964.
- Breuning 1612.** *Orientalische Reiß deß Edlen unnd Besten Hanß Jacob Breuning.* Bey Johanne Carolo, Straßburg, MDCXII.
- Busbecq 1605.** *Augerii Gislénii Busbequii D. legationis Turcicae epistolae quatuor. Quarum priores duae ante aliquot annos in uicem prodierunt sub nomine Itinerum Constantinopolitani et Amasiani.* Typ. Wecheliani, Hanoviae, MDCV.
- Calis 2019.** Richard Calis: Reconstructing the Ottoman Greek World. Early Modern Ethnography in the Household of Martin Crusius. *Renaissance Quarterly*, 72. (2019) 148–193.
- Crusius 1585.** Martin Crusius: *Turcograeciae libri octo.* Ostenius, Basileae, 1584.
- Delehaye 1902.** Hippolyte Delehaye: *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis synaxariis selectis.* Apud Socios Bollandianos, Bruxelles, 1902.
- Dernschwam 1923.** *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55),* herausgegeben von Franz Babinger. Dunccker-Humblot, München–Leipzig, 1923.

- Dernschwam 1984.** Hans Dernschwam: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló.* Ford.: Tardy Lajos, jegyzetekkel ellátta Dávid Géza és Tardy Lajos. Európa Kiadó, Budapest, 1984.
- Detelić 2010.** Detelić, Mirjana: St. Paraskeve in the Balkan Context. *Folklore*, 121. (2010) 1. sz. 94–105.
- Dugonics 1881.** Dugonics András: *Bátori Mária. Szomorú történet öt szakaszban.* Endrődi Sándornak Dugonicsból irt tanulmányával. Aigner, Budapest, [1881].
- Effenberger 2007.** Effenberger, Arne: Zu den Gräbern in der Pammakaristoskirche. *Byzantion*, 77. (2007) 170–196.
- Fehér 2020.** Fehér Bence: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye.* Magyarországtudató Intézet, Budapest, 2020.
- Fehértői 2004.** Fehértői Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000-1301).* Akadémiai kiadó, Budapest, 2004.
- Gautier 1974.** Paul Gautier: Le typikon de Christ Sauveur Pantocrator. *Revue des études byzantines*, 32. (1974) 1–145.
- Gerlach 1674.** *Stephan Gerlachs deß Aelteren Tagebuch...an die Ottomanische Pforte zu Constantinopel...* Zunner, Frankfurt, 1674.
- Gerlach 1984.** *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai.* (ford. Kovács József László) Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Gregorio 1996.** G. de Gregorio: Studi su copisti greci del Cinquecento: II. Ioannes Malaxos e Theodosio Zygomalas. In: *Römische Historische Mitteilungen*, 38. (1996) 189–241., 258–259.
- Heilig 1973.** Konrad Joseph Heilig: *Ostrom und das deutsche Reich um die Mitte des 12. Jahrhunderts.* *Monumenta Germaniae Historica IX. Kaisertum und Herzogsgewalt im Zeitalter Friedrichs I.* Hirsemann, Stuttgart, 1973.
- Heinrich 1882.** Heinrich Gusztáv: Dugonics «Bátori Mária»-ja. *Egyetemes Philologiai Közöny*, 6. (1882) 453–526.
- Hörandner 1974.** Wolfram Hörandner: *Theodoros Prodromos. Historische Gedichte.* Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1974.
- Kapitánffy 2003.** Kapitánffy István: *Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban.* Typotex, Budapest, 2003.

- Kecskeméti 2007.** Kecskeméti Gábor: Egy alig ismert 16. századi humanista: a körmöcbányai Paulus Rosa. *Irodalomtörténeti közlemények*, 111. (2007) 6. sz. 639–664.
- Kerbl 1979.** Raimund Kerbl: *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpaden-Königreich*. Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien, 1979.
- Kéri 1744.** Kéri Borgia Ferenc: *Imperatores orientis, compendi exhibiti, e compluribus Graecis praecipue scriptoribus a Constantino Magno ad Constantinum ultimum et expugnatam per Turcos Constantinopolim*. Typ. Academicis, Tyrnavia, 1744.
- Klaniczay 2000.** Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi, Budapest, 2000.
- Koder 1988.** Johannes Koder: Early modern times. Travellers as a source for the historical geography of Byzantium: The diary of Reinhold Lubenau. In: Hélène Ahrweiler (ed.): *Geographie historique du monde méditerranéen*. Sorbonne, Paris, 1988. 141–148.
- Kotzabassi 2013.** Sofia Kotzabassi (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. De Gruyter, Boston–Berlin, 2013.
- Kotzabassi 2013b.** Sofia Kotzabassi: Feasts at the Monastery of Pantokrator. In: Sofia Kotzabassi (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. De Gruyter, Boston–Berlin, 2013. 162–170.
- Lubenau 1912.** W. Sahm (hrsg.): *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau I–II*. F. Beyers, Königsberg, 1912–1920.
- Magdalino 2013.** Paul Magdalino: The Foundation of the Pantokrator Monastery in Its Urban Setting. In: Sofia Kotzabassi (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. De Gruyter, Boston–Berlin, 2013. 33–55.
- Makk 1989.** Makk Ferenc: *The Árpáds and the Komneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Mango 1978.** Cyrill Mango: The Monument and its History. In: H. Belting – C. Mango – D. Mouriki (eds.): *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*. Dumbarton Oaks Studies, Washington D. C., 1978. 1–42.

- Moravcsik 1923.** Moravcsik Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor*. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei 7–8 füzet, S. n. Budapest–Konstantinápoly, 1923.
- Moravcsik 1984.** Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet forrásai*. Akadémiai kiadó, Budapest-Szeged, 1984.
- Nagymihályi 2013.** Nagymihályi Géza: *Az idegen szent. Árpád-házi szent Piroska élete és kora*. (Második, bővített kiadás) Kairosz, Budapest, 2013.
- Petrassevics 1990.** Petrassevics Nikefor: Ortodox és görögkatolikus vallásos néphagyományok kölcsönhatásai a Kárpát-medencében. In: Fejős Zoltán – Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 1990. 74–88.
- Pray 1763.** Pray, Georgius: *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV. Deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti. Vol I.* G. L. Schulzius, Vindobonae, 1763.
- Pray 1774.** Pray, Georgius: *Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege*. Landerer, Posonii, 1774.
- Rhoby 2009.** Andreas Rhoby: The Letter network of Ioannes and Theodosios Zygomalas. In: Stavros Perentidis (ed.): *Ιωάννης και Θεοδοσίος Ζυγομαλάς*. Πατριαρχείο, θεσμοί, χειρόγραφα. Δαίδαλος, Αθίνα, 2009. 125–152.
- Sághy–Ousterhout 2019.** Marianne Sághy – Robert G. Ousterhout: *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019.
- Schreiner 1971.** Schreiner, Peter: Eine unbekante Beschreibung der Pammakaristoskirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographie Konstantinopels. *Dumbarton Oaks Papers*, 25. (1971) 217–248.
- Schweigger 1608.** Salomon Schweigger: *Ein neue Reyßbeschreibung auß Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*. Lantzenberger, Nürnberg, 1608.
- Shlyakhtin 2019.** Shlyakhtin, Roman: „A New Mixture of Two Powers:” Nicholas Kallikles and Theodore Prodromos on Empress Eirene. In: Marianne Sághy – Robert G. (eds.): Ousterhout: *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 291–304.

- SRH** Szentpétery Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum*. Typ. Universitatis Budapest, 1937–1938.
- Sztripszky 1913.** Sztripszky Hiador: *Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól*. S. n., Budapest, 1913.
- Terdik 2011.** Terdik Szilveszter: Avaslekence fatemploma, Avasfelsőfalu – Skanzen. In: Kollár Tibor (szerk.): *Középkori egyházi építészet Szatmárban. Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza, 2011. 383–394.
- Thomas – Constantinides Hero 2000.** John Thomas – Angela Constantinides Hero: *Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*. Vol. I-II. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 2000.
- Tóth 2012.** Tóth Endre: A veszprémvölgyi kolostor alapításáról és Imre herceg menyasszonyáról. *Magyar Nyelv*, 108. (2012) 3. sz. 327–330.
- Tóth–Tóth 2012.** Tóth Endre – Tóth Anna Judit: Verancsics Antal Sárváron és Szombathelyen 1550-ben. *Vasi Közlöny*, 39. (2012) 1. 5–21.
- Tóth 2022.** Szent Eiréné/Piroska élete a bizánci synaxarionokban. *Ephemeris Hungarologica*, 2. (2022) 1. sz. 101–114.
- Uhrman 2012.** Uhrman Iván: Görög császárnak leánya...? *Orpheus Noster*, 4. (2012) 3. sz. 44–80.
- Valtchinova 2009.** Galia Valtchinova: Le transfert des reliques de sainte Paraskeve (Petka, Paraschiva) de 1641: témoignages de deux personnages religieux contemporains. *Revue des Études sud-est Européennes*, 47. (2009) 39–54.

VARGA GERGELY ISTVÁN - KRISTÓF LILLA ALIDA
- MAÁR KITTI - KIS LUCA - SCHÜTZ OSZKÁR -
VÁRADI ORSOLYA - KOVÁCS BENCE - ALEXANDRA
GÎNGUȚĂ - TIHANYI BALÁZS - NAGY PÉTER -
MARÓTI ZOLTÁN - NYERKI EMIL - TÖRÖK TIBOR
- NEPARÁCZKI ENDRE

KÖZÉPKORI MAGYAR URALKODÓK ARCHEOGENETIKAI VIZSGÁLATA

KIVONAT: Középkori uralkodóink sírjai a történelem viharaiiban elvesztek, maradványaik ismeretlen helyen, azonosítatlanul nyugszanak. Máig egyedül III. Béla maradványai kerültek elő, valamint szent királyaink ereklyéi maradtak meg az utókornak, melyek eredetiségét azonban sokan kétségbe vonják. Munkánk során a legtöbb királyunk temetkezési helyéül szolgált székesfehérvári királyi bazilika területén feltárt maradványok archeogenetikai vizsgálatát végezzük el, és azonosítjuk uralkodóink csontvázait. Emellett a Szent László-herma koponyaereklyéjét is megvizsgáltuk, hogy valódiságát igazoljuk. Míg a székesfehérvári vizsgálatokból csak részeredményeket közlünk, lévén a munka még nem fejeződött be, addig a Herma vizsgálata lezajlott, bemutatjuk, hogy eredetisége igazolást nyert, valóban Szent László koponyáját rejt. Mi több, azt is ismertetjük, hogyan járult hozzá Szent László genomvizsgálata az Árpád-házi maradványok személyazonosításához, és kimutatjuk a honfoglalók genetikai örökségét a Szent Király örökítőanyagában.

KULCSSZAVAK: archeogenomika, ásatag DNS, teljes genomszekvenálás, rokonságifok-becslés, főkomponens-elemzés, qpAdm-elemzés, filogenetikai elemzés

ISTVÁN GERGELY VARGA

Archaeogenetic analysis of medieval Hungarian rulers

ABSTRACT: The graves of our medieval rulers were lost in the storms of history, their remains rest in unknown places, unidentified. To date, only the remains of Béla III have been recovered, and relics of our holy kings have survived for posterity, but their authenticity is doubted by many. Our work involves an archaeogenetic analysis of the remains excavated in the Royal Basilica of Székesfehérvár, the burial place of most of our kings, and the identification of the skeletons of our rulers. We have also examined the skull relic of the St. László Herma to verify its authenticity. While we will only present partial results from the Székesfehérvár analyses, as the work is not yet completed, we will demonstrate that the analysis of the Herma has been completed, and its authenticity is confirmed, as it indeed contains the skull of Saint László. What is more, we will also describe how the study of the genome of Saint László has contributed to the identification of the remains of the Árpád House and establish the presence of the genetic heritage of the conquerors in the genetic material of the Saint King.

KEYWORDS: archaeogenomics, archaic DNA, whole genome sequencing, estimation of degree of consanguinity, principal component analysis, qpAdm analysis, phylogenetic analysis

Bevezetés

A középkori Magyar Királyság uralkodói a kor szokásának megfelelően templomokba temetkeztek, melyeket nem ritkán korábban ők is alapítottak. A történelem során azonban ezek közül a templomok közül sok lepusztult, a sírok nagy része eltűnt szem elől. Mái az összes középkori uralkodónk közül csak egyetlen királyunk, III. Béla sírja és maradványai kerültek elő.

A királyi temetkezőhelyek közül fontosságában egyértelműen kiemelkedik a székesfehérvári bazilika, melyben összesen 15 uralkodónkat helyezték végső

nyugalomra. A Székesfehérvári Királyi Bazilika építése Szent István uralkodása alatt kezdődött a 11. század elején. Az épületet később több alkalommal átépítették, új épületrészekkel bővítették.¹ A bazilika hagyományosan a magyar királyok koronázó temploma volt, emellett sok király, királyi családtag és kiemelkedő nemesi családok számára temetkezési helyül is szolgált a templom és a körülötte lévő terület. Többek között nyolc Árpád-házi király, két Árpád-házi herceg, valamint hét vegyesházi király temetkezett a templomba (1. táblázat). A 16–17. században a várost elfoglalták a törökök, majd a keresztény hadak több alkalommal is megostromolták, ezek során a templom épülete megrongálódott, robbanás, tűzvész pusztította, a sírokat feldúlták és kirabolták, a csontokat kidobálták belőlük. A város visszafoglalása (i.sz.: 1698) után az épület köveit elhordták és felhasználták a város újraépítéséhez.² A bazilika falainak romjait, közöttük a királyi sírokat és maradványokat beborították és elfedték az újjáépült város épületei és utcái.

Ezek után igazán meglepő, de 1848-ban a bazilika egykori területén csatornajavítási munkálatok során bolygatatlan királyi sírokat találtak. A sírokban lévő csontvázakat III. Bélával és feleségével, Antiochiai Anna királynéval azonosították, bár később ezt az azonosságot többen megkérdőjelezték.³ A következő mintegy másfél évszázad során számos ásatást végeztek az egykori bazilika területén (1848, 1862, 1874, 1936–37, 1967–2002), melyek során összesen majdnem ezer ember maradványait tárták fel, több ezer szórvány emberi csontváz részlettel egyetemben. Sajnos a régészek azzal szembesültek, hogy mind a törökök, mind a keresztény katonák feldúlták és kirabolták a sírokat, eközben elmozdították az ott talált emberi maradványokat, így a megtalált csontvázakat nem tudták a sírok helyzete, vagy a mellékletek alapján azonosítani. Ráadásul a maradványok tárolása és szállítása során is történtek balszerencsés események, amelyek tovább nehezítették a csontok egyéni azonosítását. A 20. század végén egy antropológiai vizsgálat kezdődött, melynek során a lehetőségekhez képest szétválogatták a különböző egyének csontváz-

1 Szabó 2010; Szabó 2018; Buzás 2019, 263–265.

2 Hankó 2004, 9–24.; Éry 2008, 13.

3 Tóth, 2006; Szabados, 2016.

részleteit, de nem állt még a kutatók rendelkezésére a személyazonosságok meghatározására alkalmas tudományos módszer.⁴ 2002-ben a feltárt csontvázakat rozsdamentes acél ládába helyezték, és a székesfehérvári Romkertben kialakított osszáriumban helyezték el. Kivételt csupán III. Béla, felesége és még néhány, a 19. században megtalált egyén csontvázai képeztek, amelyeket a Mátyás-templom oldalhajójában, illetve altemplomában helyeztek nyugalomra.⁵

Név	Uralkodóház	Születési idő	Uralkodás	Halál ideje
Imre herceg	Árpád-ház	1000/1007	-	1031
I. Szent István	Árpád-ház	c. 980	997-1038	1038
I. Könyves Kálmán	Árpád-ház	c. 1070	1095-1116	1116
Álmos herceg	Árpád-ház	c. 1071	-	1127
II. Vak Béla	Árpád-ház	c. 1108	1131-1141	1141
II. Géza	Árpád-ház	c. 1130	1141-1162	1162
II. László (ellenkirály)	Árpád-ház	c. 1131	1162-1163	1163
IV. István (ellenkirály)	Árpád-ház	c. 1133	1163	1165
III. Nagy Béla	Árpád-ház	c. 1148	1172-1196	1196
III. László	Árpád-ház	c. 1200	1204-1205	1205
I. Károly Róbert	Anjou-ház	1288	1301/1308-1342	1342
I. Nagy Lajos	Anjou-ház	1326	1342-1382	1382
I. Albert	Habsburg-ház	1397	1437-1439	1439
I. Mátyás	Hunyadi-ház	1443	1458-1490	1490
II. Ulászló	Jagelló-ház	1456	1490-1516	1516
II. Lajos	Jagelló-ház	1506	1516-1526	1526
I. János	Szapolyai-ház	1490/1491	1526-1540	1540

1. táblázat. A székesfehérvári bazilikában eltemetett magyar uralkodók és hercegek történelmi adatokból rekonstruálható listája

4 Éry, 2008.

5 Hankó 2004, 46–51., 98.

A személyazonosítás problémájára a megoldást egy új tudományág, az archeogenetika jelentheti, amely a gyors és hatékony molekuláris biológiai módszerek, valamint új populációgenetikai megközelítések kifejlesztésének köszönhetően rohamos fejlődésnek indult.⁶ Ennek az új tudományágnak az eszköztára többek között lehetővé teszi az egykor élt egyének vagy népeségek származásának és rokonsági viszonyainak meghatározását.⁷ Mára a genetikai adatok alapján lehetségessé vált a történeti, történelem előtti és modern populációk származásának, keveredésének és vándorlásának leírása⁸; anyai és apai leszármazási vonalak azonosítása⁹; vagy rokoni kapcsolatok feltárása és családfák rekonstrukciója.¹⁰ Ami számunkra még fontosabb, több példát is találhatunk arra, hogy az archeogenetikai megközelítést sikeresen alkalmazták híres történelmi személyek maradványainak azonosítására.¹¹ Ezek az esetek rámutattak, hogy igazolt rokonoktól származó genom szekvencia információk szükségesek a történelmi maradványok pontos személyazonosságának megállapításához, ezért elengedhetetlenül szükségesek a magyar királyok maradványainak azonosításához a rokonaiktól származó genetikai adatok.

A magyar királyi maradványok genetikai vizsgálata 2013-ban kezdődött az Árpád-ház Program keretében III. Béla király és néhány további, a Mátyás-templomban elhelyezett csontváz alacsony felbontású vizsgálatával. Az Y-kromoszómális STR-analízis alapján megállapították, hogy III. Béla és az Árpád-ház az R1a apai leszármazási vonalba (haplocsoport) tartozott, ráadásul egy további Árpád-házi személy maradványait is azonosították.¹² Az Árpádok teljes Y-kromoszóma szekvenciájának nagy felbontású elemzése révén kiderült, hogy az első magyar uralkodó dinasztia Y-kromoszóma szekvenciája az R1a-Z2125 al-haplocsoportba tartozik. Megállapították, hogy nyolc egyedi

6 Rizzi és mtsai., 2012.; Pickrell és Reich, 2014.

7 Neparáczki és mtsai., 2018., 2019.; Maár és mtsai., 2021.

8 Haak és mtsai., 2015.; Järve és mtsai., 2019.; Narasimhan és mtsai., 2019.

9 Csáky és mtsai., 2020.; Neparáczki és mtsai., 2018., 2019.; Maár és mtsai., 2021.

10 Keller és mtsai., 2015.; Kuhn és mtsai., 2018.; O'Sullivan és mtsai., 2018.; Vai és mtsai., 2020.; Keyser és mtsai., 2021.; Nyerki és mtsai., 2022.

11 Pl.: Rogaev és mtsai., 2009.; King és mtsai., 2014.

12 Olasz és mtsai., 2019.

egy pontos nukleotid polimorfizmus (single nucleotide polymorphism, SNP) marker alapján az Árpád-ház tagjai a kizárólag rájuk jellemző R-ARP al-haplocsoportot alkotják.¹³

Ezen vizsgálatoknak köszönhetően hozzáférhetővé vált az Árpád-házi maradványok azonosításának kulcsfontosságú eszköze, az Árpádok Y-kromoszóma szekvenciája.¹⁴ Ezért célul tűztük ki a székesfehérvári osszarium csontváza-
inak új generációs szekvenálási (next generation sequencing, NGS) módszerre épülő archeogenetikai és genomikai vizsgálatát a magyar királyok csontmaradványainak azonosítása érdekében. Vizsgálatainkba bevontuk Szent László Győrben őrzött koponyaereklyéjét is, amivel két legyet üthettünk egy csapásra: lehetőségünk volt az ereklye eredetiségének igazolására, és egy biztos pontot szereztünk így a maradványok személyazonosításához.

Eredmények és értékelésük

A székesfehérvári osszarium maradványainak vizsgálata

A vizsgálat első lépéseként beszereztük a szükséges engedélyeket a Székesfehérvári Egyházmegyétől, a Szent István Király Múzeumtól és Székesfehérvár Város Önkormányzatától, felnyitottuk az osszariumot és genetikai vizsgálatra alkalmas mintákat válogattunk az ott őrzött csontvázakból. Az archeogenetikai analízishez legjobb minőségű DNS a sziklacsontban, illetve a foggyökér cementum rétegében őrződik meg, ezért elsősorban a csontkamrában rendelkezésre álló koponyákra koncentráltunk.¹⁵ A maradványok megőrzési állapota széles skálán változott: előfordultak teljes vagy csaknem teljes koponyák, valamint hiányosak vagy töredékesek, és szórványok egyaránt. Több koponyán is megfigyeltük a genetikai elemzéshez szükséges korábbi mintavételek nyomait.¹⁶ Számos

13 Nagy és mtsai., 2021.

14 Olasz és mtsai., 2019.; Nagy és mtsai., 2021.

15 Hansen és mtsai., 2017.

16 Éry 2008, 170.

csontvázon találtunk különféle betegségekre utaló jeleket. A koponya nélküli maradványok esetében különböző vázcsontokat jelöltünk ki. Meglepő módon lényegesen több csontot találtunk az osszáriumban, mint amennyit a korábbi antropológiai munkajelentés alapján várni lehetett.¹⁷ Összesen 633 korábban szétválogatott maradvány koponyáját és koponyatöredékét, 34 vázcsont mintát és 1222 válogatatlan koponyatöredéket választottunk ki. Az osszáriumi csontanyag sokszínűségét az 1. ábrán szemléltetjük.

A székesfehérvári minták feldolgozása folyamatban van. A DNS-kivonást és szekvenáló könyvtár építését követően több lépésben ellenőrizzük a minták minőségét, majd ennek eredményétől függően küldjük a követelményeknek megfelelő könyvtárakat teljes genomszekvenálásra vagy uniparentális marker elemzésre. Az egyes munkalépéseken átesett minták statisztikai adatait a 2. táblázatban közöljük.

1. ábra. Az osszáriumban őrzött csontanyag. a) ép koponya; b) hiányos koponya; c) korábbi genetikai mintavétel nyoma egy koponyán; d) töredékes koponya; e) sziklacsont és fog nélküli koponyatöredék, mely genetikai vizsgálatra nem alkalmas; f) koponyatöredékeket tartalmazó csomag; g) abnormalis gerincoszlop; h) csontváz töredékeket tartalmazó csomag

¹⁷ Éry 2008, 281.

Munkafolyamat lépése:	Teljesített mintaszám:
Mintavétel:	576
DNS-kivonat:	500
Könyvtár:	456
Minőségellenőrzés:	442
Teljes genom szekvenálásra kiküldött:	314
Y-STR vizsgálatra kiküldött:	39

2. táblázat. Az egyes munkafolyamati lépéseken átesett székesfehérvári minták száma

A Szent László Herma koponyaereklyéjének vizsgálata

A Szent László Herma kinyitásához és a koponyaereklye vizsgálatához az engedélyt a Győri Egyházmegyétől, Veres András püspöktől és Reisner Ferenc püspöki helynöktől kaptuk.¹⁸ A Hermáról és a koponya ereklyéről készült felvételeinket a 2. ábrán mutatjuk be. A helyszínen vettünk sziklacsontpor- és foggyökérmintát.

A DNS-kivonást mind a két mintán elvégeztük, szekvenáló könyvtárakat építettünk, majd a minőségellenőrzés során kiderült, hogy míg a sziklacsontból kinyert DNS csak nagyon kevés emberi szekvenciát tartalmazott (0,3%), addig a foggyökérből kinyert minta kiváló minőségű volt, 72% endogén DNS tartalommal. A könyvtár kiemelkedő minőségének köszönhetően a teljes genomra vonatkozóan átlagosan 32-szeres (21–50-szeres), míg az Y-kromoszómára vonatkozóan 14,5-szeres lefedettségét tudtunk elérni, ami megfelel egy ma élő ember mintájából elérhető lefedettségi értéknek. Ez lehetővé tette az Árpád-házi apai leszármazási vonal nagy pontosságú filogenetikai elemzését.

A koponya Y-kromoszóma DNS sorrendjét III. Béla király, az Árpád-ház egyetlen ismert és azonosított maradványaival rendelkező királyának szekvenciájával hasonlítottuk össze, akiknek teljes genomadatai már rendelkezésre állnak.¹⁹

¹⁸ Iktatószám: MKI/604-1/2021.

¹⁹ Olasz és mtsai. 2019.; Nagy és mtsai. 2021.

2. ábra. A Szent László Herma. A) A Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt készült ereklyetartó. B-C) A koponyaereklye különböző nézőpontokból (Fényképek: Kis Luca)

Az ereklye Y-kromoszóma szekvenciájának haplocsoportját Yleaf szoftverrel határoztuk meg, az ISOGG 2020-as SNP adatbázisa alapján. Szent László Y-kromoszóma szekvenciáját az R1a1a1b2a2a1c3~ al-haplocsoportba soroltuk az R-Y2632 marker alapján. A szekvencia manuális elemzését követően az ARP1, ARP2, ARP3, ARP4, ARP5, ARP6, ARP7, ARP8 és ARP9.1 SNP-k alapján megállapítottuk, hogy az ereklye Y-kromoszómája az Árpád-ház al-haplocsoportjába, az R-ARP-ba (R1a1a1b2a2a1c3a3b) tartozik²⁰ (3. táblázat). Ez az eredmény igazolta Szent László ereklyéjének eredetiségét.

20 Nagy és mtsai. 2021.

R-ARP SNP marker	Genomi pozíció (hg19)	Ősi allél	Leszármaztatott allél	III. Béla	Szent László
ARP1	7984982	C	T	T (4)	T (6)
ARP2	16029270	T	C	C (4)	C (21)
ARP3	17396294	T	DelT	DelT (4)	DelT (36)
ARP4	18109049	C	T	T (8)	T (23)
ARP5	18224864	G	C	C (3)	C (14)
ARP6	19228895	C	A	n.a.	A (12)
ARP7	19318466	G	A	A (1)	A (13)
ARP8	21952638	T	A	n.a.	A (18)
ARP9.1	22471532	A	C	C (2)	C (8)

3. táblázat. Szent László Y-kromoszóma szekvenciája manuális elemzésének eredménye. III. Béla és Szent László SNP alléljai melletti zárójelben az adott genomi pozícióra vonatkozó lefedettségi adatok láthatók

Nagy és munkatársai (2021) leközölték egy további, az Árpád-házhoz tartozónak bizonyult csontváz (HU52) Y-kromoszóma szekvenciáját, amelyet szintén a Székesfehérvári Királyi Bazilika területén tártak fel és a Mátyás-templomban őriznek. Mivel korábban csak egyetlen másik Árpád-házi személy, III. Béla (HU3B) genetikai adatai álltak rendelkezésre, a HU52 egyén személyazonosságát nem lehetett megállapítani.²¹ Még a HU3B maradványok személyazonosságát is több történész megkérdőjelezte, azt állítva, hogy a csontváz inkább Könyves Kálmán királyé, mint III. Béláé,²² ezért megvizsgáltuk a rendelkezésre álló Árpád-házi genomok rokonsági viszonyait, hogy meghatározzuk az egyének pontos helyzetét a családfán (3. ábra). A rokonsági elemzés elvégzéséhez továbbfejlesztettünk egy rokonságifok-becslő módszert, amely így képes lett nagy biztonsággal azonosítani a rokonsági kapcsolatokat egészen negyedik fokig, még alacsony lefedettségű ősi genomok esetén is.²³ A vizsgálat ötödik

21 Olasz és mtsai, 2019.; Nagy és mtsai, 2021.

22 Tóth, 2006.; Szabados, 2016.

23 Nyérki és mtsai, 2022.

fokú rokonságot jelzett Szent László és HU3B között (4. táblázat), ami pontosan megfelel Szent László és III. Béla ismert családi kapcsolatainak. Bár még az új módszer rokonsági becslése is bizonytalanná válik negyedik fok felett, az azonban egyértelmű, hogy a HU3B maradványok nem tartozhattak Könyves Kálmánhoz, aki Szent László másodfokú rokona (unokaöccse) volt (3. ábra). Eredményeink tehát alátámasztják a HU3B maradványok III. Bélával történő azonosítását.

Azonosító	III. Béla	HU52	Antiochiai Anna	Szent László
III. Béla	azonos	2. fok	nem rokon	~5. fok
HU52	2. fok	azonos	2. fok	≥5. fok
Antiochiai Anna	nem rokon	2. fok	azonos	nem rokon
Szent László	~5. fok	≥5. fok	nem rokon	azonos

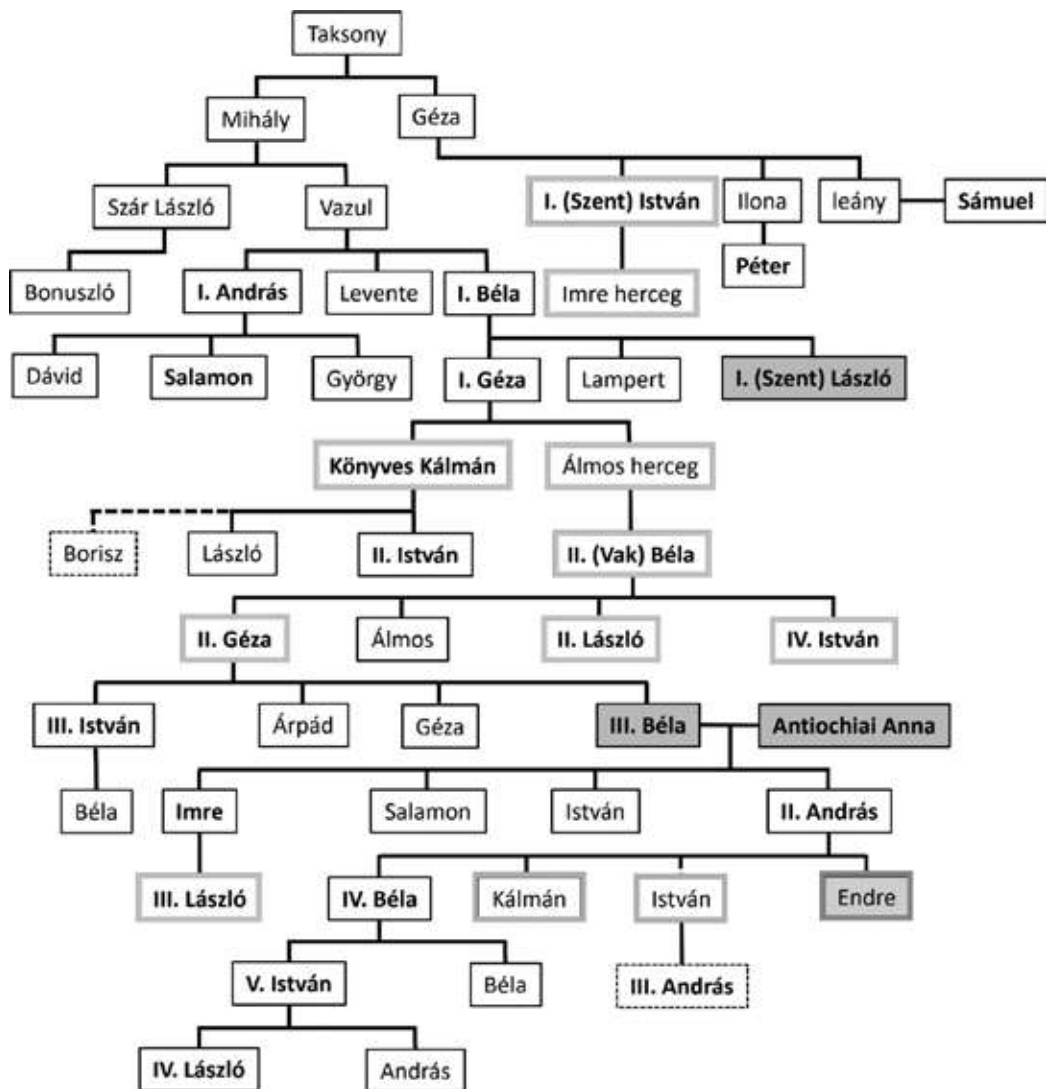
4. táblázat. A rokonsági vizsgálat eredményeit összefoglaló táblázat

A HU52 egyént III. Béla és felesége mellé temették²⁴, és bár Y-kromoszómája egyértelműen az Árpád-ház tagjaként azonosította²⁵, személyazonossága azonban ismeretlen maradt. Rokonsági elemzésünk másodfokú kapcsolatot mutatott ki HU52 és III. Béla között, míg Szent Lászlótól távolabbi, legalább ötödik fokú rokonságot detektáltunk (4. táblázat). HU52 családfán való elhelyezkedésének további pontosítása érdekében a rokonsági elemzésbe bevontuk Antiochiai Anna királyné (HUAA), III. Béla feleségének genomszekvenciáját is. Az elemzés másodfokú rokonságot mutatott ki a királynő és HU52 között is (4. táblázat). Az egyén egyenlő távolsága a királytól és a királynőtől megcáfolja azt a korábbi feltételezést, hogy a HU52 egyén II. Béla király (III. Béla nagyapja) lehetne,²⁶ éppen ellenkezőleg, egyértelműen azt mutatja, hogy az azonosítatlan férfi egyike lehetett a királyi pár öt unokájának (3. ábra).

24 Olasz és mtsai, 2019.

25 Nagy és mtsai, 2021.

26 Olasz és mtsai, 2019.

3. ábra. Az Árpád-ház férfi tagjainak családfája a királyok utolsó közös őseitől, Taksonytól kiindulva. Zölddel az azonosított maradványokat jelöltük, sárgával pedig a Székesfehérvárott eltemetett, még nem azonosított családtagokat. A szaggatott vonal és keret a bizonytalan eredetű családtagokat jelölik

Ismeretes, hogy HU52-t a székesfehérvári királyi bazilikában temették el, halál-
zási életkorát pedig többször vizsgálták, és antropológiai módszerekkel 20–30 év
közöttire becsülték,²⁷ így a dinasztia temetkezéseiről szóló történeti adatok alapján
a potenciális unokák körét tovább lehetett szűkíteni. III. László király gyermek-
korában hunyt el,²⁸ IV. Béla pedig a hatvanas éveiben halt meg, és Esztergomban
temették el (Hankó 2004, 195), így mindkettőjüket kizártuk a lehetséges jelöltek
közül. IV. Béla mindhárom fivérének halálzási kora nagyjából megfeleltethető
HU52 becsült antropológiai életkorának, Kálmán herceget azonban a horvát-
országi Kloštar Ivaničban helyezték örök nyugalomra,²⁹ míg Utószülött Istvánt
a velencei San Michele in Isola templomban temették el, Olaszországban.³⁰ A ne-
gyedik testvér, András herceg Halicsban halt meg, de mivel végső nyughelye nem
ismert, így ő a legjobb jelölt HU52 személyazonosításához.

Az Árpád-háziak genetikai származásának további jellemzésére főkompo-
nens-elemzést (principal component analysis, PCA) végeztük. Ennek során a
genomtávolságok alapján egy genetikai térképre visszük fel a mintákat, me-
lyen az egymáshoz leginkább hasonló genomok kerülnek egymás közelébe.
A vizsgálat hátterét egy mai eurázsiai genomokból felrajzolt térkép adta, melyen
a minták elhelyezkedése megfelel a népeségek földrajzi elhelyezkedésének.
A PCA ábrán Szent László genomja keletre tolódott el a modern európai po-
pulációk felhőjéből, míg a többi vizsgált királyi családtag a modern magyarok
és horvátok közelébe került (4. ábra). Utóbbi eredmények összhangban vannak
III. Béla korábban közölt adataival,³¹ míg Szent László PCA pozíciója azt su-
gallja, hogy többet őrzött meg a dinasztia honfoglalókhöz kapcsolható, keleti
típusú genomi örökségből, mint későbbi rokonai.

A világon elsőként hajtottunk végre sikeres genomelemzést egy katolikus
szent ereklyéjén. Szent László Magyarország és Európa középkori történelmé-
nek egyik legjelentősebb alakja volt, legendás király és katolikus szent, így első
számú ereklyéje igazolásának óriási történelmi és spirituális jelentősége van.

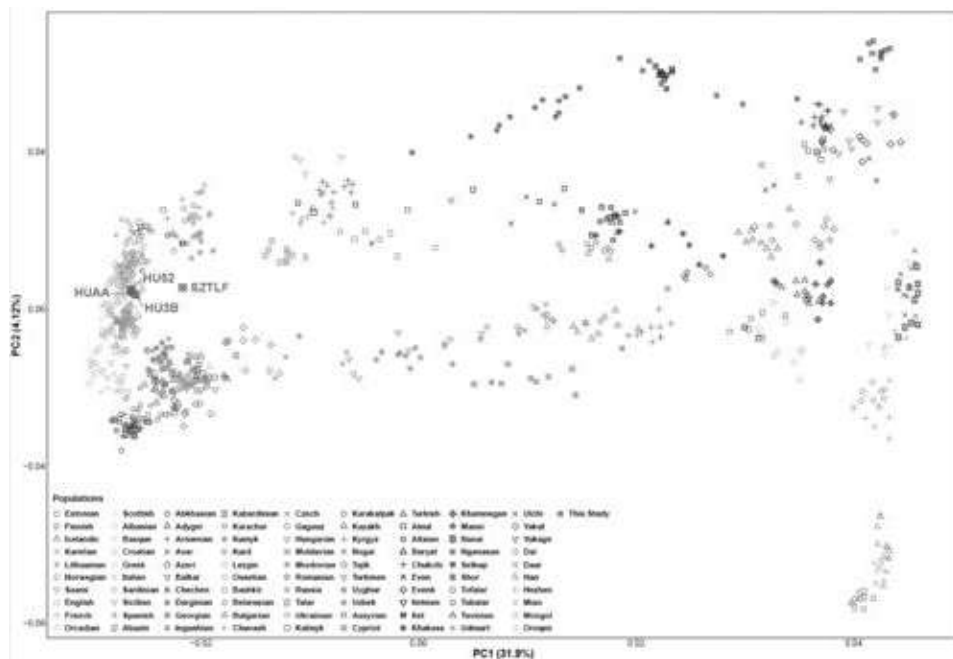
27 Olasz és mtsai, 2019.

28 Hankó 2004, 194.

29 Kanyó, 1895.

30 Kádár 2012, 102.

31 Wang és mtsai, 2021.

4. ábra. A vizsgált Árpád-házi genomok főkomponens-elemzése

Ráadásul a szent király genetikai és genomikai adataival III. Béla maradványainak személyazonossága, ennek köszönhetően Anna királyné maradványainak kiléte is igazolható volt. Így az Árpád-házi családfa három biztos ponton, elmentmondás nélkül rögzítve lett, szilárd alapot biztosítva a jövőben a magyar királyi maradványok személyazonosításához a székesfehérvári csontvázak közül.

Finanszírozás

Kutatásainkat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta (TUDFO/5157-1/2019-ITM és TKP2020-NKA-23; E.N. részére). Az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült (KDP-2020, pályázati azonosító: 1020404; Kiss Luca részére). Maár Kitti munkáját az Új Nemzeti Kiválósági Program támogatta (ÚNKP-20-3-SZTE-470).

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk a Székesfehérvári Egyházmegyének, a Szent István Király Múzeumnak és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatának, hogy engedélyezték az osszáriumi csontanyag vizsgálatát. Köszönjük a Győri Egyházmegyének a hozzájárulást Szent László hermájának vizsgálatához! Köszönettel tartozunk Kásler Miklósnak, Horváth-Lugossy Gábornak és Vizi László Tamásnak is a támogatásért és biztatásért, valamint Tóth Szabolcsnak az adminisztratív munkájáért. Köszönjük Stilling Ferencnek és Halász Andrásnak a csontválogatás során nyújtott segítségét! Köszönjük Makoldi Miklósnak, Dudás Eszternek, Hornyik Adriennek, Tóth Zsoltnak, Szentirmay Zoltánnak, Pamjav Horolmának és Nagy Péternek a közreműködést.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Buzás 2019.** Buzás Gergely: Mátyás király egyházi építkezései. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az egyház*. Thesaurus Historae Ecclesiasicae in Universitate Quinqueecclesiensi 10., Pécs, 2019. 253–269.
- Csáky és mtsai. 2020.** Veronika Csáky – Dániel Gerber – István Koncz – Gergely Csiky – Balázs G. Mende – Bea Szeifert – Balázs Egyed – Horolma Pamjav – Antónia Marcsik – Erika Molnár – György Pálfi – András Gulyás – Bernadett Kovacsóczy – Gabriella M. Lezsák – Gábor Lőrinczy – Anna Szécsényi-Nagy – Tivadar Vida: Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. *Scientific Reports*, 10. (2020) 948.
- Éry 2008.** Éry Kinga: *A Székesfehérvári Királyi Bazilika embertani leletei 1848-2002*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.
- Haak és mtsai. 2015.** Wolfgang Haak – Iosif Lazaridis – Nick Patterson – Nadin Rohland – Swapan Mallick – Bastien Llamas – Guido Brandt – Susanne Nordenfelt – Eadaoin Harney – Kristin Stewardson – Qiaomei Fu – Alissa Mittnik – Eszter Bánffy – Christos Economou – Michael Francken – Susanne Friederich – Rafael Garrido Pena – Fredrik Hallgren – Valery Khartanovich – Aleksandr Khokhlov – Michael Kunst – Pavel Kuznetsov – Harald Meller – Oleg Mochalov – Vayacheslav Moiseyev – Nicole Nicklisch – Sandra L. Pichler – Roberto Risch – Manuel A. Rojo Guerra – Christina Roth – Anna Szécsényi-Nagy – Joachim Wahl – Matthias Meyer – Johannes Krause – Dorcas Brown – David Anthony – Alan Cooper – Kurt Werner Alt – David Reich: Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe. *Nature*, 522. (2015) 207–211.
- Hankó 2004.** Hankó Ildikó: *Királyaink tömegsírban*. Magyar Ház, Budapest, 2004.
- Hansen és mtsai. 2017.** Henrik B. Hansen – Peter B. Damgaard – Ashot Margaryan – Jesper Stenderup – Niels Lynnerup – Eske Willerslev – Morten E. Allentoft: Comparing Ancient DNA Preservation in Petrous Bone and Tooth Cementum. *PLOS ONE*, 12. (2017) e0170940.

Harney és mtsai. 2021. Éadaoin Harney – Olivia Cheronet – Daniel M. Fernandes – Kendra Sirak – Matthew Mah – Rebecca Bernardos – Nicole Adamski – Nasreen Broomandkoshbacht – Kimberly Callan – Ann Marie Lawson – Jonas Oppenheimer – Kristin Stewardson – Fatma Zalzal – Alexandra Anders – Francesca Candilio – Mihai Constantinescu – Alfredo Coppa – Ion Ciobanu – János Dani – Zsolt Gallina – Francesco Genchi – Emese Gyöngyvér Nagy – Tamás Hajdu – Magdolna Hellebrandt – Antónia Horváth – Ágnes Király – Krisztián Kiss – Barbara Kolozsi – Péter Kovács – Kitti Köhler – Michaela Lucci – Ildikó Pap – Sergiu Popovici – Pál Raczky – Angela Simalcsik – Tamás Szeniczey – Sergey Vasilyev – Cristian Virag – Nadin Rohland – David Reich – Ron Pinhasi: A minimally destructive protocol for DNA extraction from ancient teeth. *Genome Research*, 31. (2021) 472–483.

Järve és mtsai. 2019. Mari Järve – Lehti Saag – Christiana Lyn Scheib – Ajai K. Pathak – Francesco Montinaro – Luca Pagani – Rodrigo Flores – Meriam Guellil – Lauri Saag – Kristiina Tambets – Alena Kushniarevich – Anu Solnik – Liivi Varul – Stanislav Zadnikov – Oleg Petrauskas – Maryana Avramenko – Boris Magomedov – Serghii Didenko – Gennadi Toshev – Igor Bruyako – Denys Grechko – Vitalii Okatenko – Kyrylo Gorbenko – Oleksandr Smyrnov – Anatolii Heiko – Roman Reida – Serheii Sapielin – Sergey Sirotnin – Aleksandr Tairov – Arman Beisenov – Maksim Starodubtsev – Vitali Vasilev – Alexei Nechvaloda – Biyaslan Atabiev – Sergey Litvinov – Natalia Ekomasova – Murat Dzhaubermezov – Sergey Voroniatov – Olga Utevska – Irina Shramko – Elza Khusnutdinova – Mait Metspalu – Nikita Savelev – Aivar Kriiska – Toomas Kivisild – Richard Villems: Shifts in the Genetic Landscape of the Western Eurasian Steppe Associated with the Beginning and End of the Scythian Dominance. *Current Biology*, 29. (2019) 2430–2441.e10.

Jeong és mtsai. 2020. Choongwon Jeong – Ke Wang – Shevan Wilkin – William Timothy Treal Taylor – Bryan K. Miller – Jan H. Bemmman – Raphaela Stahl – Chelsea Chiovelli – Florian Knolle – Sodnom Ulziibayar – Dorjpurev Khatanbaatar – Diimaajav Erdenebaatar – Ulambayar Erdenebat – Ayudai Ochir – Ganbold Ankhsanaa – Chuluunkhuu Vanchigdash –

Battuga Ochir – Chuluunbat Munkhbayar – Dashzeveg Tumen – Alexey Kovalev – Nikolay Kradin – Bilikto A. Bazarov – Denis A. Miyagashev – Prokopiyy B. Konovalov – Elena Zhambaltarova – Alicia Ventresca Miller – Wolfgang Haak – Stephan Schiffels – Johannes Krause – Nicole Boivin – Myagmar Erdene – Jessica Hendy – ChristinaWarinner: A Dynamic 6,000-Year Genetic History of Eurasia's Eastern Steppe. *Cell*, 183. (2020) 890–904

Kanyó 1895. Kanyó Géza: Ivanics, ahol Kálmán halicsi királyt eltemették. *Katholikus Szemle*, 3. (1895) 250–267

Kádár 2012. Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. FONS. *Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok*, XIX. (2012) 1. sz. 57–108.

Keller és mtsai. 2015. Marcel Keller – Andreas Rott – Nadja Hoke – Heiner Schwarzberg – Birgit Regner-Kamlah – Michaela Harbeck – Joachim Wahl: Genetic and archeometric analyses of skeletal remains from the neolithic earthwork Bruchsal-Aue. *American Journal of Physical Anthropology*, 157. (2015) 458–471.

Keyser és mtsai. 2021. Christine Keyser – Vincent Zvánigorosky – Angéla Gonzalez – Jean-Luc Fausser – Florence Jagorel – Patrice Gérard – Turbat Tsagaan – Sylvie Duchesne – Eric Crubézy – Bertrand Ludes: Genetic evidence suggests a sense of family, parity and conquest in the Xiongnu Iron Age nomads of Mongolia. *Human Genetics*, 140. (2021) 349–359.

King és mtsai. 2014. Turi E. King – Gloria Gonzalez Fortes – Patricia Balaresque – Mark G. Thomas – David Balding – Pierpaolo Maisano Delser – Rita Neumann – Walther Parson – Michael Knapp – Susan Walsh – Laure Tonasso – John Holt – Manfred Kayser – Jo Appleby – Peter Forster – David Ekserdjian – Michael Hofreiter – Kevin Schürer: Identification of the remains of King Richard III. *Nature Communications*, 5. (2014) 5631.

Kircher és mtsai. 2012. Martin Kircher – Susanna Sawyer – Matthias Meyer: Double indexing overcomes inaccuracies in multiplex sequencing on the Illumina platform. *Nucleic Acids Research*, 40. (2012), e3.

- Kuhn és mtsai. 2018.** Jose M. M. Kuhn – Mattias Jakobsson – Torsten Günther: Estimating genetic kin relationships in prehistoric populations. *PLOS ONE*, 13. (2018) e0195491.
- Maár és mtsai. 2021.** Kitti Maár, Gergely I B Varga, Bence Kovács, Oszkár Schütz, Zoltán Maróti, Tibor Kalmár, Emil Nyerki, István Nagy, Dóra Latinovics, Balázs Tihanyi, Antónia Marcsik, György Pálfi, Zsolt Bernert, Zsolt Gallina, Sándor Varga, László Költő, István Raskó, Tibor Török, Endre Neparáczi: Maternal Lineages from 10–11th Century Commoner Cemeteries of the Carpathian Basin. *Genes*, 12. (2021) 3. sz. 460.
- Maróti és mtsai. 2022.** Zoltán Maróti – Endre Neparáczi – Oszkár Schütz – Kitti Maár – Gergely I. B. Varga – Bence Kovács – Tibor Kalmár – Emil Nyerki – István Nagy – Dóra Latinovics – Balázs Tihanyi – Antónia Marcsik – György Pálfi – Zsolt Bernert – Zsolt Gallina – Ciprián Horváth – Sándor Varga – László Költő – István Raskó – Péter L. Nagy – Csilla Balogh – Albert Zink – Frank Maixner – Anders Götherström – Robert George – Csaba Szalontai – Gergely Szenthe – Erwin Gáll – Attila P. Kiss – Bence Gulyás – Bernadett Ny. Kovacsóczy – Szilárd Sándor Gál – Péter Tomka – Tibor Török: The genetic origin of Huns, Avars, and conquering Hungarians. *Current Biology*, 32 (2022). 1–13.
- Meyer – Kircher 2010.** Matthias Meyer – Martin Kircher: Illumina Sequencing Library Preparation for Highly Multiplexed Target Capture and Sequencing. *Cold Spring Harbor Protocols*, (2010) 6. sz. pdb.prot5448.
- Nagy és mtsai. 2021.** Péter L. Nagy – Judit Olasz – Endre Neparáczi – Nicholas Rouse – Karan Kapuria – Samantha Cano – Huijie Chen – Julie Di Cristofaro – Goran Runfeldt – Natalia Ekomasova – Zoltán Maróti – János Jeney – Sergey Litvinov – Murat Dzhaubermezov – Lilya Gabidullina – Zoltán Szentirmay – György Szabados – Dragana Zgonjanin – Jacques Chiaroni – Doron M. Behar – Elza Khusnutdinova – Peter A. Underhill – Miklós Kásler: Determination of the phylogenetic origins of the Árpád Dynasty based on Y chromosome sequencing of Béla the Third. *European Journal of Human Genetics*, 29. (2021) 164–172.
- Narashiman és mtsai. 2019.** Vagheesh M. Narasimhan – Nick Patterson – Priya Moorjani – Nadin Rohland – Rebecca Bernardos – Swapan

Mallick – Iosif Lazaridis – Nathan Nakatsuka – Iñigo Olalde – Mark Lipson – Alexander M. Kim – Luca M. Olivieri – Alfredo Coppa – Massimo Vidale – James Mallory – Vyacheslav Moiseyev – Egor Kitov – Janet Monge – Nicole Adamski – Neel Alex – Nasreen Broomandkhoshbacht – Francesca Candilio – Kimberly Callan – Olivia Cheronet – Brendan J. Culleton – Matthew Ferry – Daniel Fernandes – Beatriz Gamarra – Daniel Gaudio – Mateja Hajdinjak – Éadaoin Harney – Thomas K. Harper – Denise Keating – Ann Marie Lawson – Matthew Mah – Kirsten Mandl – Megan Michel – Mario Novak – Jonas Oppenheimer – Niraj Rai – Kendra Sirak – Viviane Slon – Kristin Stewardson – Fatma Zalala – Zhao Zhang – Gaziz Akhatov – Anatoly N. Bagashev – Alessandra Bagnera – Bauryzhan Baitanayev – Julio Bendezu-Sarmiento – Arman A. Bissembaev – Gian Luca Bonora – Temirlan T. Chargynov – Tatiana Chikisheva – Petr K. Dashovskiy – Anatoly Derevianko – Miroslav Dobeš – Katerina Douka – Nadezhda Dubova – Meiram N. Duisengali – Dmitry Enshin – Andrey Epimakhov – Suzanne Freilich – Alexey V. Fribus – Dorian Fuller – Alexander Goryachev – Andrey Gromov – Sergey P. Grushin – Bryan Hanks – Margaret Judd – Erlan Kazizov – Aleksander Khokhlov – Aleksander P. Krygin – Elena Kupriyanova – Pavel Kuznetsov – Donata Luiselli – Farhod Maksudov – Aslan M. Mamedov – Talgat B. Mamirov – Christopher Meiklejohn – Deborah C. Merrett – Roberto Micheli – Oleg Mochalov – Samariddin Mustafokulov – Ayushi Nayak – Davide Pettener – Richard Potts – Dmitry Razhev – Marina Rykun – Stefania Sarno – Tatyana M. Savenkova – Kulyan Sikhymbaeva – Sergey M. Slepchenko – Oroz A. Soltobaev – Nadezhda Stepanova – Svetlana Svyatko – Kubatbek Tabaldiev – Maria Teschler-Nicola – Alexey A. Tishkin – Vitaly V. Tkachev – Sergey Vasilyev – Petr Velemínský – Dmitriy Voyakin – Antonina Yermolayeva – Muhammad Zahir – Valery S. Zubkov – Alisa Zubova – Vasant S. Shinde – Carles Lalueza-Fox – Matthias Meyer – David Anthony – Nicole Boivin – Kumarasamy Thangaraj – Douglas J. Kennett – Michael Frachetti – Ron Pinhasi – David Reich: The formation of human populations in South and Central Asia. *Science*, 365. (2019) eaat7487.

- Neparáczi és mtsai. 2018.** Endre Neparáczi – Zoltán Maróti – Tibor Kalmár – Klaudia Kocsy – Kitti Maár – Péter Bihari – István Nagy – Erzsébet Fóthi – Ildikó Pap – Ágnes Kustár – György Pálfi – István Raskó – Albert Zink – Tibor Török: Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLOS ONE*, 13. (2018) e0205920.
- Neparáczi és mtsai. 2019.** Endre Neparáczi – Zoltán Maróti – Tibor Kalmár – Kitti Maár – István Nagy – Dóra Latinovics – Ágnes Kustár – György Pálfi – Erika Molnár – Antónia Marcsik – Csilla Balogh – Gábor Lőrinczy – Szilárd Sándor Gál – Péter Tomka – Bernadett Kovacsóczy – László Kovács – István Raskó – Tibor Török: Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. *Scientific Reports*, 9. (2019) 16569.
- Nyerki és mtsai. 2023.** Nyerki, E., Kalmár, T., Schütz, O. et al. correctKin: an optimized method to infer relatedness up to the 4th degree from low-coverage ancient human genomes. *Genome Biol*, 24, 38, 2023. <https://doi.org/10.1186/s13059-023-02882-4>
- Olasz és mtsai. 2019.** Judit Olasz – Verena Seidenberg – Susanne Hummel – Zoltán Szentirmay – György Szabados – Béla Melegh – Miklós Kásler: DNA profiling of Hungarian King Béla III and other skeletal remains originating from the Royal Basilica of Székesfehérvár. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11. (2019) 1345–1357.
- O’Sullivan és mtsai. 2018.** Niall O’Sullivan – Cosimo Posth – Valentina Coia – Verena J Schuenemann – T Douglas Price – Joachim Wahl – Ron Pinhasi – Albert Zink – Johannes Krause – Frank Maixner: Ancient genome-wide analyses infer kinship structure in an Early Medieval Alemannic graveyard. *Science Advances*, 4. (2018) eaao1262.
- Pickrell – Reich 2014.** Joseph K. Pickrell – David Reich: Toward a new history and geography of human genes informed by ancient DNA. *Trends in Genetics*, 30. (2014) 377–389.
- Rizzi és mtsai. 2012.** Ermanno Rizzi – Martina Lari – Elena Gigli – Gianluca De Bellis – David Caramelli: Ancient DNA studies: new perspectives on old samples. *Genetics Selection Evolution*, 44. (2012) 21.

- Rogaev és mtsai. 2009.** Evgeny I. Rogaev – Anastasia P. Grigorenko – Yuri K. Moliaka – Gulnaz Faskhutdinova – Andrey Goltsov – Arlene Lahti – Curtis Hildebrandt – Ellen L. W. Kittler – Irina Morozova: Genomic identification in the historical case of the Nicholas II royal family. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106. (2009) 5258–5263.
- Rohland és mtsai. 2015.** Nadin Rohland – Eadaoin Harney – Swapan Mallick – Susanne Nordenfelt – David Reich: Partial uracil-DNA-glycosylase treatment for screening of ancient DNA. *Philosophical Transactions of the Royal Society B Biological Sciences*, 370. (2015) 20130624.
- Skoglund és mtsai. 2013.** Pontus Skoglund – Jan Storå – Anders Götherström – Mattias Jakobsson: Accurate sex identification of ancient human remains using DNA shotgun sequencing. *Journal of Archaeological Sciences*, 40. (2013), 4477–4482.
- Szabados 2016.** Szabados György: Könyves Béla király? Egy székesfehérvári királysír azonosításáról. *Alba Regia C Sorozat*, 44. (2016) 193–204.
- Szabó 2010.** Szabó Zoltán: *A székesfehérvári királyi bazilika építéstörténete*, 1. Balassi Kiadó, Budapest, 2010.
- Szabó 2018.** Szabó Zoltán: *A székesfehérvári királyi bazilika építéstörténete*, 2. Balassi Kiadó, Székesfehérvár, 2018.
- Tóth 2006.** Tóth Endre: III. Béla vagy Kálmán? A székesfehérvári királysír azonosításáról. *Folia Archaeologica*, 52. (2006) 141–161.
- Vai és mtsai. 2020.** Stefania Vai – Carlos E. G. Amorim – Martina Lari – David Carmelli: Kinship Determination in Archeological Contexts Through DNA Analysis. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 8. (2020) 83.
- Wang és mtsai. 2021.** Chuan-Chao Wang – Cosimo Posth – Anja Furtwängler – Katalin Sümegi – Zsolt Bánfai – Miklós Kásler – Johannes Krause – Béla Melegh: Genome-wide autosomal, mtDNA, and Y chromosome analysis of King Béla III of the Hungarian Arpad dynasty. *Scientific Reports*, 11. (2021) 19210.

K É P J E G Y Z É K

1. ábra. – Az osszáriumi csontanyag fényképes dokumentálását Kis Luca végezte, a képeket ő bocsátotta a rendelkezésemre.

2. ábra. – A Szent László hermájáról, valamint a benne őrzött koponyáról a fényképeket Kis Luca készítette és bocsátotta rendelkezésemre.

3. ábra. – Az Árpád-ház családfája saját munka. Forrás: Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpádok – Fejedelmek és Királyok, Szukits Könyvkiadó, 2000. Budapest; hu.wikipedia.org

4. ábra.– A PCA-ábra saját munka.

SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

BABUCS ZOLTÁN

SZENT LÁSZLÓ VÁROSÁNAK HAZATÉRÉSE, 1940. SZEPTEMBER 6.

K I V O N A T: A második bécsi döntés eredményeként a Magyar Haza ismét elérkezett a Partiumba, Észak-Erdélybe és a Székelyföldre, amikor virágeseő közepette vonultak be a Magyar Királyi Honvédség csapatai a visszatért országrészebe.

Szent László városa 1940. szeptember 6-án fogadta a Legfelsőbb Hadurat és honvédeit. A román hadsereg balkáni állapotokat hagyott maga után, vittek mindent, amit csak mozdítani lehetett, és az erőszakhullámnak halálos áldozatai is voltak. A pályaudvaron a volt váradi primár, Augustin Chirilă magyar nyelven köszöntötte Horthy Miklóst. A kormányzó és kísérete lóháton, a lovas testőrök felvezetése és a gyalogos testőrszakasz sorfala között indult el a vasútállomásról. A Bémer téren már egy gombostűt sem lehetett leejteni, akkora tömeg várta a felszabadítókat. A hangulat akkor hágott a tetőfokára, amikor a Sebes-Körösön átívelő Szent László hídon átlomagolva a Szent László térre érkezett Magyarország kormányzója. Notabilitások sora mondott köszöntő beszédet, amelyhez a helyi románság egyházi képviselői is csatlakoztak, akik megfogadták, hogy „lojális és hűséges állampolgárok leszünk, ezt ígérjük ünnepélyesen, és Magyarországnak szorgalmas és hasznos állampolgárokat fogunk nevelni”.

A Magyar Párt országos alelnöke, dr. Thury Kálmán sírástól elcsukló hangon mondta: „mély hódolattal adjuk át ezt az ősi várost, Szent László királynak a városát, és azt kérjük, ne tekintsék a mi szégyenünknek a kopottságnak és a szegénységnek lépten-nyomon kiütözö jeleit, mert ezek azt a szívós akaratot igazolják, hogy a város magyar akart maradni, s ha megtépve bár, de törve nem, az is maradt minden kényszer és zaklatás ellenére is”. Az ünnepélyt a szombat-helyi III. hadtest kijelölt csapatainak díszmenete zárta.

E napon szűnt meg Oradea, és támadt fel Nagyvárad.

KULCSSZAVAK: bevonulási ünnepség, honvédség, második bécsi döntés, országgyarapítás, Szent László városa

ZOLTÁN BABUCS

Homecoming of the town of Saint László, September 6, 1940.

ABSTRACT: As a result of the Second Vienna Award, the Hungarian Homeland was again extended to the Partium, North Transylvania and Szeklerland, when the troops of the Royal Hungarian Army marched into the returned part of the country in the midst of jubilant cheering.

The town of Saint László received the Supreme Warlord and his soldiers on 6 September 1940. The Romanian army left behind a state of disarray, taking everything they could move and the wave of violence also resulted in fatalities. At the railway station, the former Primate of Varad, Augustin Chirilă, greeted Miklós Horthy in Hungarian. The Governor and his entourage left the station on horseback, led by mounted guards and surrounded by the line of the foot guard. In Bémer Square, it was impossible to drop a pin, so many people were waiting for the liberators. The atmosphere was at its peak when the Governor of Hungary arrived at Saint László Square, having ridden over the Saint László Bridge across the Sebes-Körös River. Celebrities gave a welcoming speech, joined by church representatives of the local Romanians, who vowed “we solemnly promise to be loyal and faithful citizens and to educate hard-working and useful citizens for Hungary.” The national vice-president of the Hungarian Party, dr. Kálmán Thury stated, in a tearful voice: “It is with deep reverence that we hand over this ancient town, the town of King Saint László, and we beg you not to consider the signs of wear and tear and poverty that are everywhere visible as our shame, because these are proof of the tenacious will that the town wanted to remain Hungarian, and although torn, but not broken, it remained so despite all the pressure and harassment.” The ceremony was concluded by the parade of the designated troops of the III Corps of Szombathely.

On this day Oradea died and Nagyvárad rose.

KEYWORDS: march-in ceremony, army, Second Vienna Award, territorial revision, town of Saint László

A második bécsi döntés eredményeként a Magyar Haza ismét elérkezett a Partiumba, Észak-Erdélybe és a Székelyföldre, mikoron virágosó közepette vonultak be a Magyar Királyi Honvédség csapatai a visszatért országrészbe. Az elképesztő menetteljesítmények mellett diadalkapus, nemzetiszín zászlós, magyar ruhás ünnepélyek, köszöntő beszédek végeláthatatlan sora, magyar vendégszeretet és „csókhadjárat” várt Horthy Miklós országgyarapító honvédeire, amikor meghatározott ütemterv szerint, teljes fegyverzettel és felszereléssel – „passzus” nélkül – 1940. szeptember 5-én harangzúgás mellett lépték át a trianoni határt, hogy nyolc nap alatt, rohanó „szittyta fergetegként” visszacsatolják „Édes Erdélyt”.¹ Árvay Árpád író, újságíró és szerkesztő, az 1938-ban bevezetett királyi diktatúra során feloszlott Magyar Párt nagyváradi főtitkára így emlékezett vissza a döntőbíráskodás napjára: „[...] ebédünk végén megszólalt a rádió: Bécsből jelentik...

A többiről azonban csak könnyek között lehetne beszélni.

Csodálatos órák és napok következtek ezután. Több mint egymillió magyar kapta vissza szabad emberi életét és találta meg ismét hazáját. 1940. augusztus 30. örökre piros betűs nemzeti ünnepévé vált a felszabaduló magyarságnak, amely a bécsi döntés elhangzása után átlépte az új megváltó, nemzeti lét kapuját. Az emberek nem törődve a razzia veszélyeivel, önfeledten kitódultak az utcára. Szinte nem is hittek az álomszerűen gyors változásban, csak ragyogó szemük, boldog mosolygásuk árulta el azt a messze áradó örömet, amit a döntés híre minden magyar lélekben keltett.”² A városban élő románok tiltakozásuk kifejezéséeként több megmozdulást szerveztek, amelyeken a „Vesszen Bécs! Éljen Nagyrománia! Egy barázdát sem adunk oda!” rigmusokat skandáltak.³

A rend és fegyelem fenntartása végett Dr. Soós István, Nagyvárad parlamenti képviselője tárgyalt Vasile Todoruț bihari prefektussal és Augustin Chirilă nagyváradi *primárral* (polgármesterrel), de Nicolae Ghinerariu danártábornok, a Mezőtelegden székelő román 1. erődandár parancsnoka nem

1 Jelen tanulmány bővített változata 2020-ban jelent meg könyv formátumban. Babucs 2020a.

2 Árvay 2011, 13.

3 Árvay 2011, 16.

járult hozzá a nagyváradai fegyveres magyar–román polgárőrség megszervezéséhez, mert úgy vélte, a katonaság és a rendőrség ura a helyzetnek, s bármilyen civil szervezkedés csak román vezetés alatt történhet. A Carol-erődvonalból⁴ visszaözlő román katonaságból akadtak rendbontók és fosztogatók, ezért a köz- és vagyonbiztonság helyreállítására mégis felállították Árvay Árpád és Dr. Mocan Miklós vezetése alatt a botokkal „felfegyverzett” polgárőrséget. Az erről szóló kiáltványt a lakosság is olvashatta: „Nagyvárad város közbiztonságának, a polgárság személyi és vagyonbiztonságának hathatósabb védelme érdekében magyar és román közös védelmi őrség alakult, mely a rend fenntartására még hátramaradt román hatóságokkal karöltve működik. A Polgárőrség tagjai a rendőrség és csendőrség közegeivel a város utcáin éjjel-nappal ellenőrző-szolgálatot teljesítenek.

Felkérjük a város lakosságát, hogy a Polgárőrség tagjainak éppúgy engedelmeskedjenek, mint a törvényes rendőri közegeknek szokás, nehéz munkájukat megértéssel, fegyelmezettséggel és készségesen támogassák. A város minden polgára nemzetiségre való tekintet nélkül bármely ügyében vagy bajában forduljon a Polgárőrség parancsnokságához és annak tagjaihoz. [...] Polgártársak! Türelem! Bizalom! Fegyelem!”⁵

Szeptember 1-jén fontos megbeszélés színhelye volt Nagyvárad. A vitéz Náday István altábornagy⁶ vezetése alatti magyar küldöttség a Corneliu Dragalina vezérőrnagy vezette román katonai delegációval kezdte meg a terület átadás-átvétel részleteinek megvitatását. A magyar–román vegyes bizottsági

4 Románia nyugati határa mentén 1937 nyarától vette kezdetét a Nyugati Megerősített Front (*Frontul fortificat de vest*) erődvonal kiépítése, amely a sajtóhírekben Carol-vonalként vált ismertté. A második bécsi döntésig összesen 320 db betonerőd készült el. Az erődvonal hossza kb. 300 km volt, a trianoni határral párhuzamosan futott, elméletileg a Tisza és a Maros között (a magyar Erdélyi-Kárpátok, a Bükk-hegység, az Érmelléki-dombság, a Bihar- és Solymosi-hegység nyugati részén), de csak részben készültek el a betonerőd elemek, így Nagyvárad-dél–Oláhapáti és Ottomány között, illetve a Szamos völgyét lezáró Szinér-váraljánál. Az állandó erődelemek láncolatát tábori erődítések kötötték össze. A második védővonalat Máramarossziget és a Vaskapu között tervezték oly módon, hogy az Erdélyt kettévágja. Ennek csak egyes részei készültek el. Bővebben: Mihályi 2010, 32–97.

5 Árvay 2011, 35.

6 Ehelyütt jegyezzük meg, hogy a tanulmányban szereplő katonatisztek esetében az erdélyi bevonulás idején viselt rendfokozatuk szerepel.

üléseknek a városháza adott otthont, majd a tárgyalások a borsi határállomáson folytatódtak. A románok ekkor kérték, hogy Nagyvárad környékére ne szeptember 5-én, hanem egy nappal később vonuljanak be a honvédek, mert a Bihar, Szatmár, Szilágy és Máramaros vármegyékben állomásoztatott saját csapataikat a nagyváradi vasúti csomóponton keresztül tervezték kivonni.⁷

Szeptember 2-án a románok leszerelték a Szent László, a Bémer és az Emléktéren felállított szobraikat. Elvitték a német Hohenzollern-Sigmaringen-házból származó Ferdinánd román király (uralkodott: 1914–1927) és felesége, Mária királyné, Traian Moşiu hadosztálytábornok, Mihai Eminescu és Iosif Vulcan költők szobraikat, csak talapzataik maradtak ott. A regátiak is csomagoltak, miközben a határ túloldalán rekedt magyarok egy része Nagyváradra menekült, fogadásukra menekültügyi bizottságot szerveztek. Ezen a napon szűnt meg Nagyváradon az 1919-ben bevezetett cenzúra. Eközben az élelmiszerárak indokolatlan módon felszöktek.⁸

Véres események is történtek a városban és környékén – mint például Bihardiószegen,⁹ – az erőszakhullámnak több halálos áldozata és súlyos sebesültje volt. Volt, akit minden ok nélkül a román katonák agyba-főbe vertek, vagy indokolatlan fegyverhasználatra került sor, de olyan is előfordult, hogy egy lövöldözés következtében kidőlt villanyoszlop okozott halálos áramütést. Ezek illusztrálására álljon itt néhány példa. Szeptember 2-án történt, hogy a 34 éves Janda Ferenc mellére tűzött kokárdával lépett ki egy italkimérésből. Összefutott az általa ismert Gheorghe Brindas szolgálatos rendőrrel, akit üdvözölt. „Eredj te is, kutya, Magyarországra!” – válaszolta a rendőr, elővette revolverét és rálőtt. Janda kórházba került, ahol megmentették az életét. A rendőr elme-

7 Illésfalvi–Szabó 2015, 33.

8 Jósa 2016, 64–65., 74.

9 Szeptember 4-én Bihardiószegen magyar határvasúti őrségek és román gránicsárok vívtak tüzharcot egymással. A faluban a románok által lelőtt polgárőrt, a 29 éves Szűcs Lajos gazdálkodót temették, a szertartáson állítólag honvédek is voltak. Ezután robbant ki a lövöldözés, amelyben négy román katona meghalt, egy tiszt pedig súlyos sebet kapott. Dumitru Lazăr főhadnagy a debreceni helyőrségi kórházban halt meg. Zubbonyába varrva 100.000 lejt találtak. A pénzüsszeg az emberei által magyarok sérelmére elkövetett rablásokból származott, ráadásul a károsultakat megfenyegették, hogy feljelentéseiket vonják vissza. Illésfalvi 2004, 63.

nekült a helyszínről, azonban a polgárőrök a velencei vasútállomásnál utolérték. Ekkor érkezett oda egy főhadnagy vezette szakasz román katona, fegyvert fogva a polgárőrökre. „Csak egyet lőttél agyon közülük?” – kérdezte a tiszt, mire a rendőr válaszolt: „Csak egy golyóm volt [...]”.¹⁰ A polgárőrök kénytelenek voltak futni hagyni a tettest. E napon a Várad-Szóllós és Szentmárton közötti vereskereszt mellett intézkedés közben román katonák megsebesítették és agyonverték a 28 éves Józsa Lajos polgárőrt. A boncolás során megállapítást nyert, hogy lőtt sebe súlyos volt, de halálát az ütlegek okozták.¹¹ Szeptember 4-én Biharpüspökinél egy román katonai szerelvényről lőttek rá a 34 éves Solák János gazdálkodóra, aki a nagyváradi közkórházban halt meg.¹² Mindezek ellenére „a város magyar lázban égett. Pedig a magyar színek viselése még mindig nem volt veszélytelen”.¹³

Szeptember 5-én délelőtt dr. Gyöngyössi István, dr. Soós István és Árvay Árpád a Magyar Párt képviselőjében átvette a várost Gherghel tábornoktól.¹⁴ A román parancsnok „Oradea” térképén berajzolta, utóvéd alakulatai hol vonulnak át két oszlopban a városon: Biharpüspöki felől Velencén át a Mátyás király úton Kolozsvár, Szentandrás felől a Gillányi úton Várad-Szóllósön áthaladva Belényes felé. E területekre a csapatkivonásig kijárási tilalmat rendeltek el, még az üzletek redőnyeit is le kellett húzni.¹⁵

„Mikor tizenegyet ütött a városházi toronyóra, ez az élcsapat már katonás rendben fel is állt a Szent László téren. A román hadsereg legjobbjából lehetett összeválogatva. Jobbára barna arcú, keménynézésű olteni legények, tiszta új, kitűnő felszereléssel. Szinte hangtalanul, a románoktól szokatlan csendben történt a felsorakozás. A polgárság csak messziről nézhette a jelenetet.

A néma csöndben Gherghel tábornok lovagolt az élre. Rövid beszédet mondott, s aztán imához vezényelt. Majd felhangzott a román királyhimnusz, és az ezredzászlókat földig hajtották. A kürtös takarodót fújt. Az éles hangú ütemek-

10 Jósa 2016, 80–81.

11 Jósa 2016, 81.

12 Jósa 2016, 83.

13 Árvay 2011, 43.

14 A román tábornok keresztneve nem ismert.

15 Jósa 2016, 84–85.

be belesüvöltötte a visszavonuló hadsereg egész szomorúságát. A kürtzengés alatt a katonák arccal kelet felé fordultak [...]

Ezzel jelképesen megtörtént a román hadsereg visszavonása a huszonegy és fél éven keresztül megszállás alatt tartott Nagyváradról. [...]

Oradea meghalt. A halál oka: a jog és igazság hajnalának pirkadása. A második bécsi döntés ezt az elnevezést letörölte Európa térképéről. Az idő, az emlékezés végtelen és szenvedésvirágoktól ékes mezején, fejfát állított a város román neve fölé és korombetűkkel rákarmolta: élt 21 évet [...]

A magyarság mindörökre szeretné kitörölni emlékezetéből a megalázottságnak, szolgasorsnak és bilincselésnek letűnt szomorú napjait.

Nagyvárad 1940. szeptember 6-án hosszú tetszhalálból feltámadt, új életre kelt. Az a ragyogó, napsugárözönben tündöklő lázasan szép nap, amelyen honvédsapataival együtt Nagyvárad köveire először lépett a Legfelsőbb Hadúr, biztató, reményt adó útmutatás maradt arra, hogy a magyarság el kell érkezzék az annyi szenvedéssel kiérdemelt jobb jövő ígéretföldjére is.”¹⁶ – jegyezte fel Árvay Árpád.

Szent László városa szeptember 6-án, pénteken fogadta a Legfelsőbb Hadurat és honvédeit. Nagyváradon reggel 5 és 7 óra 30 perc között a román hadsereg által használt útvonalakon tilos volt a közlekedés és mindennemű mozgás, az utolsó román harckocsiszakasz 6 óra 30 perckor hagyta el a várost. „Reggel 8 óra után a közlekedés szabad és a magyar polgárság örömmel siet a magyar honvédség üdvözlésére, be kell azonban tartania ekkor is a rendezőség és a Polgárórség utasításait.”¹⁷ – e szavakkal zárult a *Felhívás a város magyar polgárságához*. Ekkor már mindenki tudta, hogy a román belpolitikában jelentős változás következett be: a második bécsi döntés következtében a román koronás fő, II. Károly a hajnali órákban leköszönt a trónról, átadván azt 19 esztendőes Mihály fiának.

A város már reggel 7 óra 30 perctől lobogódíszben állt, s 8 órától emberek tömege lepte el az utcákat. A bevonulási útvonalon a réti református imaháztól a Szent László térig a társadalmi szervezetek és iskolák csoportjai várakoztak.

16 Árvay 2011, 70., 75.

17 Árvay 2011, 67.

A Honvéd Vezérkar aznap délelőtti közleménye szerint: „Csapataink szeptember 6-án 7 órától kezdve folytatják az előnyomulást a mai napon megszállandó területekre. A csapatok a trianoni határt Nagy-Létától délre Kötegyánig terjedő határszakaszon ma lépték át és bevonulnak Nagyváradra és Nagyszalontára. A Legfelsőbb Hadúr csapatainak élén Nagyváradra ma 12 órakor vonul be.”¹⁸

Az MTI a következőképp tájékoztatott a határátlépésről: „Az ártándi vámsorompó reggel 7 órakor nyílt meg a magyar csapatok előtt. Egy román vezérkari őrnagy román nyelven közölte a kiküldött magyar vezérkari tiszttel, hogy a mai napon megszállandó területeket a vegyes bizottságok megállapodása alapján átadja. A sorompót felhúzták, a román vámházról leszedték a román címert és a felírást, majd pedig az egyik határvadász zászlóalj kerékpáros százada elsőnek lépte át Nagyvárad irányában a trianoni magyar határt. A kerékpárosok nyomában haladtak a rádiócsoport és a Magyar Filmiroda kiküldött munkatársai. Bors az első falu, amely diadalkapuvál fogadta a bevonuló magyarokat. Könnyezve csókolta és ölelte a katonákat a falu népe, amely ma szokatlanul megsokasodott. Megmozdult a környék lakossága, Bihar egész magyarsága, és már az első faluba is gyülekeztek a főútvonaltól jobbra-balra eső községek lakosai. A házakon magyar zászlók lobognak, amelyeken meglátszik, hogy rögtönözve, nagy sietséggel készítették el őket. Borson át Püspöki felé fordul és menetel az élcsoport, amelynek nyomában már dolgoznak a műszaki csapatok és sorra temetik be a mély árkokat, távolítják el a drótakadályokat és tankcsapdákat, melyek hivatva lettek volna feltartóztatni a magyar katonaságot. Nehéz az átvonulás az akadályokon. Meglátszik, hogy a románok régóta igyekeztek megerősíteni az egész határ mentét. Idelátszanak az erődvonál védőművei is, amelyek óriási területeket hasítanak ki a határszéli birtokokból. [...]

Nagyvárad előtt Püspöki az egyetlen nagyközség. Az átvonuló kerékpáro-

18 Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) (Budapest). Magyar Távirati Iroda hírei (a továbbiakban: MTI) 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=216&layout=s; a letöltés időpontja: 2023. április 26.

soknak szinte szét kell választani az úttestet elálló boldog embertömeget. Körül-özönlöttek minden egyes katonát. [...]”¹⁹

Nagyvárad örömmáorban úszva várta a bevonuló honvédeket: „Huszonegy év után ismét magyar katonákat látott falai között az ősi Árpád-korabeli város. Itt időzött legszívesebben Szent László király; ezt is rendelte utolsó pihenőhelyéül. Azóta Várad Magyarország egyik legnevezetesebb történelmi városa lett, őrzője sok kulturális, művészeti és irodalmi hagyománynak. Ma pedig a húszéves elnyomatás után, mintha lidércálomból ébredt volna, újból feltámadt minden régi szép emlék és hagyomány. Minden házon a háromszínű magyar zászló leng, az utcákon magyar ruhás polgárőrök és frontharcosok járnak, hogy a rendet fenntartsák, amennyiben erre szükség lenne. Az emberek újra otthon érzik magukat. Meleg, meghitt, lelkes ünnepi hangulat ömlik szét a városon. Örömtől zajos és hangos az utca, elsősorban a városon keresztül vezető főút. A főpályaudvartól kezdődően a Rákóczi úton a Bémer térig, azon túl a Sebes-Körös kis hídján át a Szent László térig beláthatatlan a sokaság. Percenkint harsog végig az éljenzés, hiszen egyik katonai alakulat a másik után tűnik fel. A csapatok szakadatlan sorban vonulnak keresztül a városon. Ahogy egyre több a katona a városban, éppen úgy vonulnak egyre nagyobb számban az emberek a Szent László térre a fogadtatási ünnepség színhelyére.

A díszemlévény a Szent László templomtól balra, a Fekete Sással szemben emelkedik. Magyar nemzeti színű drapériák borítják külső falait, két oldalán a német és olasz zászló függ alá a magasból, hátul középben pedig tízméteres magyar zászló alatt színes őszi virágokból kirakva domborodik a Szent Koronás magyar címer. A Fekete Sastól jobbra álló hatalmas bérházról horogkeresztes zászló leng; ez a német konzulátus székhelye, melyet az átadást megelőző napokban egyszer megostromolt a román csőcselék. Szemben nyúlik a magasba a püspöki palota hatalmas épülete, a tér túlsó oldalán pedig a stílusos városháza, pazar lobogódíszben.

Az emberek egyre özönlének a hatalmas térre. Elsőnek vonul fel a front-harcos tisztek díszszázada, utánuk a váradi nők és leányok magyar ruhás

19 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=255&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

csoportjai, a Kálvin Kör tagjai, a városi dalárdák, az ipartestületek szinte teljes számban, a sportegyesületek és kulturális egyesületek tagjai foglalták el sorra kijelölt helyüket. Tomboló éljenzés fogadja az aradi, temesvári, lugosi, belényesi és tárkányi magyarok csoportjait. Amerre csak a szem ellát, ember-ember mellett áll, sűrűn tömött sorokban, minden irányból éneklés és éljenzés hallatszik, minden utcakeresztezésnél egyesületek, testületek csoportjai vonulnak részint a főpályaudvarra, részint a Bémer térre, de legnagyobb számban a Szent László térre.

Csodálatosan egységes az ünneplés, mint amilyen egységes volt magyarságában a váradai nép. Egyetlen disszonáns hang sincs, meglátszik az ünnepségen, hogy itt a felszabadulás a szó szoros értelmében testi és lelki gyötrelmek alóli felszabadulás jelent. Órák állottak csak a fogadóbizottság rendelkezésére és szinte elképzelhetetlen arányú ünnepséget készítettek elő. Minden magyar lélek, erő és kéz egységesen ajánlotta fel munkáját, hogy méltón ünnepelhesse meg felszabadulását az a város, amely lélekszámban eddig a legnagyobb a felszabadult magyar városok között. A hatalmas arányok mellett azonban talán a legmeghatóbb az a közvetlen melegség, rajongó szeretet és spontán lelkesedés, amellyel a honvédeket fogadják. A tiszteket vállra kapják, ha kiszállnak a kocsikból, a honvédekre virágzáport szórnak.

Tizenegy óra után egyre-másra érkeznek a gépkocsik az előkelőségekkel a Szent László térre. Megérkezik Varga József iparügyi és kereskedelemügyi [és közlekedésügyi] miniszter, Radocsay László igazságügyminiszterrel és Fluck István miniszteri osztálytanácsossal, vitéz [nagybányai] Horthy István, a MÁV elnöke, Bánhegyi István, Beóthy Kálmán MÁV igazgatókkal és Dezső Károly igazgatóhelyetttessel, Ullein-Reviczky Antal követségi tanácsos, a külügyminisztériumi sajtóosztály vezetője, több olasz, német és svájci újságíróval. Meleg éljenzés fogadja Hory András rendkívüli követ és meghatalmazott minisztert, aki huszárhadnagyi egyenruhában jelent meg. Itt van a dísztribünön Hlatky Endre kormányfőtanácsos, polgári kormánybiztos, Petneházy Antal volt iparügyi államtitkár, [vitéz] Pettkó-Szandtner Tibor ezredes, a bábolnai ménes parancsnoka, majd megérkezik [Günter] Krappe [vezérkari] ezredes, német katonai attasé, [Kuno Heribert] Fütterer [repülő] ezredes, német légügyi attasé, és [gróf Emilio] Voli [lovassági] ezredes, olasz katonai

attasé, kiket Ujszászy István vezérkari ezredes [, a 2. vkf. osztály vezetője] és Szentpétery György vezérkari százados [, a 2. vkf. osztály defenzív alosztályának vezetője] kísér. Jelen van a díszemlévényen a budapesti sajtó igen sok kiküldöttje, nagyon sok sajtófényképész és filmriporter. Természetesen itt van már a nagyváradi magyarság színe-java. Meleg szeretettel veszik körül dr. Cziffra Kálmánt, Várad háború előtti főispánját, Sulyok Istvánt, a református egyház ősz püspökét, [Ludwig] Schuster német konzult, dr. Thury Kálmán református főgondnokot, Árvay Árpádot, a Magyar Párt főtitkárát és a többi vezető váradi magyar személyiséget.

A férfiak a méltóságteljes, szép, fekete, úgynevezett bihari magyar ruhát viselik, az asszonyokon és leányokon pedig díszesebbnél-díszesebb magyar ruhák vannak.

Mosolygó, boldog örömmel üdvözli a tér hatalmas közönsége a gépkocsikon érkező kakastollas csendőröket. Közben az emberrengeteg folyton nő és sokasodik. Dél tájban már mozogni sem lehet a Szent László téren az üresen hagyott bevonulási útvonal kivételével. A város távolabbi negyedei kihaltak, az üzleteket bezárták, a munka szünetel mindenütt.

Egyre fokozódó izgalmmal és ünnepélyes hangulatban várta Nagyvárad Horthy Miklós kormányzó bevonulását. Minthogy az első vonatok már befu-tottak Nagyváradra, a Turán vonat is folytathatta útját Biharkeresztesről. Horthy Miklós kormányzó kíséretével nem gépkocsikon, hanem vonaton érkezett meg két órakor a nagyváradi állomásra, melynek homlokzatán már a magyar címer és a magyar felirat ékeskedett.

A kiszállás után Horthy Miklósné menyével, Horthy Istvánnéval gépkocsira szállott és [korompai] Brunswik György ezredes [, a Kormányzói Katonai Iroda útimarsallja], valamint [vitéz alsóviszlokai] Gerlóczy Gábor alezredes [, kormányzói szárnysegéd] kíséretében a Szent László térre hajtott, ahová páratlanul meleg, lelkes ünneplésben részesült. A Főméltóságú Asszony éppen szülővárosának, Aradnak magyarjai előtt szállott ki kocsijából, és könnyes szemekkel haladt el előttük. Hódolattal köszöntötték a kormányzónét és menyét a fogadóbizottság tagjai, és felvonultak az emlékvényre. Nem győzte csodálni a váradi nép a Főméltóságú Asszony csodálatosan szép, földig érő fekete magyar nagyasszonyi ruháját, fekete fejdíszét és a habfinomságú,

könnyű fehér csipkefátyolt és kötényt, valamint szépséges menyének ciklámenlila, festőien szép magyar ruháját.”²⁰

A főpályaudvaron a nagyváradi *primár*, Augustin Chirilă ezüst tálcán sóval és kenyérral kínálva, magyar nyelven felolvasott beszéddel köszöntötte Horthy Miklóst. Szavai megfontoltságról és józanságról tanúskodtak: „Mint Nagyvárad törvényhatósági joggal felruházott város kinevezett polgármestere, mély hódolattal van szerencsém a várost Főméltóságodnak átadni. A város magyar lakossága a történelmi fordulatot megillető igaz örömmel és mélységes lelkesedéssel ünnepli a mai napot; a román lakosság pedig teljes megnyugvással veszi tudomásul sorsának eme változását. Teszi ezt a román lakosság, mivel évszázadok óta él ezen a földön, együtt küzdve és egymást becsülve a magyar néppel, mindig egymás mellett és sohasem egymás ellen. Teszi ezért is, mert szent meggyőződése, hogy feltétlen lojalitása és államhűsége fejében a magyar államhatalom oltalmazásban és megbecsülésben fogja részesíteni népi és szellemi javait. Két egymásra utalt nép békés együttélésének reményében a város összlakosságának nevében tiszta szívvel és tiszta lélekkel üdvözlöm Főméltóságodat és kérem a jó Istent, hogy egészségben sokáig éltesse.”²¹

A fogadtatást követően vitéz Jány Gusztáv altábornagy, a magyar 2. hadsereg parancsnoka jelentkezett törzskara kíséretében, majd a „hatalmas diadalkapun áthaladva a Kormányzó Úr lóra szállt, s megalakult a bevonulási menet.

Elől egy szakasz huszár lovagolt, mögöttük a lovastestőrség díszszakasza a fővezéri lobogóval, utánuk Horthy Miklós kormányzó fehér lován, mögötte két oldalt Werth Henrik gyalogsági tábornok, a vezérkar főnöke és [vitéz dálnokfalvi] Bartha Károly táborszernagy, honvédelmi miniszter, továbbá [vitéz] Jány Gusztáv altábornagy, majd a kormányzó katonai kísérete és Jány altábornagy törzskara.

Önfeledt örömjongás zúgott az ég felé minden ajakról abban a pillanatban, amint a kormányzó elindult a Szent László tér felé. Elnyomott lelkek mámoros

20 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=257, 258, 266, &layout=s; a letöltés időpontja: 2023. április 26.

21 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=275&layout=s; a letöltés időpontja: 2023. április 26.

lelkesedése szárnyalt a magasba. A hódolat, a szeretet, a tisztelet és a hála virágaival hintették tele a legfelső Hadúr útját az ünneplő ezrek. Együtt és egyformán lelkesedett öreg és fiatal, az is, aki most látott először magyar honvédet, és az is, aki sóvárgó szívvel várta húsz év óta ezt a pillanatot, mert tudja, mit jelent a magyar élet.

Az éljenzés hömpölygő hulláma percek múlva elért a Szent László térig, messze megelőzve a menet érkezését. Egyetlen fejként fordul az embererdő a kishíd irányába, minden szem arra szegeződik, ahonnan a Kormányzót várják. Minden csillog és ragyog ebben a tündöklő őszi napsütésben. A zene az erdélyi indulót játssza és egy pillanat alatt teljes erejében kibontakozik a még soha nem látott meleg, lelkes ünneplés, mert a Sebes-Körös hídján feltűnt Magyarország Kormányzója, aki eljött, hogy újra átvegye ezt az ősi magyar várost, amely szívében sohasem volt más, mint magyar.

Büszkén táncol a fehér paripa, hátán az [al]tengernagyi díszben lovagló kormányzóval, aki mosolygó arccal, meghatottan fogadja a feléje áradó szeretet ezernyi jelét, és tisztelegéssel köszöni meg a szünni nem akaró ünneplést. Az emelvény előtt rugalmasan leugrik a nyeregből, megveregeti a Kormányzó Úr a ló nyakát, tenyeréből cukrot ad neki, átadja a kantárt az egyik testőrnek és kíséretével együtt a testőrsorfal között könnyed léptekkel felhalad az emelvényre.²²

A Bémer téren már egy gombostűt sem lehetett leejteni, akkora tömeg várta a felszabadítókat. A hangulat akkor vált eufórikussá, amikor harangzúgás közepette, a Sebes-Körösön átívelő Szent László hídon átlavagolva, a Szent László térre megérkezett Magyarország kormányzója, s a Szent László templomtól balra, a Fekete Sas szállóval szemben emelt dísztribünnél leszállt Baba nevű almásdereséről.

„És háromnegyed háromkor megszólalnak a harangok, éles kürtszó teremt pillanatok alatt halálos csendet a zsebongó tömeg közt. Feltűnnek a híd előtt a testőrök, gyönyörű, szikár legények alabárdal a jobbjukban,²³ majd köztük,

22 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. [23 Helyesen: puskával baljukban](https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=266,267&layout=s; a letöltés időpontja: 2023. április 26.</p>
</div>
<div data-bbox=)

vezérkara élén, legendás fehér lován a Hadúr [al]tengernagyi díszben, a felszabadító kormányzó, vitéz nagybányai Horthy Miklós, az országgyarapító. Többen térdre hullottak előtte, örömkönnnyek csillognak minden ember szemében, sírnak és örülnek egyszerre, nem tudják a szemüket levenni róla, meg van mindenki varázsolva, mintha szellem lenne, mintha csak egy álom lenne.

Mikor én megláttam, a szívem már a torkomban kalapált, hol hideg, hol meleg futott át a véremen, de nem vesztettem el a fejemet, és mint egy tigris a ketrecében, úgy kezdtem el kiabálni, szinte túlvilági hangon: Éljen Horthy!, majd az ütemes Horthy, Horthy kiáltás, míg végül szinte könyörgő hangon kezdtük: Mindent vissza! Ő minderre csak mosolygott és tisztelgett, de tudom, jobban szeretné, ha holnap Temesvárra, Aradra, Szabadkára és Brassóba is bevonulhatna.²⁴ – emlékezett vissza a történelmi pillanatra Tedeszko György.

A helyi magyar notabilitások közül először dr. Schriffert Béla apátkanonok, római katolikus püspöki helynök, Sulyok István református püspök, majd Marteny Imre evangélikus főesperes mondott köszöntőt. A helyi románság képviselőjében Augustin Maghiar görög katolikus nagyprépost beszélt, őt követte Vazul Popovici görög keleti főesperes, aki kijelentette: „Az idők szelleme úgy akarta, hogy ismét a magyar állam uralma alá kerüljünk. Fájdalmunk még nem szűnt meg, de letöröljük könnyeinket, mert élni akarunk. Minden földi hatalom Istentől van, s mi Istennek engedelmeskedünk. Lojális és hűséges állampolgárok leszünk, ezt ígérjük ünnepélyesen, és Magyarországnak szorgalmas és hasznos állampolgárokat fogunk nevelni.”²⁵

A filmhíradó is közölt részleteket dr. Thury Kálmán református egyházkerületi gondnok és a Magyar Párt országos alelnökének beszédéből, aki sírástól elcsukló hangon mondta: „Főméltóságú Kormányzó Úr, legendás hírű vezérünk! Ennek a magyar városnak lakossága üdvözli mély hódolattal és forró szeretettel az én szavaimon keresztül a falai közé, mint otthonába bevonuló államfőt, az ország kormányát és a Legfelsőbb Hadúr követő vitéz magyar hadsereget, amely város 22 évi lidércnyomásos álom után ma egy örömteljes valóságra ébredett fel.

24 Jósa 2016, 173.

25 Árvay 2011, 91.; Jósa 2016, 111.

Huszonkét év minden szomorúsága és nyomorúsága ülte meg a mai napig lelkünket, de ez a mai nap, lelkünk vörös betűs ünnepnapja kárpótol bennünket a szenvedésekkel teli múltért.

A kitörő öröm ujjongása kellene, hogy felváltsa a komor hangulatot, és én itt állok, szemeimből előtörő könnyekkel és meghatottságtól remegő szavakkal, óh, mert az igazi, mélységes öröm nem hangoskodik, hanem a lélek belső zugait tölti ki boldog érzéssel.

Így vagyunk mi ma, amikor az eltitkolt vágyakozásunk és fojtott keserűségünk nyílt örömszínvallásban nyilatkozhatik meg, bár ebbe az örömben nyilallik egy igen fájó érzés, a kényszerű elválás a mi sorsközösségi testvéreinktől, akiknek nem adatott meg az örömmünnep.

Főméltóságú Kormányzó Urunk, mély hódolattal adjuk át ezt az ősi várost, Szent László királynak a városát és azt kérjük, ne tekintse a mi szégyenünknek kopottságnak és a szegénységnek lépten-nyomon kiütöző jeleit, mert ezek azt a szívós akaratot igazolják, hogy a város magyar akart maradni, s ha megtépve bár, de törve nem, az is maradt minden kényszer és zaklatás ellenére is.

Mi pedig, polgárai a boldog felszabadulást ünneplő városnak, amikor viszatérünk a drága anya, Magyarország szerető keblére, mérhetetlen hálával gondolunk mindazokra, akiknek a mai napot köszönhetjük. Elsősorban Magyarország első emberére, Főméltóságú Horthy Miklós Kormányzó Úrra, a bölcs és erélyes kormányférfiakra, ezek között különösen gróf Teleki Pál miniszterelnök és gróf Csáky István külügyminiszter úrra. Továbbá a nagyszerű magyar hadsereg minden tagjára, és nem utolsó sorban a két nagyhatalom zseniális vezetőire, Hitler vezérkancellárra és Mussolini ducéra; megfogadván, hogy a magyar léleknek nemes nyugalomával és emberséges érzületével minden erőnkéből ennek a városnak újból való felvirágoztatására és szeretett hazánk boldog jövőjén fogunk munkálkodni.²⁶

A kormányzói párt és a honvédséget még mások is üdvözlötték, így dr. Markovits Manó, a Magyar Párt bihari tagozatának elnöke, nyugalmazott főispán, Dr. Soós István, Nagyvárad parlamenti képviselője, a Nagy Háborút megjárt

26 Árvay 2011, 91–92; Az MTI is közölte a beszédet, kisebb változtatásokkal, valamint: Jósa 2016, 109–110.

nagyváradí frontharcosoktól primóczi Szentmiklóssy Sándor honvéd gyalogos őrnagy, a hadirokkantak és a német ajkú frontharcosok nevében Gyenge Lajos honvéd gyalogos főhadnagy és Dengl Sándor huszár ezredes. Dr. Vasile Bledea, Nagyvárad korábbi polgármestere románul köszöntötte Horthy Miklóst és a bevonuló honvédséget, megígérve, hogy új hazájukhoz hűségesek maradnak, azután Szabó Károly asztalosmester a nagyváradí iparosok, Szabó János kőműves a nagyváradí munkások képviselőjében emelkedett szólásra.

A nagyváradí magyar asszonyoktól dr. Devald Lászlóné Becker Lili mondott köszöntő szavakat, akit zászlóval a kézben dr. Medvigy Ferencné és Papp Dezsőné kísért. Ezután az MTI tudósítása szerint „Horthy Miklós kormányzó felesége nemzetiszínű szalaggal díszítette fel azt a magyar selyemzászlót, melyet a magyar asszonyok huszonegy évvel ezelőtt kezdtek el hímezni, de azután nem csak, hogy abbahagyni kényszerültek, de a három színt külön-külön kellett elrejtetni, hogy a románok meg ne találják.”²⁷

A zászlószalag felkötését követően dr. Devald Lászlóné szólt újra: „Főméltóságú Asszony! Ezt a zászlót húsz évvel ezelőtt bizakodó magyar asszonyok varrták össze azzal a biztos és megdönthetetlen hittel, hogy ezzel várják vissza a magyar honvédeket... A Gondviselés úgy rendezte, hogy ez a szent pillanat most következett be. Ezt a zászlót szét kellett bontanunk és a szétbontott színeket külön-külön megőriztük: a pirosat, mint a magyar asszony izzó hazaszeretetét, a fehérét, mint a magyar asszony tisztaságát, a zöldet, mint a magyar asszony soha nem csökkenő reménységét és hitét. Most ismét összevarrtuk ezt a zászlót azzal a szent fogadalommal és esküvel, hogy ezt a zászlót soha többé szét nem bontjuk, de senkitől megbontani sem engedjük. Isten minket úgy segítse!”²⁸

Utoljára a magyar leányok nevében Csernák Emília kapott szót: „Főméltóságú Kormányzó Úr! Főméltóságú Asszony! Édesanyáink bölcsőink felett sejtelmes dalt dalolgattak. Édesapáink nekünk lángoló szemekkel rejtett dol-

27 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=268&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

28 Árvay 2011, 98.; Jósza 2016, 119.

gokat szóltak. Mi, ifjak gyermekségünkől fogva álmokat álmodtunk. Szívünk azt dobogta, ajkunk némán is azt zengte: Hiszek Magyarország feltámadásában. Áldott legyen a kegyelem Istene, aki álmunkat, imádságunkat édes, boldog valósággá váltotta.

A rabság húsz esztendeje alatt zsoltáros és imádságos könyvekben, lelkünk mélyén és szívünk rejtekében féltő szeretettel őrizgettük a forrón szeretett, soha el nem felejtett magyar haza háromszor szent színeit, amelyek ismét diadalmasan lobognak fenn a magasban. A kibontott zászlók alatt megérkeztetek szabadításunkra, kiket szívszorongva vártunk, dicső magyar honvédek.

Isten hozott benneteket! A Szent István ezeresztendős birodalmába hazatérő Bihar megyei és nagyváradai magyar nők nevében hódolattal köszöntlek titeket, és ujjongó örömmel nyújtom felétek virágainkat.

Éljen a vitéz magyar hadsereg!

Éljen a legelső magyar honvéd, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó urunk!

Éljen Magyarország!”²⁹

Beszéde elhangzását követően Csernák Emmi virágcsokrot nyújtott át a kormányzó hitvesének. A kormányzó kezét fogott a német és az olasz katonai attaséval, s röviden elbeszélgetett velük, majd a nagyváradai német konzullal, Schuster ezredessel is értekezett. A váradai leányok és asszonyok csoportjával is váltott néhány kedves szót. A városi dalárdák felsorakoztak és „huszonegy év után ismét felhangzott Várad főterén a kormányzó jelenlétében a magyar Himnusz.”³⁰ Ezután a Sztáray Énekkar a sokasággal együtt énekelte el a Magyar Hiszekegyet. A paloták felől elhangzó tárogatószó zárta le az ünnepély ezen részét.

29 Árvay 2011, 98.; Jósa 2016, 121.

30 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=268&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

„A díszfelvonulást a frontharcosok csapatai kezdték meg. Katonás léptekkel, tökéletes rendben és fegyelemben vonultak el a legfelső Hadúr előtt, ki jóságos, atyai szemmel nézett rájuk, örömmel fogadva tisztelgésüket. Minden egyes csoport élén hatalmas nemzetiszínű zászlót vittek, köztük egy golyó lyukasztotta ezredzászlót. A frontharcosok után elvonultak a nagyváradai dalárdák, kultúregyesületek, az aradi magyarok [...]”³¹ A frontharcosokat a többi csoport követte: a Belényes környéki magyarok, a Magyar Dalkör, a Sztáray Énekkar, a Katolikus Legényegylet, a Református Dalárda, a Gutenberg Dalkör, a Kálvin Kórus, az aradi menekültek, a Bajtársi Kör, a főiskolák és a zárdák növendékei, a Nagyvárad Atlétikai Club (NAC), az Emanuil Gojdu Líceum magyar tagozata, végül a magyar munkások.

Ekkor vitéz Jány Gusztáv altábornagy kért engedélyt a kormányzótól a csapatok bevonulására, így „megkezdődött a honvédcsapatok díszmenete, amely több mint másfél óra hosszat tartott. Az élén [vitéz] balásfalvi Kiss László altábornagy, hadtestparancsnok lovagolt törzskarával, majd pedig a lakosság állandó ünneplése közben, katonazene hangjai mellett vonultak el egymás után a gyalogság, a lovasság, táborig és gépesített tüzérség alakulatai.”³² A nagyváradai bevonulás katonai díszszemléjén a szombathelyi III. hadtest csapatai³³ vettek részt. A díszszemle egyik különlegessége volt a vitéz Markóczy János ezredes parancsnoksága alatti „erdélyi kiképző csoport”³⁴, amelynek ötezer fős erdélyi állománya Jutason, Hajmáskéren és Várpalotán kapott kiképzést. „Öt óra is elmúlt már, mire befejeződött a felejthetetlen ünnepség. E fényes és gazdag múltú város húsz év óta sóvárgott,

31 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=268&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

32 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=268&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

33 A seregtest közvetlenei mellett a szombathelyi 8., a nagykanizsai 9. és a szolnoki 16. önálló gyalogdandárok, valamint a mezőtúri 6. határavadászdandár három zászlóaljából állt. A bevonulási ünnepélyen a 9. önálló gyalogdandár részei is jelen voltak, de zöme a város mellékutcáin vonult el a volt honvéd gyalogsági hadapródiskola épületegyütteséhez, amelynek udvarán elszállásolt.

34 Három kiképző zászlóalj, egy nehézfegyver kiképző zászlóalj, egy kiképző tüzérosztály.

boldog órákat élt át ezen a napfényes, meleg őszi napon.”³⁵ – olvasható a hivatalos tudósításban.

Az ünnepélyről több visszaemlékezés is beszámolt. Várad-Olaszi apátplébánosa, Gálffy Sándor a következőket jegyezte fel: „Énekeljete, völgyek és hegyek... Énekeljen kicsi és nagy, szegény és gazdag, énekeljen minden szív, és énekeljen minden lélek, mert végre megértük ezt a napot! [...] 7 órára a román hadsereg utolsó maradványa is kivonul, 8 felé pedig megjelennek a magyar előcsapatok, s azután ez így megy délután 3 óráig. [...] Három óra körül rendőrök sűrögnek, forognak, testőr huszárok jönnek, alabárdosok stb. S végre Magyarország kormányzója: nagybányai vitéz Horthy Miklós közeledik hófehér lován. Kimondhatatlan az öröm, a boldog kiáltozás, a tömeg szinte vele párhuzamosan indul a járdán tova [...] Végre megérkezik a Szent László térre általános örömujjongás közepette. Itt elejét veszi a fogadtatás, az ünneplés. [...] De nincs vége a magyar honvédek özönlésének, és még éjjel 12 órakor is tele az utca az ünneplő Váraddal, mert még éjjel is szüntelenül özönlének a muníciós szekerek, csendőrökkel megrakott autók [...]”³⁶

Dr. csíkszentkirályi Lestyán Endre pápai prelátus is hasonlóképpen számolt be az eufórikus hangulatról: „Szeptember 6. Nagyvárad és Bihar megye felszabadulásának várva várt napja. Ma vonult be a dicső honvédsereg a városba és birtokba vette. [...] Rövid idő alatt zászlódíszben a házak, a káptalan kerteknek a vasúti állomásra néző falait zöld koszorú füzérekkel, virágokkal és kis zászlókkal díszítettük fel. 10 órától kezdve végig a főútvonalon, a vasúttól be a Szent László térig, minden hely elfoglalva. A tanulók, fiúk, leányok, egyesületek tagjai állottak sorfalat. 11 óra felé jöttek az első kerékpárosok, majd a csendőrök, huszárok, azután egyre sűrűbben sok-sok gépkocsival tüzérek ágyúkkal, gépfegyveresek stb., stb. Állandó éljenzés, ének, virágosó fogadta őket. Vasutasok, rendőrök díszruhában, így vonult be a sereg hosszú órákon keresztül. Mi a káptalani kertek ajtajából néztük, lelkesedtünk, sírtunk és éljeneztünk, boldogok voltunk!”³⁷

35 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 6. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=268&layout=s; a le-töltés ideje: 2023. április 26.

36 Jósa 2016, 95.

37 Jósa 2016, 97.

Az MTI egyik tudósítója is beszámolt arról, hogy a váradiak könnyekig megható módon fogadták a bevonuló honvédséget: „Ahogy e város lakossága fogadta a magyar sereget, azt leírni nem, csak megénekelni lehet. A kitért karok, az örömtől csillogó szemek, síró férfiak, rajongó fiatalság mind megannyi mozaik képe ennek a diadalittas nagy napnak. Ez a diadalmámor extázissá nőtt abban a pillanatban, mikor [al]tengernagyi ruhájában, fehér lovon megjelent az ország kormányzója. Elfajtott érzések a szelek szárnyára kaptak és végigszáguldtak azokon az utcákon és tereken, amelyeken végigvonult a magyar honvédek vezére, az ország kormányzója. Voltak, akik letérdeltek, mások imára kulcsolták kezüket, és voltak sokan, nagyon sokan, akiknek ajkát egy árva szó sem tudta elhagyni, csak álltak és néztek, néztek üveges szemekkel, hogy végre látják azt, aki a törökverő Hunyadi méltó utódja, és az új Magyarország erős kezű vezére. Az ünnepélyes fogadtatás hullámai már elcsendesedtek, de a lelkesedés és az öröm, valamint a lelkek felengedése egyre tartott. Egy-egy honvédet csoportok vettek körül. A vállukra emelték, ölelték, csókolták és beszéltek neki a húsz éves rabság keserveit.”³⁸

A nagyváradi bevonulásban csendőrök is részt vettek, akik ezt követően azonnal szolgálatba léptek. Erről Veres János II. osztályú csendőr a következőket őrizte meg emlékezetében: „Amikor a bécsi döntés megtörtént, remegve vártuk, hogy kinek jut az a nagy megtiszteltetés, hogy a 22 évig ellenség dulta kincses Erdélyben szolgálhasson. Én a tiszacseg[e]i őrsön teljesítettem szolgálatot akkor, és hála Istennek, nekem is kijutott a kitüntetésből.

Autóbuszon Biharkeresztes felé vettük az irányt. Ábránd³⁹ és Bors között átléptük a gúnyhatárt. Bors község lakossága gyönyörű diadalkapuvál, sírva fogadott bennünket. Biharpüspökibe érve mindenki kezét akart velünk fogni, és láttunkra elkezdtek énekelni a Himnuszt. Itt bizony az én szememből is kicsordultak a könnyek. Nagyvárad alá érve, a vasúti hídnál magyarba öltözött aradi menekültek álltak és sírva kiáltották, hogy »Arad, Brassó, Temesvár, magyar csendőrök, titeket sírva vár.« Szívbemarkoló látvány volt.

38 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 8. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=364&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

39 Helyesen: Ártánd

A Szent László téren óriási, ujjongó tömeg fogadott, megrohanták az autónkat, elárasztottak virággal, s amint parancsra gyorsan leugráltunk az autóról, siogatták a poros ruhánkat, csókoltak, öleltek, sírtak, mintha nem hittek volna a szemüknek. Nehezen is volt hihető ez a nagy boldogság, mi is úgy voltunk. Egy kislány jobbról-balról megnézett, megölelt és azt mondta, hogy ne haragudjak, de ő ilyen szép katonát még nem látott. Nem is haragudtam.

Sietnünk kellett a rend helyreállításával, mert jött a kormányzó úr, mi tartottuk fenn a rendet a felejthetetlen bevonulásnál, amiért dicséretet is kaptunk.

Délután 18 órakor tovább indultunk teherautón a váradlesi őrésre. Az úton találkoztunk magyar legényekkel, akik a román hadseregből szabadultak, és 4–5 napi gyaloglás után egy ingben, gatyaszárban és mezítláb ballagtak hazafelé.

Az őrésre megérkezve a laktanyán sem ablakot, sem ajtót nem találtunk. De nem tett ez semmit, mi igen boldogok voltunk. Másnap reggel az őrsparancsnokom kivezényelt a közeli községek leportyázására. A kapun kiérve találkoztunk a község kis létszámú, de annál nagyobb református egyházának lelkészével, aki könnyezve üdvözölt bennünket. Az utóbbi időben az vigasztalta az ott élő testvéreket, hogy higgyenek, imádkozzanak és dolgozzanak a hazáért, a magyar nem olyannak született, hogy le lehessen törölni Európa térképéről. Ezt meghallotta Brajteleszku román csendőr őrmester, és szeptember 5-én orrba verte érte.

Tovább mentünk és találkoztunk egy földbirtokossal. Azzal fogadott, hogy a román jegyző előző nap ment el, és magával vitte a község pénzét, a Wertheim szekrénnel együtt, valamint a községi anyakönyvet. De ha utána megyünk – úgymond – Váradpósán még megtalálhatjuk, mert tudomása szerint ott van. Felajánlotta erre a célra az autóját, amit mi szívesen fogadtunk, és rögtön indultunk is Váradpósára. Azt hittük, hogy a honvédség azt is megszállta már, és egyenesen bementünk a község házára. Ott azt mondták, hogy ebben a pillanatban mentek el a grancsárok és velük a jegyző. A község házában megtaláltuk a Wertheim-szekrényt üresen és Váradles község anyakönyvét. Felpakoltuk egy szekérre és elindítottuk Váradlesre, mi pedig leportyáztuk a községet a lakosság nagy örömujjongása közben, azután elindultunk vissza. Amikor újra Váradles alá értünk, találkoztunk egy szakasz magyar határőrszolgálat kato-

nával, útban voltak Váradpósa birtokba vételére. Váradles község főjegyzője meleg kézzorítással köszönte meg az anyakönyvet azzal, hogy nem is hisszük, micsoda értéket mentettünk meg ezzel a községnek.”⁴⁰

A Magyar Királyi Testőrség parancsnoka, vitéz csiktoplócza Lázár Károly testőr ezredes külön kitért a nagyváradi bevonulásra visszaemlékezésében: „[...] Nagyváradra vonultunk be, s akárcsak Szatmárnémetiben, Kassán, Komáromban és egyéb visszatért városban és faluban, a lakosság óriási lelkesedése közepette. Nagyváradon a főtéren felállított tribünökről néztük a város és a környék falvai tisztelgő küldöttségeinek elvonulását a Kormányzó úr előtt.”⁴¹

A nagykanizsai 17. honvéd gyalogezred ezred 1. segédtszjtje, Kaltróy Antal őrnagy a következőket őrizte meg emlékezetében: „Nagyváradon épp a kormányzó úr előtt vonul el az északi két dandár, mikor mi a város déli részén át a teljesen kifosztott, de annál szennyesebben visszahagyott régi honvéd hadapródiskolába meneteltünk, hol az éjjelt is töltjük. Nagyvárad közönsége egész nap egy tömegben az utcán éljenez: minden bakát, minden lovast, tüzért, minden gépkocsit ünnepel. Keresztülmegyek a főtéren, a zubbonyom ujját cirógatja végig egy kislány. »Magyar katona« – mondja oly szeretettel, hogy ezt visszaadni nem lehet. A tömeg egy összeforrt tomboló, zúgó lelkesedés, és az folytatódik másnap. Kezdődik reggel, mikor ezredünk pattogó zenészővel átvonul, folytatódik délben, és nem szűnik meg este sem. A huszárok alig férnek a nyeregbe, annyi a virág az ölükben. Zúg az éljen végig az utcában. Hull a virág a katonákra, és mikor már nem tudjuk kézben tartani, csokorba kötve az egyik külvárosi templom oltárára tetetjük.”⁴²

Az ünnepséget követően a kormányzó hitvesével és kíséretével különvontan visszatért Gödöllőre. Este a nagyváradi Szigligeti Színház 21 órakor kezdődő díszelőadásán Farkas Imre Nótáskapitány című operettjét tűzték műsorra, majd az első felszabadult vasárnapon a város minden templomában hálaadó misét és istentiszteletet tartottak annak alkalmából, hogy Nagyvárad visszatért a magyar Szent Korona fennhatósága alá. „Az istentiszteleteken teljes szám-

40 *A világyáró csendőr* 2002, 100–101.

41 Lázár 2007, 49.

42 Molnár–Szabó 2015, 28.

mal vettek részt a polgári és katonai hatóságok vezetői. Az ünneplő közönség zsúfolásig megtöltötte a templomokat. Színpompás látvány volt, amint az istentiszteletek után a ragyogó napsütésben a város pompás magyar ruhába öltözött lakossága a főútvonalakon hullámozott.”⁴³

A nagyváradi bevonulásnak nemzetközi sajtóvisszhangja is volt. A német és olasz tudósítók mellett az angol és amerikai lapok is hírt adtak az erdélyi országgyarapításról. A nagyváradi bevonulásról az angol napilapok többsége is tudósított. „A *Daily Express* színes jelentésében ismerteti a kormányzó bevonulását Nagyváradra. Közli azokat a budapesti jelentéseket, hogy a lakosság a magyar csapatokat ujjongó örömmel fogadja, szemében örömkönnyekkel öleli át a katonákat és mindenütt diadalkapukat emel. (...) A *News Chronicle*-ben rövidebb színes jelentés jelent meg a bevonulásról. A *Daily Telegraph* és a *Times* szerint a bevonulás minden zavaró körülmény nélkül zajlott le.”⁴⁴ Az Egyesült Államokban a „lapok a magyarok nagyváradi bevonulásáról budapesti tudósítások és a hivatalos jelentés alapján kedvező beszámolót írnak. A cikkek kiemelik a román kisebbség vezetőjének beszédét, valamint az erre adott magyar választ.”⁴⁵

A hazatérés napján Nagyváradon katonai közigazgatás kezdte meg működését, a város katonai parancsnoka vitéz Rajnay Károly tábornok, Bihar vármegye katonai parancsnoka pedig Bittó Dezső tábornok volt, tevékenységük 1940. november 26-ig, a polgári közigazgatás bevezetéséig tartott.⁴⁶

43 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 9. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=380&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

44 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 9. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=306&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

45 MNL MTI hírei 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1940. szeptember 8. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_09_1/?pg=337&layout=s; a letöltés ideje: 2023. április 26.

46 A nagyváradi bevonulás előtti román atrocitásokról, katonai és politikai eseményeiről, a „kicsi magyar világról” bővebben: Árvay 2011; Babucs 2020a.; Babucs 2020c.; *Erdélyünk, honvédségünk* 1941, 77–79.; Illésfalvi 2004; Illésfalvi–Szabó 2015, 32–36., 81–90.; Illésfalvi–Szabó–Számveber 2005, 16–18., 21–22., Jósa 2016; Az erdélyi bevonulásról bővebben: Babucs 2017; Babucs 2020a. 13–22.; Babucs 2020b. 53–58.; *Erdélyünk, honvédségünk*, 1941; Illésfalvi–Szabó 2015; Illésfalvi–Szabó–Számveber 2005, 5–32.; Ravasz é. n., 72–74.; Általános jelleggel: *Magyarország a második világháborúban* 1997; Szakály 2003.

A Szent László-év és a lovagkirály kultusza a magyar hadseregben

A „kicsi magyar világban” Nagyvárad egyik meghatározó egyházi és kulturális eseménye volt az 1942-ben meghirdetett Szent László év. Ennek csúcspontját jelentette a városban rendezett Szent László ünnepi hét, amelyre 1942. május 3. és 10. között került sor, s ennek nyitányaként érkezett a Szent Jobb Nagyváradra, amely 1938-ban – Szent István király halálának 900. évfordulóján – az Aranyvonaton bejárta a csonka hont, egy évvel később pedig a hazatért Felvidéket és a visszafoglalt Kárpátalját, 1942 tavaszán pedig első lovagkirályunk sírjához érkezett.⁴⁷

A gyalogság védőszentjeként Szent László kultusza az 1920-as évek elejétől fokozatosan emelkedett a Magyar Királyi Honvédség gyalogságának körében, emléknapját június 27-én tartották meg. 1939. május 14-én a Ludovika Akadémia főépülete előtt a fegyvernemek védőszentjei: Szent György (lovasság), Szent Borbála (tüzérség) és Szent László kapott egész alakos szobrot, mert „elvek nélkül nincsen komoly élet, eszménykép nélkül nincsen komoly hivatásteljesítés.”⁴⁸

A Magyar Királyi Honvédségben több alakulat is viselte Szent László nevét. Sopron város háziezrede 1930-tól „Szent László” 4. honvéd gyalogezredként volt ismert, amely a második világháborúban két ízben – 1943. január 12-én az urivi hídfőben, majd 1944. július 23-án a Kárpátok előterében – felmorzsolódott a súlyos harcok során.⁴⁹

Az Északkeleti-Kárpátokban a Keleti-Beszkidék és a Máramarosi-havasok hágóit lezáró, reteszállásokból és műszaki zárakból álló magyar állásrendszer is Szent László nevét viselte, amelyen keresztül a Galíciában küzdő magyar 1. hadsereg 1944 szeptemberének végén sikerrel vette vissza csapatait az Árpád-vonalra.⁵⁰

47 Babucs 2020a, 169.

48 Doroszlai 1998, 436.

49 Bővebben: Sarkady–Szabó 2001; Sarkady 2018.

50 *Magyarország a második világháborúban* 1997, 412.; Szabó 2002, 170–181.

A Szent László hadosztály szervezése Horthy Miklós kormányzóságának végén, 1944. október 12-én vette kezdetét, az alábbi honvédelmi miniszteri rendelettel: „Hazánknak a keleti veszedelemmel: a szovjet bolsevizmussal vívott élet-halál harcában, a még rendelkezésre álló emberanyag legjavából egy új, elit-hadosztályt, a »Szent László hadosztályt« állítom fel.”⁵¹ E seregtest koszorúval övezett, Szent László csatabárdját ábrázoló jelvénye is a lovagkirály emlékének adózott, amelyet büszkén viseltek az ide beosztott ejtőernyősök és volt testőrök. A Szent László hadosztály első bevetése 1944. december 22. és 1945. január 9. között az ipoly–garami harcokban történt, a letkési hídfőben. 1945. március 18. után a Balaton környéke és a Zala-vidék védelmének voltak részesei, majd a Mura völgyében Ausztriába hátráltak. A Szent László hadosztály 1945. május 11-én tette le a fegyvert, és négy nappal később Twinbergben gyalogos és fogatolt lépcsőinek végrehajtott díszmenete kivívta a britek csodálatát, „amely imponáló és felemelő [volt], a hadosztályhoz időközben csatlakozott honvédeknek kíséretével”.⁵² A szövetségesek hadifogságába esett elithadosztály 1945. október 1-jéig a brit zónában fegyveres karhatalmi és őrzésvédelmi feladatokat látott el.⁵³

Háborús vesztesként Magyarország nem csak 1938 és 1941 között visszakapott országrészeit veszítette el Nagyváraddal egyetemben, de új vezetése arra is törekedett, hogy szakítson a sírba szállt Magyar Királyság hagyományaival, így Szent László kultuszával is.

51 Ugron–Martin 1995, 85.

52 Ugron–Martin 1996, 125.

53 Bővebben: *A Szent László hadosztály katonái írták* 2005; Ugron–Martin 1995; Ugron–Martin 1996.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A Szent László hadosztály katonái írták 2005.** *A Szent László hadosztály katonái írták... (Jegyzet)* I–II. Összeállította és írta: Dr. Farkas Jenő. Gödöllő, 2005.
- A világhíró csendőr 2002.** Veres János, II. osztályú csendőr: Első utam Erdélyben. In: Szalay Gyula (szerk.): *A világhíró csendőr*. Gálos Nyomdász Kft., Pécs, 2002. 100–101.
- Árvay 2011.** Árvay Árpád: *Fény gyúlt a toronyban*. Nagyvárad, 2011.
- Babucs 2017.** Babucs Zoltán: *Csíkszereda és Kézdivásárhely hazatérése – 1940*. Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2017.
- Babucs 2020a.** Babucs Zoltán: *Hazatért Nagyvárad! (1940. szeptember 6.)* Heraldika Kiadó, Budapest, 2020.
- Babucs 2020b.** Babucs Zoltán: Honvédség és területi revízió 1938–1940. In: Berta Péter – Vizi László Tamás (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2019*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020. 37–61.
- Babucs 2020c.** Babucs Zoltán A budapesti 2. gyalogdandár karhatalmi működése a Szilágyságban 1940. szeptember 11. és 18. között. In: Vizi László Tamás (szerk.): *Magyar világ 1938–1940*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020. 11–37.
- Doroszlai 1998.** Doroszlai Ferenc: Szent László nap (1943). In: Rada Tibor (szerk.): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. I–II. Gálos Nyomdász Kft., Calgary–Budapest, 1998–2001. I. 436–438.
- Erdélyünk, honvédségünk 1941.** Rózsás József, vitéz őrnagy (szerk.): *Erdélyünk, honvédségünk. Történelmi eseménysorozat képekkel*. Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, Budapest, 1941.
- Illésfalvi 2004.** Illésfalvi Péter: „Édes Erdély, itt vagyunk...” Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004. tavasz. 58–77.
- Illésfalvi–Szabó 2015.** Illésfalvi Péter – Szabó Péter: *Az erdélyi bevonulás, 1940*. Második, javított kiadás. Tortoma Kiadó, Barót – Kiskapu Kiadó, Budapest, 2015.
- Illésfalvi–Szabó –Számvéber 2005.** Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Püldo Kiadó, Budapest–Nagykovácsi, 2005.

- Jósa 2016.** Jósa Piroska: *Virágszőnyeg a váradi utcaköveken. Visszatekintés a bécsi döntés nagyváradi eseményeire a korabeli sajtó, néhány dokumentum és irodalmi mű, valamint szemtanúk emlékezése tükrében.* Erdélyi Magyar Ifjak, Nagyvárad, 2016.
- Lázár 2007.** Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket készítette: Bene János és Szabó Péter. Magyar Huszár Alapítvány, Nyíregyháza, 2007.
- Mihályi 2010.** Mihályi Balázs: *Román véderő Magyarország ellen. „Maginot-vonal” Erdélyben.* Nagy Magyarország könyvek 1. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2010.
- Magyarország a második világháborúban 1997.** Sipos Péter – Ravasz István (szerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs.* Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Molnár–Szabó 2015.** Molnár András – Szabó Péter: *Zalai honvédek Erdélyben. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár mozgósításáról és észak-erdélyi bevonulásáról, 1940.* Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2015.
- Ravasz é. n.** Ravasz István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a 20. századi világháborúban 1914–1945.* Püldo Kiadó, Budapest–Nagykovácsi, É. n.
- Sarkady–Szabó. 2001.** Ifj. Sarkady Sándor – Szabó Péter: *Soproniak a Don-kanyarban.* Edutech Kiadó, Sopron, 2001.
- Sarkady 2018.** Ifj. Sarkady Sándor: *Soproni honvédek a Donnál (1942–1942).* Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 2018.
- Szabó 2002.** Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944.* Timp Kiadó, Budapest, 2002.
- Szakály 2003.** Szakály Sándor: *A magyar katonai felsővezetés 1938–1945.* Második, javított kiadás. Ister, Budapest, 2003.
- Ugron–Martin 1995.** Ugron István – Martin Kornél: *Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. 1944. Az októberi megalakulástól az év végéig. Hadtörténelmi Közlemények, 108. (1995) 3. sz. 78–149.*
- Ugron–Martin 1996.** Ugron István – Martin Kornél: *Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. II. rész. 1945. A Garamtól Karintiáig. Hadtörténelmi Közlemények, 109. (1996) 4. sz. 56–132.*

1. kép. „Ujjongó lelkesedés között viszik a magyar névtáblát” (Babucs Zoltán gyűjteménye)

2. kép. „A kormányzói díszkíséret bevonulása” (Babucs Zoltán gyűjteménye)

3. kép. „Horthy Miklós kormányzó Nagyváradoson” (Babucs Zoltán gyűjteménye)

4. kép. „Magyar ruhás hölgyközönség” (Babucs Zoltán gyűjteménye)

5. kép. „Ünnepelő közönség a Bémer téren” (Babucs Zoltán gyűjteménye)

6. kép. A kormányzó a Szent László hídon (Babucs Zoltán gyűjteménye)

7. kép. A kormányzó hitvese zászlószalagot köt a nagyváradiak zászlajára (Babucs Zoltán gyűjteménye)

8. kép. Honvéd tüzérek a Bémer téren, ünneplő sokaság közepette (Babucs Zoltán gyűjteménye)

9. kép. „Nagyvárad visszatért 1940” emlékbélyegző (Babucs Zoltán gyűjteménye)

10. kép. „Nagyváradi Szent László-év 1192–1942” (Babucs Zoltán gyűjteménye)

FABÓ EDIT

A 19. SZÁZAD DALIÁS SZENT KIRÁLYA: SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE A *VASÁRNAPI UJSÁG* OLDALAIN

KIVONAT: Szent László a magyar történelem egyik legközismertebb uralkodója. A tanulmány a lovagkirály emlékezetének recepciótörténeti folyamatát kíséri végig a *Vasárnapi Ujság* oldalain a 19. század második felében. Az elemzés arra a kérdésre összpontosít, hogy miként jelenítették meg a nagy királyt abban a korban, amikor a modern társadalom világképe is formálódott. A hetilap egyébként is igyekezte megtámogatni az általában függetlenségpárti közvélemény életérzését, amelyben a történelmi tudat, a hősi idők emléke ápolta a hazaszeretetet, a hazafiságot. A szerkesztőség több szálon idézte fel Szent Lászlót olvasói számára: ízelítőt adott a róla kialakult hagyományból; népszerűsítette a történeti műveken alapuló irodalmi feldolgozásokat, amelyek átélhetőbbé tették az egykori király életét, cselekedeteit és küzdelmeit; bemutatta a művészeti alkotásokat, amelyek még inkább az idealizált eszmény felé tereltek a képzeletet; a tudomány eredményeinek ismertetésével pedig a történeti emlékezet valóság alapját erősítette és felhívta a figyelmet külhoni emlékekre. A folyóirat hűen közvetítette a nagy király emlékezetének alakulását, megjelenítésének módját.

KULCSSZAVAK: Szent László, lovagkirály, hősiesség, vitézség, hazaszeretet, romantika, férfikép

EDIT FABÓ

The valiant holy king of the 19th century: The memory of Saint László on the pages of the Vasárnapi Ujság

ABSTRACT: Saint László is one of the most well-known rulers in Hungarian history. The study traces the history of the reception of the memory of the knight-king in the *Vasárnapi Ujság* in the second half of the 19th century. The analysis focuses on the question of how the great king was portrayed in an era when the worldview of modern society was also being formed. The weekly newspaper also tried to encourage a sense of life in the generally pro-independence public, in which historical consciousness and the memory of heroic times nurtured patriotism. The editorial staff recalled Saint László for its readers on several fronts: they presented the tradition of his memory; they promoted literary works based on historical works, which made the life, deeds and struggles of the former king more tangible; they featured works of art, which further emphasised the idealised image; they strengthened the basis of historical memory by presenting the results of science; and they drew attention to memories abroad. The journal faithfully conveyed the evolution of the memory of the great king and the way in which it was presented.

KEYWORDS: Saint László, knight-king, heroism, bravery, patriotism, romance, male ideal

Szent István mellett a másik legközismertebb magyar történelmi uralkodó Szent László. I. László király élete és az őt övező csodás tettek bővelkedtek olyan motívumokban, amelyek a koronkénti újrafogalmazásokban, megjelenítésekben is örökzöldek maradtak. Így lehetett ez a 19. század második felében is, ezért a tanulmány az egyik legnépszerűbb hetilap, a *Vasárnapi Ujság* oldalairól tükröződő korabeli Szent László-emlékezetértelmezéseket mutatja be. Az újság több szempontból is tárgyalta a lovagkirályt, vagyis azt, hogy miként élt tovább a hagyományban, az irodalomban, a tudományban, a művészetben és

a nagyvilágban. Az elemzés arra a kérdésre összpontosít, hogy milyen módon jelenítették meg a nagy királyt abban a korban, amikor a modern társadalom világképe is formálódott.

Szent László örökségének tekintélyes szakirodalma van,¹ az alábbiakban csupán egyetlen – de annál szélesebb réteghez eljutó – forrás szűrőjén keresztül végzett recepciótörténeti áttekintés olvasható. A *Vasárnapi Ujság* tükrözte az általában függetlenségpárti közvélemény életérzését, amelyben a történelmi tudat, a hősi idők emléke ápolta a hazaszeretetet, a hazafiságot. „A nemzeti emlékezősekben látszólag a múlt megbecsülése, valójában a jelen önbecsülése és a jövő lehetősége a tét.”²

A Vasárnapi Ujság

A szabadságharc leverése után öt évvel, az önkényuralom idején 1854. március 5-én jelent meg a *Vasárnapi Ujság* első száma. A lapalapítók – a tulajdonos Heckenast Gusztáv és az illusztris szerzőgárdából a legismertebbeket említve Pákh Albert, Jókai Mór, Gyulai Pál – szándéka szerint az angol sajtómintát követve, egy olyan folyóiratot kívántak indítani, amely az újonnan felmerülő vagy addig csak egy szűkebb csoport számára érdekes ismereteket osztotta meg nagyközönséggel szórakoztatóan, közérthető stílusban azért, hogy az irodalmi művek, művészeti alkotások, tudományos felfedezések és találmányok mellett a korszerűnek tekintett eszmék, nézetek is minél szélesebb körben terjedhessenek. Mindezt a hazai viszonyokhoz mérten, színvonalas írásokkal és igényes képanyaggal valósították meg. A hetilap címét az egyik munkatárs, a polihisztor Brassai Sámueltól vették, akinek volt egy korábbi hasonló lapkezdeményezése. Az újság népszerű, sikeres kiadvány lett, csaknem hét évtizedig élt, 1921 decemberében adták ki az utolsó számot. A máig meghatározó akadémikus szakirodalom ítélete szerint: „Pákh és Jókai lapja a kor magyar valóságának volt hívebb tükre. Egy nemzet ellenál-

1 Lásd: Mezey 1980.; Magyar 1996.; Klaniczay 2000, 139–168.

2 Éles 2009, 89.

lását erősítette a műveltség nyújtotta eszközökkel. A bölcs derű, a higgadt, céljára ügyelő önmérséklet tartozott legfőbb fegyverei közé. Az abszolutizmus korának meggyötört magyarja hitet, erőt, életkedvet meríthetett a *Vasárnapi Újság* számaiból.”³

A Szent László-kultusz

19. századi keretei

Európa nagypolitikáját teljesen lekötötte hatalmi átrendeződés, amelyben csak egy kisebb szükségszerű közjáték volt az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc. A birodalmi törekvések mellett erősen megingott az egyház tekintélye és befolyása, különösen a belső harcokkal is terhelt katolikus klérus veszített vezető pozíciójából. A szabadságáért és függetlenségéért kiálló magyar nép a megtöretés keserű időszakában fokozottabban keresett menekvést, vigaszt és reményre jogosító fogódzót a történelmi példákban, legendákban, mondákban. Az egykor volt hősök közé tartozott Szent László, akinek 19. századi színrelépését történetírók és költők egyengették. A legendairódmat elevenítette fel Virág Benedek 1808-ban (és később 1816-ban is) kiadott *Magyar századok*⁴ című történeti műve, később ezt követte Podhradczky József 1836-os munkája.⁵ A historikus kiadványok legközelebbi fordulatait töltötték meg érzelmetli drámaisággal az olyan költőnagyságok mint Vörösmarty Mihály (Cserhalom 1825, Szent László 1833, Cserhalom ez ... 1848, Honfi! Ha győztes apák ... 1847), Arany János (Szent László füve 1847, Szent László 1853) vagy Garay János (Cserhalom, Szent László 1847) még az 1820–1850-es években, és 1862-ben Remellay Gusztávtól⁶ is megjelent egy hosszabb történeti elbeszélés. A felsorolt művek közkezen forogtak.

3 Szabolcsi 1985, 453.

4 Virág 1808. Bővebben jelen kötetben lásd Nagy-L. István: *Szent László és kora a 19. század elejének magyar nyelvű történeti munkáiban.*

5 Podhradczky 1836.

6 Remellay 1862.

A *Vasárnapi Ujság* hasábjain is természetesen sűrűn feltűnt Szent László alakja a tetteiről szóló irodalmi feldolgozások és történeti események hivatkozásában. A lovagkirály emléke azonban áthangolódott a kor felfogására, hiszen a 19. század közepének uralkodó társadalomképében a keresztény elvek nyújtották a legkedvezőbb alapot a (keresztény) polgári átalakuláshoz. Ennek adott hangot Vass János a nemzet műveltségéről szóló értekezésében, amelyben utalt I. László király törvényeire.⁷ Ennek fényében lovagkirály erkölcsi szilárdsága volt az a leginkább hangsúlyozható vezérmotívum, amely teljesen illeszkedett az önnön emberi morális nemessége szerint és annak alapján boldoguló, fejlődő – önmagából építkező – polgár ideálképehez. Mindemellett Szent László emléke úgynevezett érzékeny, azaz áthallásos téma is volt az önkényuralom időszakában, ugyanis a „sorok közötti olvasásra” szoktatott kortársak párhuzamot vontak I. László elhúzódó megkoronázása és Ferenc József még meg nem történt magyar királlyá avatása között.

Az önkényuralom korában

A hetilapban lovagkirály első képi megjelenítése Jókai Mór 1858. február végi írásához társult, amely felidézte, hogy II. Orbán pápa 1095. március 1-i tanácskozás után döntött úgy, hogy hadvezéri dicsősége, lelki tisztasága és erős hitbéli meggyőződése miatt a magyar uralkodót kéri fel a Jeruzsálemért vívott szent háború vezetésére.⁸ (A történelmi eseményt még 1884-ben is felelevenítették a Budai Várszínház évadnyitó premierjén.⁹) Az 1858-as év Szent István-napi szerkesztőségi ünnepi írása emlékeztette olvasóit arra, hogy az államalapító királyt I. László iktatta a szentek közé, s csaknem minden templomban megtalálható a két szent király ábrázolása, mint ahogy azt az újságdoldal díszes fejléce is illusztrálta.¹⁰

7 Vass József: Nemzetünk műveltsége az Árpád királyok alatt. Második rész. *Vasárnapi Ujság*, 4. (1857) 34. sz. 343–345.

8 Jókai Mór: Szent László. *Vasárnapi Ujság*, 5. (1858) 9. sz. [97].

9 A budai várszínház megnyitása. *Vasárnapi Ujság*, 31. (1884) 41. sz. 660.

10 Szent István ünnepére. Szent István királynapiján. *Vasárnapi Ujság*, 5. (1858) 33. sz. 393.

1. kép. Szent Lászlót felkéri a keresztes hadjárat vezetésére 1095-ben, az illusztráció Jókai Mór írásához jelent meg, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 5. (1858) 9. sz. [97]., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Az abszolutizmus idején a felerősödő néprajzi hagyományok összegyűjtésére, feljegyzésére irányuló mozgalom nyomán egyre több figyelem fordult Erdélyre, az ott feltárára váró szokásokra, mondákra és természeti kincsekre. Mivel a Szent István Társulatban már nem mutatkozott annyi erő, hogy egy új keresztény szellemi áramlat élére álljon, ezért 1861-ben Szcitovszky János hercegprímás jóváhagyta a Szent László Társulat megalapítását, amely segítséget kívánt nyújtani a keleti részen élő magyar részek misszióinak, az anyagilag is meggyengült pápaságnak és a hazai katolicizmus megújulásának.

Többek között ennek jegyében járta az országot Rómer Flóris is, aki Ipolyi Arnoldhoz címzett nyílt – vagyis a nagyközönséget is beavató – fontos levélben adott tájékoztatást felderítő útjairól, ahol a templomokban fellelhető Szent

2. kép. Szent Lászlót mint az államalapítást megerősítő királyt Szent Istvánnal egyenrangú uralkodóként tartották számon (Szent István ünnepére), a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 5. (1858) 33. sz. 393., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

László-képekről is hírt adott, olykor impozáns illusztráció kíséretében.¹¹ A véleményi Szent László-freskók felfedezése lázba hozta tudós egyházi embereket:

„A többi tért sz. László és sz. Miklós foglalja el. Amaz az utolsónál fél fejvel magasabb – pedig úgy is majd embernyi nagyságúak az alakok.

Sz. László jobb oldalán törrel, balon hosszú egyenes karddal bir, jobbában két fokkal ellátott hosszú bárd. Feje meglepőleg hasonló a győri ezüst hermáéhoz, fel és hátra fésült szőke hajjal, két águ szakállal. Amint e sz. király, mint látszik akkorban convent-

11 Rómer Flóris: Régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. III. A hédervári kápolna Győrben. Síremlékek. Emlék-főliratok. *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860) 52. sz. [629]–631.; Rómer Flóris: Elkésett régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. *Vasárnapi Ujság*, 9. (1862) 17. sz. 198–199.

3. kép. A hédervári kápolnát díszítő üvegablakon Szent László-ábrázolása látható, melyet Wilfing József (1818–1878) festőművész készített 1860-ban, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860) 52. sz. [629]., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

ionális, képét láttam, mindjárt *Te* jutottál eszembe, ki ezen ereklyének oly jeles munkát szenteltél, és azért sietek *Veled* örömmel, meglepetésemet közleni. Keskeny ujjú zekéje zöld színű, szűk nadrágja szederjes, valamint a hermelin gallérú bársonyköpeny is; czipője csúcsos, mint akár a győri szűz Mária szép keretjén, akár a Turóczy-féle krónikában látható előállításán. A liliomos koronát szárnyas angyal teszi fejére.

Igy lehetne, így kellene sz. Lászlót festeni, – mert ilyesformának látjuk halhatatlan királyaink pénzein is.¹²

A két tudós előtt felvillant annak lehetősége, hogy az ábrázolással megreformálják Szent László-ikonográfiáját.¹³ De a *Vasárnapi Ujság* szerkesztősége nem csak a múlt feltételezett valóságának láttatására figyelt, hiszen a leghitelesebbnek tekintett okleveles forrásokból is idézett, amelyek megbízhatóan tükrözik a valamikori uralkodók tevékenységét. Erre volt példa a Máriássy-család birtokában lévő 1094-ben kelt, I. László nevével jegyzett adománylevelével hivatkozott sorainak közlése. Azonban elérkezett a kiegyezés éve, amikor a hetilap a korábban szabadságharcos honvéd, irodalmi pályát művelő Medgyes Lajosnak a Szent Lászlót és Hunyadit védő Magyarok Istenéhez intézett fohászával búcsúztatta a sorsdöntő esztendőit:

„Hozd fel megint napját hazánknak,
Add vissza régi hirnevünk!
Reánk még szent kötelmek várnak,
Miket még be kell töltenünk:
Fel kell oldnunk minden rablánczot
S szabaddá tennünk a világot.”¹⁴

12 Rómer Flóris: Archaeologiai levél Zalamegyéből Ipolyi Arnoldnak. A veleméri templom. I. *Vasárnapi Ujság*, 10. (1863) 36. sz. 319–320.

13 Tervük nem valósult meg. A historizmus 19. századi festészete a 14. századinál már sokkal látványosabb, részletgazdagabb megjelenítést tudott adni, amelyhez képest a középkori stílus jóval sematikusabbnak hatott. Kerny 2018, 372–412.

14 Medgyes Lajos: A haza veszélyeiben. (Imadal). *Vasárnapi Ujság*, 14. (1867) 50. sz. 610.

A dualizmus kora

Szent László a hagyományban

Szent László-i hagyomány tértől és időtől független hatóerőként vonul végig a Kárpát-medencei emlékezetkultúrában.

A dualista korszakban is tovább élt a diadalmas vitéz király emlékezete a *Vasárnapi Ujság* közlései szerint. A legendás uralkodó emlékezetének jótékony hatása átlépte az időbeli és a térbeli korlátokat, mint ahogy ezt Barsi József is közreadta visszaemlékezéseiben, és amelyből a *Vasárnapi Ujság* is közölt részleteket. Az író raboskodásának idejébe csend enyhülést adó élményeket Szent László napja, mivel egy, a foglyokkal együttérző laibachi (Szlovénia) leányzó, ezt a napot használta ki ürügyként, hogy pogácsával kedveskedhessen a foglyoknak.¹⁵ Mindemellett a Szent László-i emlékezetnek volt egy egészen sejtelmes, éteri tere, amely főleg a földrajzi helynevekhez kötődött. Ugyanis 1884-ben egy eperjesi emlékoszlop átadásának hetilapbéli tudósítása leírta, hogy egykor a Szent László-hegyi menedéknél Petőfi Sándor, Tompa Mihály és Kerényi Frigyes „Erdei lak” című költeményeikkel versenyre keltek egymással.¹⁶ A vetélkedés végkifejlete nem maradt fenn, de az epizódban megjelent a „genius loci” hatása, vagyis mint-ha a helyszín névadójának, Apollón isten tulajdonságaival is rendelkezett volna.

A hagyományozódásnak egészen furcsa eseteit is ismertette a *Vasárnapi Ujság*. 1874-ben leközölt egy Komáromban tett kirándulásról szóló leírást, amely tartalmazott egy szokatlan közjátékot, ugyanis egy idős templomszolga olyan nyakatekert Szent László-históriával fogadta a látogatót, amelyben keveredtek a legendákból, mondákból ismert fordulatok a saját költésű, meseszerű elemekkel, de maga a szöveg az elbeszélő önmeghatározása miatt érdekes.¹⁷

15 [Barsi József]: Utazás ismeretlen állomás felé. Veszteglés a laibachi várban. *Vasárnapi Ujság*, 34. (1887) 10. sz. 159–160.; [Barsi József]: Utazás ismeretlen állomás felé. VIII. Ismét uton. *Vasárnapi Ujság*, 34. (1887) 10. sz. 190–194.

16 Három költő emléke az «erdei lak»-nál. *Vasárnapi Ujság*, 31. (1884) 26. sz. 417.

17 y. r.: Komáromig és Komáromban. (Szeptember 20.) *Vasárnapi Ujság*, 21. (1874) 41. sz. 649–650., itt: 649.

„Hát uram, bujnyikok, pogányok. Nincs azoknak [sic!] más nevük. Még most is élnek a maradékaik odalent az alföldön. Hát ezeket akarta megtéríteni a szent László királ, de azért bizony mégis csak megölték itet.«

[...] »ez csak tévedés és nem hazugság. Lám a többit milyen igazán megbeszélte kigyelmed.«

A »kigyelmed« szó új világosságot támasztott az öreg elméjében. Felismerte bennünk azt a nemzetiséget, mely misét nem hallgat, s úgy átszik, azonnal föl bírta fogni, miért nem hittük mi, hogy szent László királyt a bujnyikok ölték meg. Sicamberrel nem érdemes beszélni, gondolta és magunkra hagyott.»

Egy a néphagyományban megőrzött legendaelem visszaköszönt az elmészkövesedett óriás egysejtűek, ősmaradványok elnevezésében, amellyel pedig a természet iránt érdeklődő újságolvasók találkoztak a Szent László pénzének magyarzatában. A legenda szerint, annak idején a kunok a földre szórt pénzzel akarták fékezni a menekülő király katonáit, de a király fohászára az érmék kővé váltak. Az ezt tárgyaló ismeretterjesztő cikkben – az akkori tudás szerint még – pénzcsigákat azonosítottak a lapos kövekben,¹⁸ amelyek egyúttal az erdélyi táj érintetlen romantikájának állandó kellékei lettek.¹⁹ Jankó Jánosnak, a 19. századvégi kortárs néphagyománnyal foglalkozó megállapítása szerint a Torda és Kolozsvár közti Szent László vidéke őrizte meg leginkább a „kalotaszegi ősi jellemet”.²⁰ Hasonló eredményre jutott a *Vasárnapi Ujság*ban ismertetett, *Budapesti Szemlé*ben megjelent tanulmány Balassa József tollából, amely a szlavóniai Magyarrétfalun, Harasztin, Szent Lászlón és Kórógyon élő református magyarokat úgy említette, mint akik évszázadok óta tartják magyarságukat.²¹

18 Rajzok az őstörténelemből. II. Állatvilág a terciär-korban. *Vasárnapi Ujság*, 22. (1875) 9. sz. 134–135. – A lapos kis kerek kövek 40–50 millió évvel ezelőtti óriás eukaritóta egysejtűek maradványai.

19 Gyarmathy Zsigáné: M.-Gy.-Monostor. *Vasárnapi Ujság*, 34. (1887) 30. sz. 498–500.

20 Jankó János: Kalotaszeg. *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 38. sz. 619–622., itt: 621.

21 A Budapesti Szemle. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 28. sz. 467.

4. kép. A kalotaszegi Bánffyújváros látképe, Hány Gyula (1864–1946) rajza, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 38. sz. 619., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Nem sokkal korábban egy közismert író, művelődéstörténész és kultúrpolitikus, György Aladár, aki az ősi mitológiai nyomokat keresve a középkori művészetben, az Erdélyben fennmaradt világra támaszkodott: „Még a mai Székelyföld rejtett völgyeiben is, ahol az ősök hite legtovább őriztetett meg, legalább egy századdal előbb aludt ki az utolsó pogány áldozati tűz, mint ahogy feltűnedeznek azok a művészeti emlékek, melyekből a nemzet szellemi működésére némi következtetéseket lehet vonnunk.”²² A továbbiakban rögzítette, hogy az egykori nagy uralkodókról kevés forrás áll rendelkezésre, de kivételt képez Szent László, mert „oly gyakran előfordul középkori művészetünkben, hogy ábrázolása nem ingatag többé, valóságos nemzeti hősnek tünteti fel, ki nek alakját a művészek határozottan kifejlődött s az ő korukban még világosan élő néphagyomány alapján dolgozták fel. Még inkább bizonyítja ezt a nemzeti jelleget az a körülmény, hogy a templomok szentélyeiben nem Szent László számos csodatetteit, hanem főképp egy rávonatkozó történeti eseményt örökítenek

²² György Aladár: Ős-magyar mythologiai nyomok középkori művészetünkben. *Vasárnapi Ujság*, 36. (1889) 2. sz. 23–26., itt: 23.

meg, melynek semminemű vallásos jellege nincs, a híres cserhalmi ütközetnek azt a mozzanatát, midőn a daliás ifju egy elrablott szép leányt szabadít meg.”²³ György Aladár korábban kimutatta, hogy a mitikus történet egyes elemei az egykori ősvallásból származhatnak, és amelyek még a népi kultúrában is fellelhetők. S ennek kapcsán kifejezte aggodalmát, mert veszélyben látta ezt az értékes forrást.

„Vasút, hirlap és iskola kezét fognak egymással új eszmék alkotására s hogy kiirtsák a naiv néphitét és a babonát, a hova menekedett őseink szellemi életének egy pár megmaradt foszlánya. Kik gondolnak arra, hogy ezeket az emlékeket megőrizték? Pár évvel ezelőtt híre terjedt, hogy a mongolok XIX-ik századi betörése alkalmával Európában rabolt kéziratok Pekingtől nem messze a Muklid palotában feltaláltattak. Ki tudja, minő magyar kincsek hevernek ott? S ez a feladat, mely egy fiatal magyar tudós életcéljául elegendő, nem lelkesített zárandokutrá egy új Körösi Csomát; nem, nálunk még szóba is alig került. A fényesebb távolabbat nem keressük, hogy ne felednék el tehát azt, ami még jóformán utszélen fekszik? Kevesen munkálkodnak mellékesen ezen a téren, hol egész emberélet alig volna elegendő összeszedni az el-eltűnedező kincseket. Szerte nézek [...] érzem fagyasztó egyedüllétemet.”²⁴

Szent László az irodalomban

Bár meglehet, hogy 19. század végére kevesen foglalkoztak a magyar őstörténettel, de 1868 elején még a *Vasárnapi Ujság* arról tájékoztatta az olvasókat, hogy a Képzőművészeti Társulat első albumlapjára a toronyi templom falfestménye után készült „Szent László harca a kunokkal” című képet választotta.²⁵

23 Uo. 24.

24 Uo. 26.

25 (A képzőművészeti társulat.) *Vasárnapi Ujság*, 15. (1868) 18. sz. 216.

1871-ben elhunyt a kor egyik megbecsült történésze, Érdi János (1796–1871), akinek nekrológiájából kiderült, hogy a tudós munkássága Szent Lászlóra is kiterjedt.²⁶ Néhány év eltelével egy, a szárnyait bontogató poéta, Gáspár Imre a lovagkirályhoz fűződő legendakincs alapján megírta a „Szent László tála” című elbeszélő költeményt, amely az asszonyi hiúságról szólva a számlálatlan pénz-költés romboló természetét jelenítette meg a királyi ajándékot képező ezüst tál történetében: a vitéz látva felesége telhetetlen rongyázását, sóhajtva kért segítséget a már elhalt uralkodótól, aki a könyörgést meghallotta, és az ezüst tálát fatállá változtatta.²⁷ Az igényes hetilap az üzleti megfontolásokon túl helyt adott olyan egyéb figyelemfelhívó közleményeknek vagy hirdetéseknek, amelyekben – a drágább kiadványok mellett – az olcsóbb kiadású, de színvonalas műveket ajánlottak a vékonyabb pénztárcájú olvasóik számára, és amelyekben a hívószót a lovagkirály alakja képezte. Így kapott hírverést Arany János kisebb, művenkénti,²⁸ vagy költeményeinek ponyvakiadása,²⁹ Garay János és Vas Gereben műveinek füzetes elérhetősége.³⁰ És természetesen a kor közkedvelt éves kalendáriumai maiba is belefértek a Szent László-legendárium egyéb irodalmi feldolgozásai.³¹

A szent királyt övező emlékezet a motívumok egész tárházát vonultatta fel a művészi alkotások számára. Ezeknek a hazafias irodalomtörténeti megnyilvánulását Gyulai Pál 1878-ban foglalta össze: „Szent Lászlót a Peer-kódex éneke mint szentet és hőst dicsőíti, a szent háromság szolgáját, szűz Mária választott vitézét, mint deli termetű és oroszlánszívű lovagot, kegyes királyt, ki két országban tündöklék, Magyar- és mennyországban. E két országért lelkesül a magyar hazafi, Isten választott népének hiszi nemzetét s a magyar korona mint az isteni pártfogás, királyi jog és nemzeti szabadság jelképe, földi és mennyei hazájának összekötő kapcsa.”³²

26 Érdi János. (1796–1871). *Vasárnapi Ujság*, 18. (1871) 21. sz. 261–262.

27 Gáspár Imre: Szent László tála. *Legenda. Vasárnapi Ujság*, 21. (1874) 41. sz. 642–643.

28 Ujabb kiadások Arany műveiből. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 51. sz. 869.

29 Arany János a ponyván. *Vasárnapi Ujság*, 36. (1889) 51. sz. 849.; Hirdetések. *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 22. sz. 384.

30 Garay és Vas Gereben összes munkáinak. *Vasárnapi Ujság*, 35. (1888) 15. sz. 252.

31 Hirdetések. *Vasárnapi Ujság*, 36. (1889) 51. sz. 849.

32 Gyulai Pál: A magyar hazafias lyra. *Vasárnapi Ujság*, 25. (1878) 35. sz. 730–731., itt: 730.

A „Franklin-Társulat” kiadásában Budapesten megjelent s minden könyvtárusnál kapható:

ISTVÁN BÁCSI NAPTÁRA

vagyis családos házigazdáknak és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységi elöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium

Alapító **1890. évre.** Szerkeszti
 MAJER ISTVÁN. Köhalmi KLIMSTEIN JÓZSEF tanár.

HARMINCZÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

Ara füzve 50 kr.

55 krnak előleges (postautalványon való) beküldése után a naptár bérmentve küldetik meg.

Tartalom: Naptári rész. Szerk. Tóth Mike S. J. tanár. — Kamatszámítás. — Bélyegekről. I. *Az erkölcsi világ.* Névnapokat mutató betűrendes tábla. — Az egyház érdeke nem kizárólag az egyházi rendnek, hanem a papság és a hívek közös ügye, közös érdeke. Aschenbrenner Józseftől. — A huszár. (Életkép.) Nyulassy Antaltól. — Az eltévedettek. Janovich Károlytól. — A könnyelműségről és liberalizmusról. Aschenbrenner Józseftől. — A mai társadalom zsarnoka a napi sajtó. — II. *Gazdák és gazdasszonyok naptára.* A konyhakert. Scherer Ferencz néptanítótól. — Ujabb védekezés a filoxera ellen. — Nézd meg az anyját, ugy vedd el a lányát. (Beszélgetés Gondos Bálint ispán és Kerekes András földmives közt.) S.-tól. — III. *Népnevelők naptára.* Don Bosco. (Az elzülött gyermekek felnevelése ügyének apostola. (Arczképpel). — Ney Ferencz. 1814—1889. (Arczképpel). — Herczeg Ferencz. Rom. kath. katolikus kántortanító 50 éves szolgálati jubileuma alkalmára. (Arczképpel). IV. *Történetiek.* Szent László forrása. (Legenda.) Vodicska Lajostól. — Somogyi Csizmazia Károly élete. (1811. ápr. 1. — 1888. márcz. 20.) Ferenczy Györgytől. (Arczképpel). — Lonkay Antal. Janovich Károlytól. (Arczképpel). — A török szultán és az irgalmas nének. — V. *István bácsi a házában és a nagyvilágban.* Egy magyar hittérítő Chinában. Köhalmi-Klimsteintől (képpel). — Borostyánkő vára (képpel). — Fővárosi képek (képekkel). — VI. *Művészet és ipar.* A varrógép történetéből. — A kártya és a kártyázás története. — VII. *Tréfák mezeje.* Paprikás versek. — Adomák. — A Magyarországon tartatni szokott országos vásárok jegyzéke. — Hirdetések.

5. kép. Az 1890. év népszerű kalendárium, az „István bácsi naptára” tartalmazta Volicska Lajos „Szent László forrása” című legendáját, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 36. (1889) 51. sz. 849., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A korszak egyik közismert lovagkirály-eposzának költője, Garay János 1881-es méltatásakor a *Vasárnapi Ujság* rendszeres szerzője, Szász Károly is előtérbe helyezte a magyar történelem kiemelkedő alakjairól – így a Szent Lászlóról – szóló műveket, mivel azok voltak a legnépszerűbbek a költő életművéből.³³ A század vége felé, 1894-ben Szekszárdon, a költő szülővárosában emelt szobor talapzatának oldalára szintén felkerült I. László király alakja mint az alkotásainak egyik népszerű hőse.³⁴

A vitéz nagy király a szent királyok karával a hazafias költészet állandó szereplőjévé vált, olyannyira, hogyha egy-egy poéta antológiájából kimaradt, azért kemény kritika járt,³⁵ ha pedig szerepelt, akkor garantált volt a dicséret.³⁶ A lovagkirály szentté avatásának 1892-es jubileumi évében megjelent magyar irodalomtörténeti áttekintés értékelése szerint „[k]irályaink közül – Mátyást kivéve – egyről sem beszél annyit a legenda, a népköltészet, s egyikről sem emlékeznek oly gyakran költőink, mint László királyról”.³⁷ Sőt, Kossuth Lajos 1894-ben bekövetkezett halálakor, amikor az újság több szempontból akarta érzékeltetni az elhunyt nagyságát, akkor Tóth Kálmán az eltávozott politikus költészetbeli előfordulását – elterjedtségét Szent Lászlóéhoz (és Mátyás királyéhoz) hasonlította.³⁸

Szent László a tudományban

Vaszary Kolos Pannonhalmáról írt cikkében jegyezte meg, hogy „Szent László alatt a kolostor visszanyerte régi fényét. A szent király mindazon javakat, melyeket egykor Szent István a pannonhalmi monostornak ajándékozott, visszaadta, megerősítette és újabakkal tetézte, miáltal azt eszközli, hogy a főiskola ismét megnyílt, az ipar és nemzetgazdaság virulni kezdett. Szent László 72 kötetből álló – akkori időben rendkívüli – könyvtár ado-

33 Szász Károly: Garay János (1812–1853). *Vasárnapi Ujság*, 28. (1881) 36. sz. 563–564.

34 Garay János szobra. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 43. sz. 713–714.

35 Erdélyi Béla költeményei. Budapest 1896. *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896) 38. sz. 636.

36 Hazafias költemények 1856–1894. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 19. sz. 321.

37 «Szent László király a magyar költészetben.» *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 28. sz. 492.

38 Tóth Kálmán: Kossuth a magyar költészetben. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 12. sz. 194–195.

mányozása által megvetette alapját a mai nagyszerű pannonhalmi könyvtárnak.³⁹ Később egy apátsági látogató előtt megelevenedett a helyhez kötődő múlt:

„Feltűnik lelki szemeink előtt az első apátúr, Asztrik tisztos alakja, a ki a szent koronát elhozza s nagy buzgósággal és sikerrel terjeszti szilaj őseink közt Jézus szelid tanát.

Látjuk aztán, a mint Szent László országgyűlést tart a nevezetes helyen, a mint Kálmán királyunk engedélyt ad a keresztes hadaknak átvonulásra. Majd megjelennek Béla, András, Nagy Lajos alakjai, akik több más királyainkkal együtt mind szívesen időztek e helyen.

De ismét fegyverek csörgése, haldoklók sóhajtása hallik, lángek lobogása fénylik, amint egy kegyetlen vad ellenség megostromolja, elpusztítja a szent hajlékot.

Azonban ismét fölemelkednek a rombadólt falak s egyaránt hirdetik a magyar nemzet és a hit törhetetlen erejét; boltozataik azon hazafias rendnek adnak ismét hajlékot, melynek tagjai közül előtündökölnék Guzmics, Czuczor, Rónay, Rómer, Jedlik és annyi más, egyaránt diszes vallásnak, nemzetnek. [...]

És ha nemzetünk – mint hiszszük – továbbra is rendületlenül ragaszkodik amaz eszmékhez, melyeknek jelvényeit Asztrik felmutatja, – akkor bizonyára nem is fog csalatkozni.

Úgy adja a magyarok Istene!⁴⁰

A magyar történeti tudat és a végigélt küzdelmek elengedhetetlen társa volt a ló, ezért az 1881 óta zajló Szent István-napi lóversenyek mintájára 1891-től kitűzték az őszi futtatások idején a Szent László-díjat is.⁴¹

39 Vaszary Kolos: Pannonhalmáról. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 45. sz. 731–732., itt: 731.

40 [Szívós Béla] Sz. B.: Pannonhalmán. *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896) 36. sz. 594–595., itt: 595.

41 Hirdetések. *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 22. sz. 384.; Az őszi lóversenyek. *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 42. sz. 698.

A *Vasárnapi Ujság* tudósításai alapján Nagyvárad időközben elkezdte megtenni az előkészületeket I. László király szentté avatásának 1892. évi 700. és a város töröktől való visszaszerzésének 200. évfordulójára. 1885-ben elhatározták, hogy gyűjtést indítanak a lovagkirályhoz méltó szobor felállítására,⁴² és az ügy fejleményei rendre nyilvánosságot kaptak.⁴³ Időközben a lap olvasói megtudhatták, hogy egykor Ulászló lengyel serege Szent László lobogója alatt vonult az 1444-es várnai csatába.⁴⁴ Ezt követően a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése és a várható királyi látogatás emelte az érdeklődés középpontjába Nagyváradot, ezért terjedelmesebb illusztrált leírásban ismertették a várost. „A Szent László-tér[en] [...] A hárssal és platánnal beültetett s kikövezett téren három templom és számos középület van. A kis-híd mellett közvetlenül s egészen szabadon fekszik a Szent-László-templom, a mult század első felében a váradi róm. kath. püspök székesegyháza, a kinek palotája is itt volt, vele szemközt egy földszintes épület, később a jogakadémia és gymnázium most pedig az állami fő-reáliskola helye. A piacz keleti oldalán emelkedik a görög kath. püspök emeletes palotája s mellette a görög katolikus székesegyház, melyet a jelen század elején építettek, s melynek 1870-ben renovált rézfedelü tornya egyuttal órtoronyul is szolgál. Szemben ezzel az épülettel a piacz másik oldalán van a görögkeletiek temploma, melyet még a mult század végén építettek, s belsejét byzanczi modorban díszítették. [...] a tér közepén pedig egy ormóttan szobor, mely Szent Lászlót akarja ábrázolni, s melynek helyébe a nagyváradiak már régóta terveznek egy városuk alapítójához és védszentjéhez méltó emlékszobrot.”⁴⁵

A hetilap hasábjain a 19. század utolsó évtizedének elején, Baróti Lajos történész sajnálta, hogy a hiányzó korabeli ábrázolások hiányában nem tudható pontosan, hogyan nézhetett ki „Szent László, a cserhalmi hős”.⁴⁶ Azonban addig

42 Szent László szobra Nagy-Váradon. *Vasárnapi Ujság*, 32. (1885) 33. sz. 538.

43 Szent-László szobra Nagy-Váradon. *Vasárnapi Ujság*, 36. (1889) 1. sz. 16.; A nagyváradi Szent László-szobor. *Vasárnapi Ujság*, 37. (1890) 35. sz. 569.

44 [Reviczky Gyula?]: Rajzok Lengyelország történetéből. V. A várnai hős. *Vasárnapi Ujság*, 35. (1888) 30. sz. 491–492., itt: 492.

45 Schmidt Sándor: Nagyvárad. *Vasárnapi Ujság*, 37. (1890) 35. sz. 560–561., itt: 561.

46 Baróti Lajos: Magyar tárgyú régi képek a XIV. és XV. századból. *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 34. sz. 581–582., itt: 581.

6. kép. Szent László átkel a Dráván, hogy meghódítsa Horvátországot, Székely Bertalan festménye a Pécsi Székesegyház számára, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 14. sz. 217., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

1895-ben mégis megjelent egy képekkel illusztrált, a magyar történelmet tíz kötetben tárgyaló mű Szilágyi Sándor szerkesztésében, vagyis a *Vasárnapi Ujság* könyvajánlója alapján mégis van mód az egykori hősök megjelenítésére, és példának hozta Székely Bertalan falfestményét, amelynek jelentében Szent László átkelt a Dráván Horvátország felé tartva.⁴⁷ A történettudomány fejlődését bizonyította Török Aurélnak, az antropológia magyarországi megalapítójának III. Béla király arcáról adott elemzése, amelyben kitért Szent Lászlóra, miszerint, ha közvetett úton is, de mégis a valóságoshoz hasonló képet lehet nyerni I. László királyról, valamint a mongol eredet cáfolására és a keresztény honvédői állhatatosság igazolására idézte a francia történészt, Jules Michelet-ét: „Ki biztosítá

47 Képek Magyarország legrégebbi korából. *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 14. sz. 217–218.

7. kép. III. Béla király arcképe Török Aurél cikkéhez, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 44. (1897) 14. sz. 214., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Németországot? Bizonyára egy védfal, Magyarhon amaz élő védfala, a mely két ízben, a tatárok és a törökök ellenében fődözte a kereszténységet. Sajátszerű ország, ahol minden ember kellőnek és magától értetődőnek találta, hogy a csatában elvérezzon, a mint ezt apáik is tevék⁴⁸

A *Vasárnapi Ujság* híradása 1899-ben egy újabb adalékkal járult hozzá a Szent László-emlékezethez, ugyanis a Kassa környéki Makrancon az elbontott régi templom romjai között megtaláltak egy feliratos márványkövet, amelyen a következő állt: „Ennek a templomnak építtetői Gizella királyné szent István királynak és Adelheid királyné szent László királynak hitvesei. Reginus Péter bíbornok és veszprémi püspök készítette ezt az emlékkövet.”⁴⁹ 1900-ban napvilágot látott Forster Gyula szerkesztésében a „III. Béla király emlékezete” című tanulmánykötet, melyet Szendrei János recenzált a hetilapban, s az ismertetés természetesen utalt Szent Lászlóra is.⁵⁰ Az újság értesítette olvasóit arról, hogy Mátyás Flórián „Szent László és Imre végnapjai” című munkájával gazdagodott a Szent Lászlóra vonatkozó szakirodalom,⁵¹ továbbá a Magyar Tudományos Akadémián Békefi Remig a magyarországi rabszolgaságról tartott előadást, amelyben, egyebek mellett megemlítette, hogy Szent László szabályozta a felszabadítás feltételeit.⁵²

Szent László a művészetben

A szentek képi megjelenítése hagyományosan egyházi kézben volt. Nem véletlen, hogy a dualizmus eleji szellemiségnek meghatározó egyénisége, Ipolyi Arnold tudós püspök összegezte a Szent László-ábrázolások egyházi vonulatát: „Egész képsort ismerünk immár hazánk templomaiban, melyek nagy falfest-

48 Török Aurél: III. Béla király arcképéről. *Vasárnapi Ujság*, 44. (1897) 14. sz. 212–214., itt: 213–214.

49 Gizella királyné emlékköve. *Vasárnapi Ujság*, 46. (1899) 47. sz. 792.

50 Szendrei János: III. Béla király emlékezete. *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 22. sz. 356–358., itt: 358.

51 A Magyar Tud. Akadémia kiadványai. Nyelvtudományi közlemények. *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 38. sz. 632.

52 A Magyar Tud. Akadémia. *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 50. sz. 835.

ményeikben a mint gyakran előállítják Sz. Istvánt és Szent Lászlót, úgy nevezetesen utóbbi királyunknak nemcsak életét és legendáját, de nemzeti eposzát is, a kun hadak felett vívott diadalai cserhalmi epizódját, a kun főnökkel az elrablott leányért vívott párbaját, s annak megmentését, a legnépiesebb felfogással s alakítással adják elő nagy falképeiken.⁵³ A leányért folytatott küzdelem a 19. században is a legnépszerűbb jelenete a lovagkirály képi megjelenítésének. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben 3. füzetének illusztrálását „[...] azon korból fennmaradt legérdekesebb emlékeink rajzaival és hasonmásaival [oldották meg]. Szent László király legendájának azt a jelenetét, midőn a magyar leányt a kún rablótól megmenti, a székelyföldi fülei templomban [...] fölfedezett freskó [...] után”.⁵⁴ Ám ezen még kívül más epizódok is megihlették a festőművészeket. A *Vasárnapi Ujság* idevonatkozó tudósításaiból kiderült, hogy Than Mór a vízfakasztás-jelenetet választotta a ferencvárosi templomba szánt festménye témájának.⁵⁵

A nagy király örökségéhez tartozó emlékek, tárgyak végleges pusztulását nehezen tudták elfogadni. A fennmaradt ereklyéket nagy becsben tartották, bemutatásuk is rendkívüli alkalomnak számított, mint ahogy ezt az 1884. évi országos műtörténeti kiállítás is tanúsította,⁵⁶ vagy a hetilap a magyar hadi múzeum létesítésének beharangozójában a relikviák közt megemlítette Szent László kardját is.⁵⁷ Az ereklyéről szóló tudás életben tartásával próbálták áthidalni a pótolhatatlan hiányukat. A Magyar Történelmi Társulat segesvári vendégsége alkalmával, az egyik előadó a nagyváradi királyszobor készítőiről, a Kolozsvári-testvérekről beszélt.⁵⁸ Ezért fokozott figyelem kísérte a *Vasárnapi Ujság*ban is a nagyváradi várban elkezdett ásatást, amelynek során megtalálták a valamikori Szent László-templom nyomait, és azonnal felcsillant a remény, hogy talán még

53 A történelmi társulat nagygyűlése Kassán. *Vasárnapi Ujság*, 25. (1878) 35. sz. 559.

54 Az «Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben.» *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 18. sz. 291.

55 A műcsarnok őszi kiállítása. *Vasárnapi Ujság*, 28. (1881) 41. sz. 651.

56 Országos magyar történeti ötvösmű-kiállítási emlék. *Vasárnapi Ujság*, 31. (1884) 18. sz. 288.

57 Magyar hadi múzeum. *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 5. sz. 76.

58 A történelmi társulat. *Vasárnapi Ujság*, 26. (1879) 36. sz. 581.

a nagy király sírja is előkerülhet.⁵⁹ 1883-ban napvilágot látott Bunyitai Vincének a nagyváradai püspökség történetét tartalmazó könyve, amelynek a hetilapbéli ismertetésében értelemszerűen I. László is szóba került.⁶⁰

Ipolyi Arnoldot 1886-ban nagyváradai püspökké nevezték ki. S ezért a *Vasárnapi Ujság* többször is foglalkozott a tudós püspök Nagyváradhoz és Barsz-szentkereszthez fűződő vonzalmával, amelynek kapcsán mindig megjegyezték annak Szent László-i alapítását és hagyományát.⁶¹ A beiktatás napját is június 27-re tervezték, de nem érkezett meg időben a pápai bulla, így csak később foglalhatta el a püspök új székhelyét.⁶² Ipolyi azonban még az év végén váratlanul elhunyt.⁶³ A hetilap szerkesztősége a történész hátrahagyott, kiadatlan munkájaként közölte a Nyári Krisztina életét feltáró írását, amelyben ugyancsak felbukkant a Szent László-kori családi háttér.⁶⁴ A püspököt hamarosan követte, a régi barát, Rómer Flóris, akitől így búcsúzott Szívós Béla, szerkesztőségi munkatárs: „Szegény jó öreg tudós, légy áldott még haló földedben is, pihenj csendesen ott a Szent László sirjánál.”⁶⁵

A két közmegebecsülésnek örvendő paptudós munkássága kifejtette hatását, hiszen ennek köszönhetően felfigyeltek a többi régi templomfreskóra. Így például, ahogy azt a *Vasárnapi Ujság* is közzétette, a Bihar megyei Mezőtelegden 14. századi Szent István-, Szent Imre-, Szent László- és Szent Miklós-falfestményeket azonosítottak 1891-ben.⁶⁶ A folyóiratban ez idő tájt

59 A nagyváradai Szent-László templom. *Vasárnapi Ujság*, 28. (1881) 37. sz. 591.; Az orsz. régészeti és embertani társulat. *Vasárnapi Ujság*, 28. (1881) 40. sz. 639.; A nagyváradai ásatások. *Vasárnapi Ujság*, 30. (1883) 40. sz. 653.

60 «A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig.» *Vasárnapi Ujság*, 30. (1883) 20. sz. 327.

61 A nagy-váradai püspök. *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 13. sz. 208.; A Magyar történelmi életrajzok. *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 23. sz. 371.; Ipolyi Arnold. *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 28. sz. 445–446.; Bars-Szent-Kereszt és Nagy-Várad. *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 28. sz. 453–454.

62 Ipolyi nagyváradai püspök. *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 28. sz. 456–457.

63 Ipolyi halála. *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886) 50. sz. 810–811.

64 Ipolyi Arnold: Nyáry Krisztina. Ipolyi Arnold hátrahagyott munkája. *Vasárnapi Ujság*, 34. (1887) 44. sz. 721–723.

65 Szívós Béla: Koponyaásás. Emlékezés Rómer Flórisra. *Vasárnapi Ujság*, 36. (1889) 15. sz. 236–238.

66 Középkori falfestmények. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 33. sz. 542.

8. kép. A Szent László tér Nagyváradon, Dörre Tivadar rajza, Bálint Benedek és Morelli Gusztáv metszete, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 37. (1890) 35. sz. 561., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

9. kép. A nagyváradai Római Katolikus Székesegyház és Püspöki Palota, Dörre Tivadar rajza, Bálint Benedek és Morelli Gusztáv metszete, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 37. (1890) 35. sz. 561., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

napvilágot látott a szepesi⁶⁷ és a Szent László alapította zágrábi székesegyház⁶⁸ története és leírása. Az utóbbi „nevezetességei közé tartoznak Szent István és Szent László ősrégi szobrai, a kincstár, levéltár, melyben a 12. századból is találhatóak okmányok.”⁶⁹

A szent uralkodó jubileuma felé közeledve a Magyar Tudományos Akadémia irodalmi pályázatot⁷⁰ hirdetett meg Salamon és Szent László királyok idejében játszódó művekre.⁷¹ Ám a beérkezett művek nem ütötték meg az elvárt színvonalat, ezért a pályázatot újból kiírták.⁷² Majd végül, egy évvel később, a 21 pályaműből Várady Antalét díjazták, így ő kapta meg a száz aranyat.⁷³ Nagyvárad vezetése az emlékezetes évre egy százezer forintos összeget ajánlott fel az újvárosi plébániatemplom rendbehozatalára és az emlékszoborra.⁷⁴ A továbbiakban a *Vasárnapi Ujság* alkalmi munkatársa Váczy János az 1892-es jubileumi év elején közreadott I. (Nagy) Lajos király életét és uralkodását bemutató írásban közvetve érzékeltette I. László jelentőségét, mert megjegyezte, hogy „Szent László sírjához zarándokol el a fiatal Lajos király trónraléptekor s ide temetkezni legfőbb ohajtása. Ha győzelmet arat ellenségein: Szent György érdemének és segedelmének köszöni azt, viszont a pogány tatárok leveretését a nép Szent Lászlónak tulajdonítja.”⁷⁵ 1892 nyarán az újság tájékoztatást adott az ünnepnap rendezvényeinek előzetes tervéről,⁷⁶ majd utólag beszámolólt az eseményekről.⁷⁷ A négynapos ünnepség június 26-án kezdődött, amikor az istentisztelet után leleplezték a székesegyház falába

67 Doloneyec József: A szepesi székesegyház. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 45. sz. 735–740.

68 A zágrábi székesegyház. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 46. sz. 758.

69 Ugyanott.

70 A díjat Kóczán Ferenc alapította. 1887-ben a Magyar Tudományos Akadémiánál 12000 Ft-os összegben alapítványt tett azzal a céllal, hogy minden évben a legjobb történeti tárgyú irodalmi alkotás 100 arannyal jutalmaztassék.

71 A Kóczán-pályázat. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 26. sz. 428.

72 A magyar tud. akadémia. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 50. sz. 832.; Akadémiai pályázat történelmi színműre. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 52. sz. 872.

73 A Kóczán-díj. *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 50. sz. 854.

74 Szent László király szentté avatásának ünnepe. *Vasárnapi Ujság*, 38. (1891) 44. sz. 722.

75 Váczy János: A magyar lovag-kor fő alakja. (Nagy Lajos életéből.) *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 4. sz. 52–54., itt: 52.

76 A nagyváradi emlékünnepek. *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 26. sz. 461.

77 A nagyváradi ünnepélyek. *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 27. sz. 477.

helyezett emléktáblát, a következő felirattal: „Nagyváradnak a török uralom alól 1692. jun. 5-én történt felszabadulása kétszázados emlékére emelte a város közönsége 1892. évi jun. 26-dik napján.” A déli lakoma után felszentelték az ez alkalomra készült, koponyacsontdarabot őrző ereklyetartót, estére ki-világították a várost, és fáklýásmenetet tartottak. Június 27-én, Szent László napján annyian keresték fel a székesegyházat, hogy alig fértek be a templomba. A szónoklatot mondó Schlauch Lőrinc püspök „[b]eszédében Szent László nemzeti, fejedelmi és vallásos erényeit dicsőítette”. Ezt követte a Szent László Társulat közgyűlése a gimnázium épületében, ahol ugyancsak Schlauch püspök tartott beszédet az állam és az egyház viszonyáról, valamint a főkegyúri jogról. Ez utóbbiról kiemelte, hogy ez olyan királyi jog, amely nem ruházható át a pápa jóváhagyása nélkül, és amely tulajdonképpen az állam és az egyház közötti béke záloga. Az előadást a hallgatóság éljenzéssel jutalmazta. Majd a titkári jelentésből kiderült, hogy az eddigieknél több gondot kell fordítaniuk a hazafias és vallásos célokra különösen a keleten élő magyar katolikusok érdekében, valamint 2000 frank adományt szavaztak meg a pápának. A püspöki palotában adott díszebéden a vendégek egymásra mondtak pohárköszöntőket. Június 28-án a főméltóságok közintézményeket látogattak meg, este díszelőadás volt a színpadon, majd a napot tűzijáték zárta. Június 29-én a kaszai püspök cerebrálta templomi mise végén a székesfehérvári püspök tartott szónoklatot Szent Lászlóról, és végül a László-fürdőbeli lakomára invitálták a vendégeket. Azonban a régóta áhított Szent László-szobrot csak 1893. szeptember 11-én tudták felavatni.⁷⁸ „Az alak 3 méter magas, fején királyi koronával, baljában egyenes kard, jobbán csüng csatabárdja, lábai pánczélosak, a köpeny művészi redőkbe szedve. Kettős rács veszi körül a szobrot, mely arczczal keletre áll.”⁷⁹ Később, 1896-ban Nagyvárad új múzeumépülettel gazdagodott, amelynek névadója a város szentje lett.⁸⁰

78 Szent László szobra Nagy-Váradon. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 9. sz. 148.; Szent László emléke Nagy-Váradon. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 37. sz. 624.; A nagyváradai Szent-László-szobor. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 38. sz. 644.

79 A nagyváradai Szent-László-szobor. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 38. sz. 644.

80 Paur Géza: A biharmegyei és nagyváradai múzeum. *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896) 27. sz. 450–451.

A millenniumi időkben a *Vasárnapi Ujság* közleményeinek tükrében a megjelentetett illusztrált „Magyar irodalomtörténet” című sorozat következő „Magyarság az Árpádok korában” című hátsó borítójára a budai krónikából vett ábrázolást tették, „mely Szent Lászlónak a leányt rabló kunnal történt mérkőzését” jeleníti meg.⁸¹ A különböző festői életművek,⁸² valamint a műtárlatok kiállított festményeinek legjutalmazottabb darabjai azok, amelyeken szerepel Szent László (is).⁸³ Értelemszerűen Nagyvárad is I. László királyhoz köthető millenniumi képet rendelt Bihari Sándor festőművésznél,⁸⁴ aki megalkotta „Zsigmond király fogadja Ulászló lengyel királyt a nagyváradai székesegyházban Szent László sírjánál” festményét, amellyel elnyerte az 1898. évi 1600 Ft-os Vaszary-díjat.⁸⁵ Torontál megye „Szent Lászlónak a kun vezérrel vívott” csatája megfestésére adott megbízást Kimnach Lászlónak.⁸⁶

A 19. században Szent László története és kultusza beépült más kezdeményezések historikus programjaiba is. Ezek az 1890-es években értek abba a szakaszba, amelyben a lovagkirály a megjelenítése körüli egyeztetések révén fokozottabban volt jelen a korabeli köztudatban. Az első ilyen monumentális vállalkozások egyike volt a Mátyás-templom restaurálása, melyet még 1873–1874-ben indítottak, és az 1890-es évek elejére vált esedékessé a belső díszítés kidolgozása. Így a Szent László-i tematikus elem, az ikonográfiai hagyományokat tekintve, szükségszerűen az egyik vezető motívum lett. A *Vasárnapi Ujság* nyomon követte az elképzeléseket és a megvalósítást. „Az éjszaki mellékszentélybe jönnének a Szt. László életének egyes csodatételei: a cserhalmi ütközet, Szent László a sziklából vizet üt ki, a váradai székesegyház építése, Szent László tetemét a szekér vezető nélkül Váradra viszi, Szent László tetemének fölvétele s az eskü Szent László sírja fölött.”⁸⁷ S mivel a könyvmű-

81 Illusztrált magyar irodalomtörténet. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 17. sz. 287.

82 Kacziány Ödön: Magyar festőművészek. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 49. sz. 817–819.

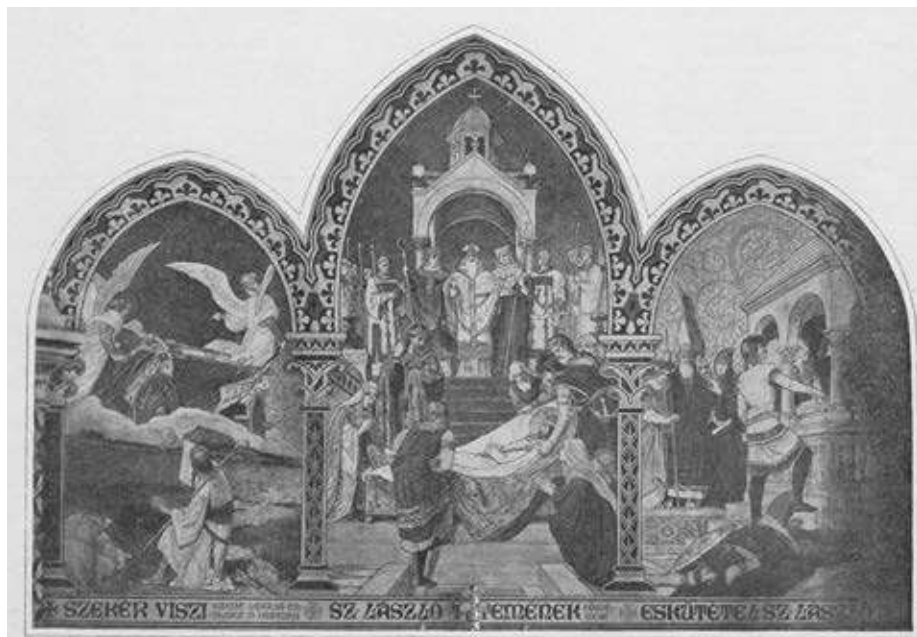
83 A műtárlat gyarapodása. *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896) 30. sz. 499.; Tavaszai tárlat. *Vasárnapi Ujság*, 44. (1897) 14. sz. 253–254.; A műcsarnok tavaszi kiállítása. *Vasárnapi Ujság*, 45. (1898) 16. sz. 268.; A műcsarnok kiállításából. II. *Vasárnapi Ujság*, 45. (1898) 18. sz. 302–303.; A műcsarnok kitüntetései. *Vasárnapi Ujság*, 45. (1898) 20. sz. 339.

84 Nagy-Várad milleniumi festménye. *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 9. sz. 141.

85 A műcsarnok kitüntetései. *Vasárnapi Ujság*, 45. (1898) 20. sz. 339.

86 A hatóságok és a millenium. *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 43. sz. 714

87 Kovács Dénes: A budavári Mátyás-templom. *Vasárnapi Ujság*, 39. (1892) 10. sz. 170–171.,

10. kép. A Szent László-legendárium jelenetei a Mátyás-templom Lotz Károly festette ábrázolásban, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 46. (1899) 9. sz. 136., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

vészet teremtette meg az irodalmi alkotások befogadásának vizuális környezetét, ezért érthető, hogy amikor a hetilap Vörösmarty Mihály születésének centenáriumán 1900 december elején tematikus számot állított össze, egyúttal közreadta a költő közismert műveinek legnépszerűbb illusztrációit, köztük a Cserhalom című költeményt szokásosan kísérfő jelenetet, amint a lovagkirály „Cserhalomnál megveri a rabló kunokat s egyiküknek karjaiból megmenti az elrablott magyar leányt”.⁸⁸

itt: 171.; Kovács Dénes: A budavári Mátyás-templom. *Vasárnapi Ujság*, 40. (1893) 34. sz. 565–566.; Forster Gyula: Szent István király ünnepére. *Vasárnapi Ujság*, 44. (1897) 34. sz. 549–552.

88 Képeinkhez. *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 48. sz. 802.

1880-tól folyt az országház építése is, amelynek programadó dekorációjából szintén nem hiányozhatott a lovagkirály.⁸⁹ A honfoglalás évfordulójának évére tervezett látványosságok közé tartozott a Millenniumi Emlékmű, amelynél már a kompozícióról szóló előadás is hatalmas sikert hozott a szobrász Zala Györgynek.⁹⁰ És mindemellett a budavári királyi palota is bővítése is zajlott, amelybe a magyar történelmet, iparművességet bemutató Szent István-termet akartak kialakítani, ahová a meghatározó királyképek közé bekerült Szent Lászlóé is.⁹¹ A hetilap beszámolója szerint az ábrázolásokkal Roskovics Ignác festőművészt bízták meg, aki a történeti hitelesség kedvéért beható tanulmányokat végzett.⁹² Az 1900. évi párizsi világkiállításon díjazott elismerésben részesült a reprezentatív terem, a francia szervezők – tekintettel a magyarországi millenniumi ünnepségekre – egyébként is nagy reményeket fűztek a magyar részvételhez.

„A nemzetek műveltsége messze századok mélyébe visszanyúló régi alapokon gyökeredzik. S most, amikor egy új század küszöbén, a párizsi világkiállításon a világ összes nemzetei megjelentek, hogy bemutassák az emberi munka, szellem és művészet legreमेkebb alkotásait, mi is elmentünk oda, hogy modern alkotásaink mellett mi is feltárjuk küzdelmes, de szép multunk emlékeit, melyek egy hosszú ezer év munkájának tanulságával avatnak fel bennünket a művelt nemzetek sorába.

Az eszme és feladat ugyanaz volt, mint az ezredévi kiállításon; történelmi korrendben való feltűntetése tíz század fejlődésének, mégpedig a művelődés három fő irányában: az egyházi, hadi és polgári élet nyilvánulásának szempontjából.”⁹³

89 Az új országház. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 19. sz. 309–310.

90 A milleniumi műemlékek Budapesten. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 45. sz. 752.

91 A budai királyi palota Szent István-terme. *Vasárnapi Ujság*, 46. (1899) 28. sz. 472.; A budai királyi palota. *Vasárnapi Ujság*, 46. (1899) 47. sz. 792.

92 Szana Tamás: A Szent István-terem királyképei. Roskovics Ignácztól. *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 16. sz. 245–246.

93 Szendrei János: A magyar történeti palota a párizsi világkiállításon. *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 24. sz. 390–391., itt: 390.

11. kép. Szent László megjelenítése a Budavári Királyi Palota Szent István-termében, Roskovics Ignác festménye, Zelesny Károly felvétele után, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 16. sz. 248., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A történelmi múlt tudatos felvállalása és értékeinek ismételt hangoztatása hozzájárult Szent László-i karizma terjesztéséhez, hiszen a 19. század vége felé nemcsak az újonnan épült kőbányai templomot⁹⁴ nevezték el róla, hanem egy közintézményt, azaz egy járványkórházat⁹⁵ is.

Szent László a nagyvilágban

Szent László neve a nemzetközi kulturális és ipari seregszemle előtt is ismert volt a nagyvilágban, amelyet egyrészt a katolikus egyház szentkultusza is elősegített, másrészt a kivándorló magyarok gyakran e név alatt szervezték meg új hazájukban a közösségi életet.⁹⁶ A római magyar történelmi intézet falán is látható volt I. László.⁹⁷ Az 1895-ös zágrábi királylátogatás alkalmával a *Vasárnapi Ujság* tudósítója megemlítette, hogy a város akkor szerepelt először az oklevelés forrásokban, amikor I. László király az ottani püspökséget létrehozta.⁹⁸

Összegzés

A 19. század második felének magyarországi társadalmát áthatotta a keresztény keretek közti polgári átalakulás megélése. A korszerűnek tekintett szerepértelmezések modelljei történelmi mintákra épültek. A szemléletformálást elősegítette az a romantikus historizmus, amely a régi fénykor megteremtésének lehetőségét ígérte a modern kor tudásával és technikai fejlettségével, és amely a kínálkozó színvonalemelkedéssel csak még vonzóbbá vált. A magyarországi történelmi példák közül kiemelkedett Szent László alakja, aki megtestesítette a nemzeti érelyeket (a dicső történelmet, a bátorságot, a honvédelmet, az erkölcsöt, a céltuda-

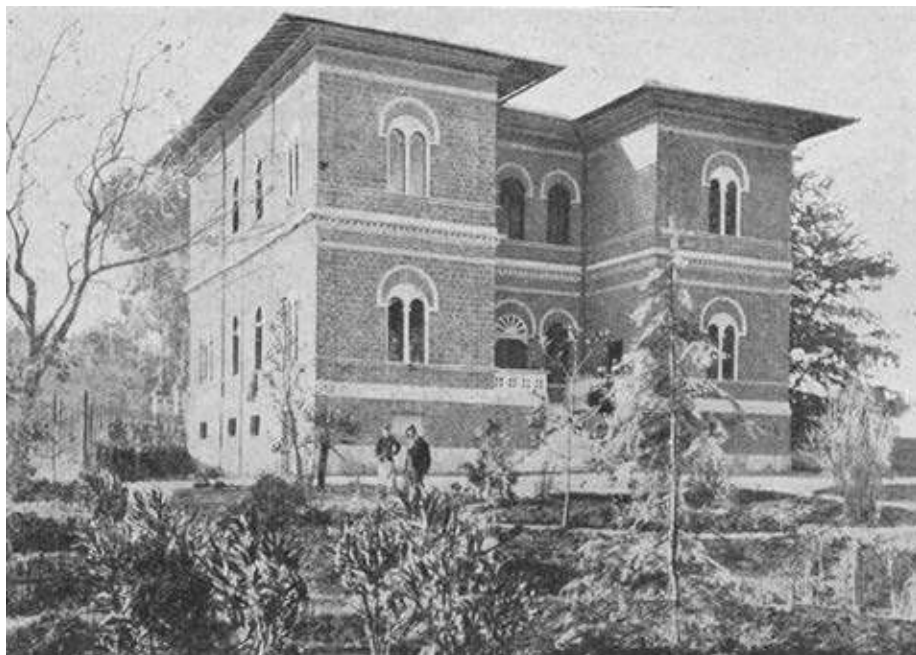
94 A kőbányai templom fölszentelése. *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 26. sz. 437.

95 A főváros új kórháza. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 19. sz. 420.

96 Morris E.: Magyarok Amerikában. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894) 41. sz. 675–676.

97 Vay Péter: A római magyar történelmi intézet. *Vasárnapi Ujság*, 44. (1897) 34. sz. 557.

98 – y – e.: A zágrábi királylátogatás. *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 43. sz. 701–703., itt: 702.

12. kép. A Római Magyar Történeti Intézet épülete a kert felőli nézetben, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 44. (1897) 34. sz. 557., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

tosságot, az alázatot, a hősiességet stb.). Az új kor az egyéni élet megformálását helyezte előtérbe, s ennek hazai mintájául tökéletesen megfelelt a lovagkirály. Az évszázadok során megőrzött Szent László-képben az erkölcsi szilárdság volt a leghangsúlyosabb vezérmotívum, amely teljesen illeszkedett a kor társadalmi eszméjéhez, vagyis a saját morális nemessége okán és jogán fejlődő és boldoguló ember képéhez – az önmagából építkező polgár ideáltípusa szerint.

A *Vasárnapi Ujság* lelkiismeretesen közvetítette a nagy király emlékeztének alakulását, megjelenítésének módját. Többféleképpen is felidézte Szent Lászlót olvasói számára: ízelítőt adott a róla kialakult hagyományból; népszerűsítette a történeti műveken alapuló irodalmi feldolgozásokat, amelyek átélhetőbbé tették az egykori király életét, cselekedeteit és küzdelmeit; bemutatta

13. kép. A *Vasárnapi Ujság* Vörösmarty Mihály születésének századik évfordulója alkalmából kiadott számában közreadta a költő műveinek legnépszerűbb illusztrációit, köztük a Cserhalom költeményt illusztráló képet, amint lovagkirály üldözi a leányrabló kun vitézt, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900) 48. sz. 796., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

a művészeti alkotásokat, amelyek még inkább az idealizált eszmény felé tereltek a képzeletet; a tudomány eredményeinek ismertetésével pedig a történeti emlékezet valóság alapját erősítette; és felhívta a figyelmet külhoni emlékekre. A lap közleményeinek tükrében szembetűnő, hogy valamennyi területen a legközkeletűbb Szent László-ábrázolás a kun vitéztől való leánymentés epizódja. A történet a lovagkirály több erényét sűrítette magába: a gyengébbet gyámolító elszántságot, a nőt óvó férfias kiállást, az erényességet – mindazt, ami a romantikus férfieszmény lényegét is képviselte, és amely különösen kedves volt a hölgyek szemében. Hiszen miért is ragad fegyvert egy férfi? A (szeretett) nőért, hogy megvédje őt, gyermekeit, családját, rokonait, nemzetségét – nemzetét, hazáját.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Éles 2009.** Éles Csaba: A nemzeti önbecsülés és a nemzeti emlékhelyek: filozofikus fölvetések a 19. század első felében a nemzeti örökséghez és önbecsüléshez való viszonyról. *Confessio*, 33. (2009) 4. sz. 89–96.
- Kerny 2018.** Kerny Terézia: A veleméri Szent László-freskó 19. századi feltámadása. Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Czobor Béla kísérlete Szent László ikonográfiájának „megújítására”. In: Uő.: *Uralkodók, királyi szentek. Válogatott ikonográfiai és kultusztörténeti tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2018. 372–412.
- Klaniczay 2000.** Klaniczay Gábor: A szűzherceg és az Athleta Patriae. In: Uő.: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000. 139–168.
- Magyar 1996.** Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa”. (*Szent László a magyar kultúrtörténetben*). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. (Universitas-könyvek)
- Mezey 1980.** Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szent István Társulat, Budapest, 1980. (Hungaria Sacra 1).
- Podhradczky 1836.** Podhradczky József: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája*. Kiadta Uő, nyomtatott Gyurián János és Bagó Márton betűivel, Buda, 1836.
- Remellay 1862.** Remellay Gusztáv: *Szent László király. Történeti elbeszélés*. 1–2. kötet. Emich Gusztáv, Pest, 1862.
- Szabolcsi 1985.** Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története*. II/1. 1848–1867. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- Virág 1808.** Virág Benedek: László 1077–1095. In: Uő.: *Magyar századok. IX–XIII*. Landerer Anna betűivel, Budán, 1808. 127–160.

KANÁSZ VIKTOR

SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE NAGYKANIZSÁN ÉS KÖRNYÉKÉN

KIVONAT: Jelen tanulmányban Szent László öröksége nagykanizsai és Kanizsa-környéki, azaz délkelet-zalai és délnyugat-somogyi emlékezetét mutatom be röviden. Szent László nagykanizsai emlékezete a 18. század elejétől kezdve dokumentálható. Innentől kezdve tisztelete folyamatosan jelen van a katolikus közösség életében, s még kanizsai vonatkozású monda is fennmaradt a 18. századból. Emlékének több képzőművészeti alkotás: szobor, üvegablak, harang is emléket állít(ott). A szent király alakja nemcsak a régmúlt századok embereit érdekelte, az elmúlt évtizedekben is több, hozzá köthető alkotás került felállításra a Kanizsa környéki falvakban. Emellett két templom, a nagyrecsei és az őrtilosi is a nevét viseli. Annak ellenére, hogy a 18. századtól folyamatos és sokrétű az emlékezete a városban és környékén, Szent László kultusza sem a kanizsai történelmi emlékezetet, sem pedig az egyházi ikonográfiát nem uralja. Míg a 19. század második feléig elsősorban a szentsége került előtérbe, ezt követően a világi, történelmi megítélése, mint jeles magyar történelmi személyiség is egyre hangsúlyosabbá vált, s napjainkban a templomok mellett a profán terekben is előszeretettel ábrázolják.

KULCSSZAVAK: Szent László, Zala vármegye, Nagykanizsa, történelmi emlékezet, szenttisztelet

VIKTOR KANÁSZ

Commemoration of St. László in and around Nagykanizsa

ABSTRACT: In this paper, I will briefly present the memory of the legacy of Saint László in Nagykanizsa and the surrounding area of Kanizsa, i.e., in South-Eastern Zala and South-Western Somogy Counties. The memory of

Saint László in Nagykanizsa is documented from the beginning of the 18th century. From that time on, his veneration has been a constant presence in the life of the Catholic community, and even a Kanizsa-related saga from the 18th century has survived. His memory is commemorated in several works of art: statues, glass windows, bells, etc. The figure of the holy king was not only a subject of interest to people of past centuries, but in recent decades several artworks related to him have been erected in villages around Kanizsa. In addition, two churches, the church of Nagyrécse and the church of Őrtilos, bear his name. Despite the fact that his memory has been continuous and diverse in the city and its surroundings since the 18th century, the cult of Saint László has not dominated either the historical memory of Kanizsa or the religious iconography. While until the second half of the 19th century his saintliness was in the foreground, his secular, historical image as a prominent Hungarian historical figure became increasingly prominent, and today he is also frequently depicted in profane places in addition to churches.

KEY WORDS: St. László, Zala county, Nagykanizsa, historical memory, veneration

„Téged dicsérnek szent zsolozsmával papok, diákok és városnépek”,¹ szól a 15–16. század fordulójáról fennmaradt híres Szent László-ének egyik ismert versszaka. Bár e sorok a szent király városára, Váradra vonatkoztak, az ország délnyugati felében lévő Nagykanizsára és környékére is igaznak tekinthetők, ugyanis az elmúlt három évszázad során Szent László emlékezete az egyházi életben, az oktatásban és a profán közegben is gyökeret vert. Jelen tanulmányban tehát Szent László öröksége nagykanizsai és Kanizsa környéki, azaz délkelet-zalai és délnyugat somogyi emlékezetét mutatom be röviden.²

1 Gerézdi 1962, 162.

2 A szakirodalom Szent László nagykanizsai és Zala vármegyei emlékezetével még nem foglalkozott, viszont Szent István zalai ikonográfiájáról már született tanulmány. Kostyál 1992.

Szent László emlékezete Nagykanizsán

A jezsuita kezdetek

A középkori és 16. századi Kanizsa egyházi életét áttekintve nem ismerünk korabeli adatot Szent László tiszteletéről, emlékezetéről.³ Az első ilyen jellegű források a vár 1690. évi visszafoglalása utáni évekből maradtak fenn. Kanizsa keresztény kézre kerülésekor új plébániát szerveztek, és az erődítményen belül egy mecsetet templommá alakítottak át Mária mennybevételének tiszteletére.⁴ E plébániát egészen a vár 1702-es lerombolásáig a jezsuita rend vezette. A jezsuiták e bő évtized alatt komoly missziós munkát folytattak, s több módszerrel igyekeztek Szent László kultuszát meghonosítani. Ennek egyik látványos jele volt, hogy az oltár mellé két oldalról Szent István és Szent László szobrát helyezték. A párnán koronát és jogart tartó Szent Istvánt, valamint egy pajzson a sisakját és a kardját tartó Szent Lászlót 1702-ben, a plébániatemplom búcsújakor állítottak fel.⁵ Emellett a plébánia rendelkezett a szent királyokat: Szent Istvánt, Szent Imrét és Szent Lászlót ábrázoló körmeneti zászlókkal is.

A jezsuita atyák ezen kívül az évek alatt több ezer hívőt megmozgató zarándoklatokat is szerveztek minden év június 27-én, Szent László ünnepén a vármegye egyik legismertebb búcsújáró kegyhelyére, az északkelet zalai Búcsúszentlászlóra, amiben feltételezhetően a későbbiekben ismertetett kánizsai vonatkozású legenda is szerepet játszhatott. Mivel a két település közel 40 km-re van egymástól, a – jezsuita beszámolók szerint – 1000–1500 zarándok három nap alatt tette meg oda-vissza az utat, miközben Hahóton vagy Zalaszentbalázson éjszakáztak.⁶ A jezsuiták 1702-es távozását követően sem tűnt el teljesen e hagyomány, sőt még 1936-ban is szerveztek a kánizsai ferencesek Búcsúszentlászlóra zarándoklatot, mely alkalomból szeptember 8-án Czírfusz

3 Vándor 1994.; Kanász 2018.; Kanász 2021.

4 Rózsa 1993.

5 Takács–Pfeiffer 2001, I. 484.; Kéring 2006, 311.; Siptár 2019, 142., 149.

6 Siptár 2019, 144.

Viktorin ferences plébános vezetésével XI. Piusz pápának a budapesti nunciaturán keresztül hódoló táviratot is küldtek.⁷

Ferences örökség

Az 1950 előtt a ferences rend által vezetett alsóvárosi Szent József-plébánia-templomban több mellékoltárt is felállítottak a 18. században. Ezek közül a templom bal oldalán lévő leghátsó oldalkápolnában kapott helyet a Pádúai Szent Antal-oltár, melynek jobb oldalát egy korabeli Szent László-szobor díszíti. Az aranyozott, sujtásos barokk mentét viselő alkotás érdekessége, hogy a bal kezében nem egy harci bárdot, hanem csupán egy kicsiny szekercét tart.

Az oltárt 1748-ban a kanizsai szűrszabók céhe állíttatta.⁸ Ikonográfiai programját erősen átítatja a ferences szellemiség: Pádúai Szent Antal a rend egyik legismertebb szentjeként került az oltárra, a bal oldalán helyet kapó Szent IX. Lajos francia király a ferences harmadrend ismert tagja volt, míg Szent Lászlóban pedig a kanizsai ferencesek provinciájának, a lovagkirályról elnevezett ladiszlaita rendtartománynak a névadóját tisztelhetjük. Ez az elrendezés azért is különleges, mert ez esetben László nem az Árpád-házi szentek jól ismert sorában jelenik meg, hanem a rendtartomány védőszentjeként kapott helyet.⁹

A 20. század első felében tisztelete újabb megnyilvánulásának is tanúi lehetünk. A templom tornyába 1926-ban Szlezák Lászlóval négy új harangot öntettek, melyeket Szent Józsefről, Assisi Szent Ferencről, Szent Erzsébetről, s – egy három mázsás harangot pedig – Szent Lászlóról neveztek el.¹⁰ Végül meg kell említeni, hogy nemcsak a harang szava emlékeztethette a híveket a szent királyra, hanem például 1938. január elsején a szentmisén felcsendült Halmos László zeneszerző Szent László miséje is.¹¹

7 „A nagykanizsai katolikusság búcsúszentlászlói zarándoklata alkalmával tartott nagygyűlésen törhetetlen hűségét és fiúi hódolatát tolmácsolja Őszentségének és válaszát kéri” AAV Nunz. Ungheria, busta 52., fasc. 7. ff. 501–502.; Tóth–Tusor 2016, 270.

8 Takács–Pfeiffer 2001, I. 122.

9 Horváth–Kostyál 1992, 16.; Bálint–Kostyál 2018, 21., 61. A templomról még: Kéringér 2006, 302–314. A Szent László-ábrázolásokról: Kerny 2018.

10 Tarnóczky 2020, 112.

11 *Zalai Közlöny*, 78. (1938) 1. sz. 6.

Szent László nemesei és a kanizsai basa megtérése

Szent László kanizsai emlékezetéhez tartozik két, a városhoz köthető történet is: a kanizsai basa megtéréseinek és Szent László nemeseknek mondája. Ennek köszönhetően a Szent Lászlóról szóló, különösen gazdag mondanévkör és néphagyomány tud nagykanizsai vonatkozásról is.

Az első legenda szerint a súlyosan megbetegedett kanizsai basa hallott a búcsúszentlászlói kegyhelyről, s elküldötte egyik keresztény foglyát, hogy imádkozzon a gyógyulásáért. Mivel a basa csodálatos módon fel is épült, megkeresztelkedett, a rabot pedig szabadon engedte. Pajzsát és kardját hálából a búcsúszentlászlói kápolna falára akasztotta, amit még a 19. században is látni véltek. Ennek a történetnek állít emléket a templom Roskovics Ignác által festett oltárképe, amelyen Szent László előtt megjelenik a kanizsai basa, akit az egykori rab ajánl a király oltalmába.¹²

A másik ritka, s csak a Nyugat-Dunántúlon fellelhető monda legelső ismert említése 1742-ből származik: a jezsuita Podlusányi Zsigmond *De rebus gestis Hungariae regum* című művében örökítette meg a történetet: Szent László kocsin Kanizsa felé utazott, amikor is mély álomba merült, miközben a kocsi kerekéből kiesett és elveszett a kerékszög. Mikor kiderült, hogy nincs kéznél másik kerékszög, a környékbeli Balázs jobbágy az ujját tette be a szög helyébe, s így még egy holdnyi távolságot meg tudtak tenni. Balázst és társait a király iránti hűségéért és odaadásáért cserébe szabaddá tette a király, és sok földet adott neki.¹³ 1751-ben a szintén jezsuita Szegedi János közölte e történet egy

12 Bálint 1977.

13 „Ide (t. i. Dalmáciába) tett második útjáról eleink hagyományából a következőket tudjuk: midőn kocsin Kanizsa felé ment, a jámbor királyt olyan mély álom fogta el, hogy a göröngyös úton zörgő kerek zaját nem hallotta. A kerékből egyszerre kiesett a kerékszög s el is vészett; a véletlen esetet a király szolgálai nem vették rögtön észre, de nem is volt kéznél másik kerékszög, hogy helyébe tenni lehessen. Ekkor Balázs, arra a vidékre való jobbágy, a szög helyébe az ujját tette s a lötyögő kereket visszatartotta a kieséstől annyi ideig, a míg egy hold föld hosszágig mentek. Balázs, többi jobbágytársával, a király iránt tanúsított hűsége és törhetetlen odaadása jutalmul szabaddá lett s annyi földet kapott, a mennyit lóháton több órán át körüljárhatott[...]” Tolnai 1904. 233.; Podlusányi 1742, 35–37.; Podhradczky 1836, 47–48.; Magyar 1998, 144.; Magyar 2000, 95. A Szent László-legendák kezdeteiről legújabbban: Szovák 2021.

másik változatát.¹⁴ Talán innen merítette az ötletet a délibábos történetírás helyi képviselője, a kanizsai Thaly Kálmán, Balogh János a sok hamisítást tartalmazó, 1896-os hadtörténeti könyve írásakor, amiben megemlíttette, hogy Szent László többször tartózkodott Kanizsán: „Salamon király által behívott kunok elleni küzdelmek és Zolámir, Horvát, Tót és Dalmátország királyának, szent László sógorának elhunytá folytán, ezeknek magyarországhoz [sic!] való kapcsolása érdekében tett utazásai alkalmával az 1086–1095-iki évek közötti időkből szent László király díszes kíséretével a nagykanizsai várban – mint nevezetes erődben – többször megfordult. Egy ily alkalommal, a környékbeli károsult szegény nép, Póth vagy Both nevű szentgyörgyvári rabló lovagot, szünni nem akaró rablási és egyéb folytonos gonoszságaiért a királynak bepanaszolta, ki a vádlottat éjnek idején meglepetve, várában elfogata és Salamon mellé – kinek egyébként hű lovagja volt – a visegrádi várba – de nem ugyanegy toronyba – zárata.”¹⁵ A történet minden valószínűség szerint kitaláció. Ezt sugallja az a tény is, hogy Kanizsa első ismert említése jóval Szent László 1095-ös halála utánról, 1245-ből származik. Az eset nem mondható Balognál egyedinek, többek közt Hunyadi Lászlót és Mátyást is hasonlóképpen „vendégeltette meg” a kanizsai várban.¹⁶

14 „Vannak Zala megyében (amelyben kétezeröttszáznál több család nemességét külön bíróság előtt néhány évvel ezelőtt kimutatta) nem messze Kanizsától sokan, Szent László nemeseinek hívják őket, akik állítólag a következő eset alkalmával lettek nemesekké. Midőn a király húga látogatására Dalmáciaiba utazott, egy paraszt észrevette, hogy a király kocsijának kerékszege kiesik s helyébe ujját tette s így egy hold földnyi távolságon megóvta a királyt a feldőléstől. Mikor a jószágos király ezt észrevette, bámulta a készséges ember derék és hűséges gondosságát és felszólította, hogy kérjen valami kegyet tőle. Ez erre (valószínűleg jobbagyártársainak biztatására) azt kérte, hogy a király tegye annak a községnek lakosait mind nemesekké s adjon nekik annyi földterületet, a mennyit néhány óra alatt körüllovagolhat. László kegyesen megadta a kérelmet s kárpótlást fizetvén az előbbi birtokosoknak, az ő teremtményeit ajándékozta meg a földbirtokkal.” Tolnai 1904, 233–234. Podhradczky 1836, 48.; A mondának van búcsúszentlászlói és porrogszentkirályi változata is. Magyar 2000, 95–96.; Kerny 2018, 416–417. Emellett a 19. század végétől többször felbukkan az országos sajtóban is, pl. *Hazánk*, 6. (1899) 119. sz. (1899. május 19.) 11.; *Az Én Ujságom*, 21. (1910) 25. sz. 418.; *Kis Dongó*, 14. (1953) 14. sz. 8.; *Új Európa*, 14. (1975) 4. sz. 27.; *Határőr*, 48. (1993) 24. sz. 24.

15 Balogh 1896, 36.

16 Kanász 2014.

A Szentháromság-szobor

A város legrégebbi köztéri alkotása a 18. század második feléből származó Szentháromság-szobor. E szobrok állítása a barokk katolicizmus egyik jellegzetes megnyilvánulása. Jelenleg az Erzsébet tér északi oldalán álló alkotást 1758-ban Inkey Boldizsár zalai alispán Grácban készítette, s felirata szerint 1773-ban avatták fel.¹⁷

Az emlékmű közepén a Szentháromság egy pillér tetején trónol, a lábazon előttük Szűz Mária térdel, körülötte pedig önálló szoborként Keresztelő Szent János, Páduai Szent Antal, valamint Szent István, Imre herceg és Szent László kapott helyet. A szent király vértben és köpenyben, aranyozott koronával a fején látható a köemlvényen. Attribútuma, a bárd nem látható sem a kezében, sem a derekán, kilétét a szobor alján lévő felirat árulja el. A szoborról, s vele együtt Szent László alakjáról a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Nagykanizsai Csoportja emlékérmét is kiadott 1995-ben a város első ismert írásos említésének 750. évfordulója alkalmából.¹⁸

A Szent László Cserkészcsapat

Nagykanizsát a 19. század második felétől a 20. század közepéig különösen aktív egyesületi élet jellemezte. A különböző zenei, ifjúsági, karitatív, vallásos stb. körök és egyesületek több esetben egy-egy nevesebb történelmi személyiség vagy szent nevét vették fel, helyi kötődése miatt különösen kedvelt volt Zrínyi Miklós.¹⁹ Szent Lászlót egy esetben választották névadójuknak, mégpedig a cserkészek, így alakult meg 1923-ban a Kereskedelmi és Munkás Ifjak 77. számú Szent László Cserkészcsapata. A csapat a cserkészlet 1948-as országos

17 Inkey Boldizsárról: Károlyi 2013, 28–58.; „Kanizsai piaczon egy ékes statuát a Szentháromság tiszteletére emeltetett.” Károlyi 2013, 36.; Halis 1899, 52.; Kostyál 2006, 350–351. A szobor eredetileg is a város főterén, (az akkor Piac térnek hívott) Erzsébet téren állt. A későbbiekben többször átköltöztették, 1934-től a városi kórház melletti parkban állt, és az elmúlt időszakban került vissza az eredeti helyére. Lovrencsics 1997, 33–40.; Rikli 1999, 300.; Kaposi 2006, 82.

18 Róber 2013, 64.

19 Vö. Kanász 2020, 100. Bár a városban több kórust és zenekart is egy-egy szentről (pl. Szent Cecília, Szent Ferenc, Szent Ilona, Szent Imre és Szent József) neveztek el, de ezek között sem találunk Szent Lászlót. Vö. Kocsis 2022, 156–158.

felosztatásáig fennállt, és aktívan, programok sokaságával vett részt a város kulturális és sportéletében.²⁰ Végül, ha a város cégeit és boltjait vesszük sorra, az 1940-es években találunk egy rövid ideig, az 1940-es évek első felében működő Szent László cukorkaüzemet.²¹

A felsővárosi Jézus Szíve plébániatemplom harangja és üvegablaka

A felsővárosi Jézus Szíve templom számára 1925-ben öntettek négy új harangot Szlezák Lászlóval. Az új nagyharangra István király, a másik háromra pedig Szent József, Szűz Mária és Szent László ábrázolása került. Utóbbi felirata is ismert: „Hithűség, becsület, kard Tette nagygyá a hont és a magyart.”²² A harangot a második világháború során elvitték és beolvasztották,²³ azonban egy másik, a lovagkirályt ábrázoló alkotás a mai napig megmaradt.

Az 1941-es bővítésekor új, díszes üvegablakok készültek a templom számára. A Palka József üvegfestő mester műhelyéből származó alkotásokon több magyar szent is megtalálható. Közöttük kapott helyet Szent Imre balján a templom déli oldalán Szent László alakja is. A palástot és láncinget viselő király mellkasán az Árpád-sávós címer kapott helyet, két kezével pedig egy csatabárdra támaszkodik. Az üvegablak érdekessége, hogy az alján nemcsak az adományozót, hanem annak apropóját is feltüntették: „A Nagykanizsai Honvédek Erdélyi bevonulásának emlékére 1940. szept. 5–13. A Nagykanizsai Keresztény Jótékony Nőegylet adománya.” A feliratot egy heraldikai díszítéssel is ellátták, a szöveg fölül ugyanis Erdély címerét helyezték el, ezzel utalva Szent László erdélyi és nagyváradi kötődésére.²⁴

20 A cserkészcsapat történetét a cserkésznapló alapján feldolgozta: HIVK VII/65. Továbbá: *Zalai Közlöny*, 65. (1925) 154. sz. (1925. július 12.) 3., Barbarits 1929, 284.; Poredus 1930, 10–12.; Ortutay 1935, 9.; Rikli 1999, 53–54.

21 *Zalai Közlöny*, 62. (1942) 240. sz. (1942. augusztus 28.) 4.; Tarnóczky 2020, 543.

22 Tarnóczky 2020, 659.

23 *Új Szív. A nagykanizsai Jézus Szíve Római Katolikus Plébánia hivatalos lapja*, (2020) 2. sz. 8. Az adatért a Nagykanizsai Jézus Szíve Plébánia világi elnökének, dr. Pataki Zsoltnak tartozom köszönettel.

24 A kanizsai honvédek erdélyi tevékenységéről: Molnár–Szabó 2015.; Babucs 2020, 57–58., 65. A Nőegyletről: Bósze 2014, 630.

Szent László emlékezete Kanizsa környékén

A Nagykanizsához csatolt falvakban, valamint a környező délkelet-zalai és délnyugat-somogyi településeken is több helyen felfedezhetők Szent László emlékezetének, tiszteletének nyomai. Középkori tiszteletéről elsősorban a településnevek árulkodnak: A régióban sok szentről nevezett település található, pl. Szentmiklós (Miklósfa), Pogányszentpéter, Szentbalázs, etc. Köztük ott a Kanizsától északra fekvő Pusztaszentlászló viseli a középkor századaitól kezdve a király nevét, illetve meg kell említeni Búcsúszentlászlót is, ami már egyértelműen Egerszeg vonzáskörzetébe tartozik, de a Kanizsára gyakorolt hatása, mint majd látható lesz, különösen erős.

A lovagkirály tiszteletének jelenlegi két legfontosabb helye a nagyrecsei és az őrtilosai római katolikus templomok, melyek patrocíniumául Szent Lászlót választották. Az 1870-ben felszentelt nagyrecsei templomot a térség későbbi országgyűlési képviselője, Inkey László építtette, oltárképét pedig Orlay Petrich Soma festette.²⁵ A kép azt a mondabeli pillanatot ábrázolja, amikor Szent László vizet fakaszt a sziklából. A festmény érdekessége, hogy a festő Inkey Lászlóról mintázta Szent László arcát. Az oltárképet a 20. század második felében eladták a Veszprémi Egyházmegyei Múzeumnak, s csak 2002-ben került vissza a templomba.²⁶ A 20. század második felében épült őrtilosai templom oltárképén a kardját keresztként magasba emelő Szent László látható, körötte vitézeivel és munkásokkal, felette pedig az angyalok körében a mennyei trónon ülő Szűz Máriával.²⁷

A mai Nagykanizsán és környékén több olyan templom is található, amelynek bár nem Szent László a titulusa, mégis valamilyen formában megtalálható a szent király a templom ikonográfiai programjában. A kiskanizsai Sárlos Boldogasszony-templom kupolát díszítő freskóján Szent István híres koronafelajánlási jelenete látszódik. Az 1962-ben készült alkotáson Szent István,

25 Károlyi 2013, 67., 162–164.

26 Károlyi 2013, 164–165. Ezúton köszönöm Somogyi Imre plébános szíves segítségét.

27 Órtiloson a helyi mondák is megőrizték Szent László alakját. Eperjessy 2009, 26., 56.

Imre, Gellért, Erzsébet és Margit mellett Szent László is megjelenik Szűz Mária jobbján.²⁸ A Nagykanizsához csatolt másik településen, Bajcsán 1997-ben épült a Magyarok Nagyasszonya templom, melynek oltárképét Závory Zoltán festőművész készítette. A festményen az Árpád-házi szentek között szintén megtalálható László király.²⁹

Kanizsa mai területét elhagyva több Szent László alakját megörökítő képzőművészeti alkotást találunk. A 18. század első felében épült homokkomáromi római katolikus templom a régió egyik legfontosabb búcsújáró helye.³⁰ A templomot az 1930-as évek végén renoválták Batthyány-Strattmann László kegyúr költségén. Többek közt ekkor festette meg Medveczky Jenő a templom bal oldali mennyezetén a Szent László-mondakör egyik legismertebb, és legkönnyebben ábrázolható, s emiatt (is) népszerű történetét, mikor is a király bárdjával vizet fakaszt szomjazó katonái számára a sziklából.³¹

A pusztaszentlászlói Nagyboldogasszony-templom oltárának jobb oldalán egy bárdot és pajzsot tartó Szent László szobor kapott helyet, míg Bánokszentgyörgyön a Szent György-oltárkép bal oldalán Szent László bárdot tartó alakja látható. A sormási Szent Rókus-templomban a 18. századi főoltár mellett, bal oldalt Szent György, jobb oldalt pedig egy uralkodó szobra kapott helyet, aki kezében jogart és országalmát tart, oldalán pedig kardot hord. A szobor Szent Istvánra és Szent Lászlóra is ráillik, mivel azonban a másik szobor, Szent György lovagszentet ábrázolja, az oltár ikonográfiai programjába jobban beleillene a másik lovagszent, Szent László, mintsem István, ezért őt valószínűsíthetjük a koronás főben. E templom egyedi ötvös-kincse a feltehetően a múlt század első felében készült magyar szentek kelyhe, melyen Szent István, Erzsébet és Margit mellett Szent László látható.³²

A murakeresztúri Szent Kereszt felmagasztalása templomban Csóthi Géza plébános jóvoltából egy díszes üvegablak állít emléket a királynak, melyen

28 Horváth–Kunics 2020, 51., 57.

29 Bakonyi–Deregi 2008, 72.

30 Takács–Pfeiffer 2001, I. 126–129., 282–287.

31 Balla 2003, 11. A legendáról és ábrázolásáról: Lukácsi 2018, 59–60. A homokkomáromi festmény érdekessége, hogy Szűz Mária alakja is megjelenik a háttérben.

32 Ezúton köszönöm Heiter Robert Gottfried szepetneki plébánosnak az információkat.

Szent László Jézus és Mária monogramjával a mellkasán, a jól ismert bárdot tartva látható.³³ Az újudvari Havas Boldogasszony-templom üveglablakain is az Árpád-házi szentek kaptak helyet, köztük a bárd helyett kardot tartó, a herma vonásait viselő Szent László.

Nemcsak szakrális térben fedezhető fel Kanizsa környékén Szent László alakja. A várostól 23 km-re fekvő Pusztaszentlászló már az Árpád-kor óta nevében viseli a szent királyt. A győri herma mintájára Márkus Péter készített 2010-ben szobrot a templom mellett álló Millennium-parkba. Emellett ugyanebben az évben itt tarották a Kárpát-medencei Szent László nevű települések 15. találkozóját is. E szobron kívül Borsfán,³⁴ illetve Homokkomáromban található még a templomhoz vezető út jobb oldalán lévő szoborparkban egy 2013-ban felavatott Szent László-szobor,³⁵ valamint a szomszédos Fűzvölgyön 2014-ben állították fel Boa Endre letenyei fafaragó művész szintén a szent királyt ábrázoló faszobrát.³⁶

Kanizsa másik oldalán található Iharos település, ahol a templomkertben 2009-ben avatták fel Major Lajos vonyarcvashegyi szobrász fából készült életnagyságú Szent László-szobrát. Kanizsa környékén jelenleg e településen működik az egyetlen olyan szervezet, amely a király nevét viseli: a 2000-ben alakult Szent László Király Lovagrend.³⁷ Emellett a település 2000 óta évente megtartja a Szent László Napok című rendezvényét is.

Továbbá közttereket is neveztek el a királyról, például a zalakarosi katolikus plébániatemplom előtti tér napjainkban a lovagkirály nevét viseli. Végül egy falfestményt is meg kell említenünk: 2018-ban Nagyrécsén az egykori Inkey-kastélyban adtak át két falfestményt: a bárdot és pajzsot tartó Szent Lászlót, valamint a Nepomuki Szent Jánost ábrázoló alkotásokat, amelyeket Alexandre N. Osipov orosz festőművész készített.³⁸

33 Köszönöm az információkat Vaslabán Csaba Antal plébánosnak, valamint Kovácsné Kővágó Annának.

34 A borsfai szobrot Boa Endre és Bedi László készítették. *Zalai Hírlap*, 57. (2001) 205. sz. (2001. szeptember 3.) 7.

35 Az alkotást Tislér Zoltán, Csávás Csaba, Boa Endre, Bedi László és Sarkadi Antal készítette. *Zalai Hírlap*, 69. (2013) 193. sz. (2013. augusztus 19.) 12.

36 *Zalai Hírlap*, 70. (2014) 156. sz. (2014. július 7.) 4.

37 *Zalai Hírlap*, 71. (2015) 253. sz. (2015. október 29.) 4.

38 *Zalai Hírlap*, 74. (2018) 133. sz. (2018. június 11.) 6.

Amennyiben a Kanizsa környéki 18–20. századi népi vallásosság legjelentősebb gyűjteményét, a nagykanizsai Thúry György Múzeum néprajzi táráat veszszük szemügyre, azt tapasztalhatjuk, hogy Szent Lászlóval kapcsolatban nem tartalmaz érdemi forrást.³⁹ Mindez arra is rávilágít, hogy bár a király tisztelete a 18. századtól kezdve kontinuusnak tekinthető, a népi vallásosság elsősorban más szentek tiszteletét tartotta fontosnak.

Összegzés

Szent László nagykanizsai emlékezete a 18. század elejétől kezdve dokumentálható. Innentől kezdve tisztelete folyamatosan jelen van a katolikus közösség életében, s még kanizsai vonatkozású monda is maradt fenn a 18. századból. Emlékének több képzőművészeti alkotás: szobor, üvegablak, harang is emléket állít(ott).

A szent király alakja nemcsak a régmúlt századok embereit érdekelte, az elmúlt évtizedekben több, hozzá köthető művészeti alkotást, szobrot, festményt és üvegablakot avattak fel a Kanizsa környéki falvakban. A térségben egy a 19., valamint egy a 20. században épült templom, a nagyrécsei és az őrtilosi is a nevét viseli. Ábrázolásmódja az országos mintákat követi: technikától és korszaktól függetlenül általában bárd vagy bizonyos esetekben kard látható a kezében, fején pedig koronát visel. A templomokban, illetve az egyházi vonatkozású emlékműveken egy-egy kivételtől eltekintve alakját elsősorban az Árpád-házi szentek sorába helyezve, Szent István, Szent Imre, Szent Erzsébet és Szent Margit mellett ábrázolják. A hozzá köthető legendák közül pedig a vízfakasztás történetének bemutatása számít a legkedveltebbnek.

Annak ellenére, hogy a 18. századtól folyamatos és sokrétű az emlékezete a városban és környékén, Szent László kultusza sem a kanizsai történelmi emlékezetet, sem pedig az egyházi ikonográfiát nem uralja. Megítélésére ugyan-

39 Ezúton köszönöm az információt Gyanó Szilviának és Kunics Zsuzsannának.

akkor kettősség jellemző: míg a 19. század második feléig elsősorban a szentsége került előtérbe, ezt követően a világi, történelmi megítélése, mint jeles magyar történelmi személyiség is egyre hangsúlyosabbá vált, s napjainkban a templomok mellett a profán terekben is előszeretettel ábrázolják.

FORRÁSOK

- AAV Arch. Nunz. Ungheria** Archivio Apostolico Vaticano, (Città del Vaticano) A Budapesti Apostoli Nunciatúra levéltára
- HIVK VII/65.** Gábor Jenő: *A nagykanizsai iparostanonciskola és a 77. Szent László cserkészcsapatának története.* é.n. h.n. [kézirat] Halis István Városi Könyvtár (Nagykanizsa), 908.1 H 59., VII/65.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Babucs 2020.** Babucs Zoltán: *Hazatért Nagyvárad! (1940. szeptember 6.).* Heraldika Kiadó, Budapest, 2020.
- Bakonyi–Deregi 2008.** Bakonyi Erzsébet – Deregi László: *Templomok, kápolnák, keresztek Nagykanizsán.* Informatika Kiadó, Nagykanizsa, 2008.
- Bálint 1977.** Bálint Sándor: *Búcsúszentlászló. Új Ember, 33. (1977) 36. (1626.) sz. 2.*
- Bálint–Kostyál 2018.** Bálint Pál – Kostyál László: *A Nagykanizsa-alsóvárosi ferences templom.* Szent József Plébánia, Nagykanizsa, 2018.
- Balla 2003.** Balla Lőrinc: *Homokkomárom.* Homokkomáromi Római Katolikus Egyházközség, Mindszent, 2003.
- Balogh 1896.** Balogh János: *Nagykanizsa város és vidékének hadtörténelmi leírása.* Nagykanizsa, 1896.
- Barbarits 1929.** Barbarits Lajos: *Nagykanizsa.* A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1929.
- Bősze 2014.** Bősze Sándor: *Egyesületek Nagykanizsán (1850–1945).* In: Kaposi Zoltán (szerk.): *Nagykanizsa városi monográfia III. (1850–1945).* Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagykanizsa 2014. 619–636.
- Eperjessy 2009.** Eperjessy Ernő: *Órtilosi hiedelmek és mondák.* Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 2009. (Folklór Archívum 21.)
- Gerézdi 1962.** Gerézdi Rabán: *A magyar világi líra kezdetei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. (Irodalomtörténeti könyvtár 7.)
- Halis 1899.** Halis István: *A ferencesrend kanizsai zárdája, tanulmány Kanizsa történetéből.* Nagykanizsa, 1899.

- Horváth–Kostyál 1992.** Dr. Horváth György – Kostyál László: *Nagykanizsai alsóvárosi templom*. Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Köre, Nagykanizsa, [1992.]
- Horváth–Kunics 2020.** *Bemegyek szent templomodba. A hitélet hajdani emlékei és hagyományai Kiskanizsán*. A kötet anyagát gyűjtötte és szerkesztette: Horváth Jánosné – Kunics Zsuzsanna, Együtt Kiskanizsáért Egyesület, Nagykanizsa, 2020.
- Kanász 2014.** Kanász Viktor: A Hunyadi-fiúk Kanizsa várában? *Kanizsai Antológia*, 15. (2014) 165–169.
- Kanász 2018.** Kanász Viktor: Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2018. (A veszprémi egyházmegye múltjából 32.) 125–153.
- Kanász 2020.** Kanász Viktor: Kanizsa és a mohácsi csata. In: Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2020. 93–105.
- Kanász 2021.** Kanász Viktor: Kanizsa egyházi topográfiája a késő középkorban és a kora újkorban. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): „*Capella reginalis*”: *A veszprémi püspökség a középkorban*. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2021. (A veszprémi egyházmegye múltjából 38.) 297–324.
- Kaposi 2006.** Kaposi Zoltán: Kanizsa történeti helyrajza (1690–1849). In: Lendvai Anna – Rózsa Miklós (szerk.): *Nagykanizsa városi monográfia. 2. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata*, Nagykanizsa, 2006. 57–111.
- Károlyi 2013.** Károlyi Attila: *Inkey breviarium*. Nagykanizsa, 2013.
- Kéring 2006.** Kéring Mária: Nagykanizsa egyházai (1690–1848). In: Lendvai Anna – Rózsa Miklós (szerk.): *Nagykanizsa városi monográfia. 2. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata*, Nagykanizsa, 2006. 293–340.
- Kerny 2000.** Kerny Terézia: Néhány dunántúli Szent László ábrázolásról. In: Miklósi-Sikes Csaba – Kerny Terézia (szerk.): *Szent László király emlékei a Dunántúlon. Tanulmányok*. Szent László Társaság, Sümeg, 2000. (Múzeumi Füzetek 11.) 69–88.

- Kerny 2018.** Kerny Terézia: *Uralkodók, királyi szentek. Válogatott ikonográfiai és kultusztörténeti tanulmányok.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2018.
- Kocsis 2022.** Kocsis Katalin: *Nagykanizsa zenei lexikona.* Czupi Kiadó, Nagykanizsa, 2022.
- Kostyál 1992.** Kostyál László: Adatok a Szent István-ikonográfiához néhány zalai ábrázolás alapján. *Zalai Múzeum*, 4. (1992) 195–204.
- Kostyál 2006.** Kostyál László: Nagykanizsa művelődéstörténete (1690–1849). In: Lendvai Anna – Rózsa Miklós (szerk.): *Nagykanizsa városi monográfia.* 2. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagykanizsa, 2006. 341–369.
- Lovrencsics 1997.** Lovrencsics Lajos: *A Kós Károly- és Podmaniczky-díjjal kitüntetett Nagykanizsai Városvédő Egyesület története 1987-1997.* Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsa, 1997.
- Lukácsi 2018.** Lukácsi Zoltán: Szent László, a vízfakasztó. *Honismeret*, 48. (2018) 5. sz. 54–60.
- Magyar 1998.** Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Magyar 2000.** Magyar Zoltán: Szent László-hagyományok a Dunántúlon. In: Miklósi-Sikes Csaba – Kerny Terézia (szerk.): *Szent László király emlékei a Dunántúlon. Tanulmányok.* Szent László Társaság, Sümeg, 2000. (Múzeumi Füzetek 11.) 89–117.
- Molnár–Szabó 2015.** Molnár András – Szabó Péter: *Zalai honvédek Erdélyben. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár mozgásáról és észak-erdélyi bevonulásáról, 1940.* Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2015.
- Ortutay 1935.** Nagykanizsa M. *Város államilag segélyezett Fiu- és Leány Iparos-tanonciskolájának Értesítője az 1934–35. iskolai évről.* Közli: Ortutay Gyula, Nagykanizsa, 1935.
- Podhradczky 1836.** Podhradczky József: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. 1–2.* Buda, 1836.
- Podlusáni 1742.** D. J. Sigismundus Podlusáni de Balásh: *De rebus gestis Hungariae regum.* Jaurini, 1742.

- Poredus 1930.** *A Nagykanizsai Áll. Segélyezett Községi Szakirányú Iparos Fiu- és Leánytanonciskola Értesítője az 1929–30. tanévről.* Közli: Poredus Antal, Nagykanizsa, 1930.
- Róber 2013.** Róber László: *Jelvények, érmek, plakettek Nagykanizsa életéből.* Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Nagykanizsai Csoportja, Nagykanizsa, 2013.
- Rózsa 1993.** Dr. Rózsa Miklós: *Kanizsa mecsetből kialakított plébániatemploma 1690-1700. között.* Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Munkabizottsága, Nagykanizsa, 1993. (Nagykanizsai Honismereti Füzetek 6.)
- Rikli 1999.** *Kanizsai enciklopédia.* szerk. Rikli Ferenc, B. Z. Lapkiadó Kft., Nagykanizsa, 1999.
- Siptár 2019.** Siptár Dániel: A kanizsai jezsuita misszió a Litterae Annuae tükrében (1690–1702). In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században.* Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2019. (A veszprémi egyházmegye múltjából 33.) 129–166.
- Szovák 2021.** Szovák Kornél: A legendák László királya. In: Bódvai András (szerk.). *Szent László emlékkönyv.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 2021. 58–79.
- Takács–Pfeiffer 2001.** P. Takács Ince OFM – Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században. 1–2.* Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Pápa–Zalaegerszeg, 2001.
- Tarnóczky 2020.** Tarnóczky Attila: *Hol, Mi? Kanizsai házak és lakói.* Nagykanizsa, 2020. (<http://holmi.nagykar.hu/>, a letöltés időpontja: 2023. április 28.)
- Tolnai 1904.** Tolnai Vilmos: Karthago-féle birtokszerzési mondák. *Ethnographia*, 15. (1904) 233–234.
- Tóth–Tusor 2016.** Tóth Krisztina – Tusor Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939).* MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae I/14.)
- Vándor 1994.** Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Béli József – Rózsa Miklós – Rózsáné Lendvai Anna (szerk.): *Nagykanizsa városi monográfia. 1.* Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagykanizsa, 1994. 215–424.

1. kép. Szent László szobra az alsóvárosi egykori ferences templomban (a szerző felvétele)

2-4. kép. Szent László szobra a Szentháromság-szobor részeként, valamint a szoborról készült emlékérem (a szerző felvételei)

5–6.kép. Szent László alakja a felsővárosi Jézus Szíve templom üvegablakán (a szerző felvételei)

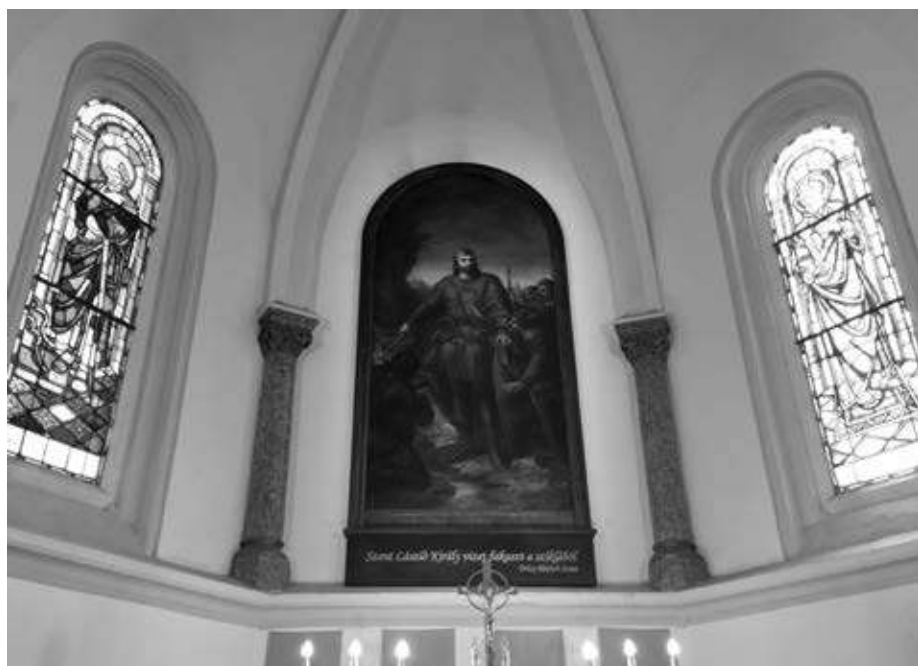

7. kép. Szent László (bal oldalt) a kiskanizsai Sarlós Boldogasszony-templom kupolát díszítő freskóján (a szerző felvétele)

8. kép. Szent László a bajcsai templom oltárképének jobb oldalán (a szerző felvétele)

9–10. kép. A nagyrécei Szent László-templom, valamint az Orlay Petrics Soma által készített oltárkép (a szerző felvételei)

11–12. kép. Az órtiloszi Szent László-templom és az oltárkép (Kelei Kornél felvételei)

13. kép. A homokkomáromi templom festménye, melyen Szent László vizet fakaszt a sziklából (Balogh József felvétele)

14. kép. A feltehetően Szent Lászlót ábrázoló szobor a sormási templom oltárképének jobb oldalán (Kanász József felvétele)

15. kép. Az újudvari Havas Boldogasszony-templom Szent Lászlót ábrázoló üveglakka (Kanász József felvétele)

16. kép. A murakeresztúri plébániatemplom Szent Lászlót ábrázoló üveglaka (Vaslabán Csaba plébános felvétele)

17. kép. Szent László szobra a bánokszentgyörgyi katolikus templomban (Kanász József felvétele)

18. kép. Szent László szobra Homokkomáromban (a szerző felvétele)

19. kép. Szent László pusztaszentlászlói szobra (a szerző felvétele)

20. kép. Alexandre N. Osipov festménye a nagyrecsei kastélyban (Németh Botond felvétele)

21. kép. Szent László szobra Borsfán (Kanász József felvétele)

22. kép.
A búcsúszentlászlói
templom oltárképe
(Bilkei Irén felvétele)

NAGY-LUTTENBERGER ISTVÁN

SZENT LÁSZLÓ ÉS KORA A 19. SZÁZAD ELEJÉNEK MAGYAR NYELVŰ TÖRTÉNETI MUNKÁIBAN

KIVONAT: A magyar történetírás történetében a 19. század eleje nem tartozik a frekvenciált időszakok közé. A 18. századi módszerek már elavultak, az következő nagy történészgeneráció ezekben az években vagy még később született. A történettudomány nyelve egészen eddig az időszakig a latin volt, magyar nyelven csak kevés munka született, viszont a 19. század elején egyre több magyar nyelvű történeti munka látott napvilágot, ami lehetővé tette a korábbinál sokkal szélesebb olvasóközönség megszólítását. Ludwig Albrecht Gebhardi német történész eredetileg német nyelven írta meg a magyarok történetét, könyvét fordításban adták ki 1803-ban. Budai Ézsaiás kifejezett célja a diákok számára egy tankönyv megírása volt. Virág Benedek a széles nagyközönség számára írta olvasmányos, nemzeti szempontú munkáját. Fessler Ignác Aurél európai hírű történész „A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja” című munkája szintén fordításban látott napvilágot, ami sokkal inkább történeti szakmunka.

Gebhardi, Budai és Virág a kevés rendelkezésre álló adat és forrás miatt csak kis terjedelemben foglalkozik Szent Lászlóval, de kiemelik személyes tulajdonságait, szerénységét, elhivatottságát. Fessler munkája hosszú ideig a Szent Lászlóról szóló leghosszabb történeti munka volt, széles kontextusban mutatja be a szent király életét és cselekedeteit. Mindegyik szerző a legnagyobb tisztelettel ír Szent Lászlóról, a legnagyobb, legjelentősebb magyar királyok közé sorolva a királyt.

KULCSSZAVAK: Szent László, historiográfia, 19. század, középkor, szent királyok

ISTVÁN NAGY-LUTTENBERGER
**Saint László and his age in the Hungarian-language historical
works of the early 19th century**

ABSTRACT: In the history of Hungarian historiography, the early 19th century is not one of the most prominent periods. The 18th-century methods are already obsolete, and the next great generation of historians was born in these years or even later. Until this period, the language of historiography was Latin, with only a few works in Hungarian, but at the beginning of the 19th century, more and more Hungarian-language historical works appeared, which allowed a much wider readership to be reached. The German historian Ludwig Albrecht Gebhardi originally wrote the history of the Hungarians in German, and his book was published in translation in 1803. The explicit aim of Ezsaiás Budai was to write a textbook for students. Benedek Virág wrote a readable work for the general public, with a national perspective. The work of Ignác Aurél Fessler, a historian of European fame, entitled „A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja” (‘Sketches of the Deeds of the Three Great Kings of Hungary’) was also published in translation. The German historian Ludwig Albrecht Gebhardi originally wrote the history of the Hungarians in German, and his book was published in translation in 1803. The explicit aim of Ezsaiás Budai was to write a textbook for students. Benedek Virág wrote a readable work for the general public, with a national perspective. Ignác Aurél Fessler, a historian of European fame, also published a translation of his work “Drawings of the Actions of the Three Great Kings of Hungary”. The latter is much more of a work of historiography. Gebhardi, Budai and Virág, due to the scarcity of available data and sources, only deal with Saint László in a limited scope, but they highlight his personal qualities, his modesty and his dedication. Fessler’s work was for a long time the longest historical work on Saint László, presenting the life and deeds of the holy king in a broad context. Each of these authors writes about Saint László with the utmost respect, ranking him among the greatest and most significant Hungarian kings.

KEYWORDS: Szt. László, historiography, 19th century, middle age, holy kings

Bevezetés

Szent László személye kétségkívül a magyar történelem egyik legfontosabb, legkiemelkedőbb személyisége, saját korától kezdve máig identitásképző, nemzetformáló erőt jelent, a magyar nemzettudat nagyon fontos részét képezi. Éppen ezért érdemes megvizsgálni hogyan látták Szent Lászlót és korát különböző időszakok történészei, történetírói. A tanulmányban vizsgált időszak, a 19. század első másfél évtizede nem tartozik a magyar történetírás kiemelkedő korszakai közé. Fontossága azonban nem vitatható, mert ekkor jelentek meg az első magyar nyelvű országtörténetek, a latin nyelvet kellő mélységben nem ismerő széles nagyközönség ekkor ismerhette meg Magyarország történetét, hiszen rövid időn belül négy különböző magyar nyelvű országtörténet is napvilágot látott.¹ Ezek Szent László-képe fontos adaléka a nagy király történeti megítélésének. Nem célom a négy munka történeti pontosságának és hitelességének vizsgálata, csupán a legjelentősebb tévedésekre hívom fel a figyelmet, illetve néhány helyen pontosítom az információkat, sokkal inkább a királyról bemutatott, a róla közvetített képre koncentrálok, mert ez adta a municiót Szent Lászlóról a reformkor generációja számára.

A 18. század utolsó harmadát nyugodtan tekinthetjük a reformkor közvetlen előzményének. Több tényező együttes fennállása segítette elő, hogy a magyar társadalom elindult a modern nemzetté válás útján. Egyre többen ismerték fel a magyar kultúra, a magyar nyelv és a magyar történelem sajátosságainak erejét, és helyezték ezeket öndefiníciójuk középpontjába. A törökök kiűzését és Rákóczi szabadságharcát követően békés korszak köszöntött a Magyar Királyságra és az Erdélyi Fejedelemségre, a két évszázados pusztítás következményei azonban mélyen meghatározták a következő évtizedeket. Az elnéptelenedett területek benépesítése, a földek művelésének beindítása, a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, a kereskedelem rendszerének újjászere-

¹ Ezeken kívül Székér Jóákim 1791-es munkája is újra ki lett adva 1808-ban (Székér 1791. és Székér 1808.), de Losontzi István tankönyvnek szánt kis munkáját (Losontzi 1773.) is többször kiadták.

veződése, a szatmári békét követő évtizedekben lekötötte a magyar társadalom vezető erejének figyelmét.²

A hazát fenyegető veszély elmúltával és a regenerálódás előrehaladtával az ország vezetői egyre inkább a fejlesztésekre tudták fordítani a figyelmüket. Mária Terézia uralkodása kulcsfontosságú ebben a tekintetben. A királynő tudatosan kapcsolta be a magyar arisztokráciát a birodalmi vezető elit soraiba, integrálta a bécsi életbe, egyre többen kaptak magasabb pozíciókat a birodalmi vezetésben is. Az arisztokrácia mellett Mária Terézia a nemesség és az értelmiség számára is új utakat nyitott. Az arisztokraták udvarával sok értelmiségi töltött rövidebb-hosszabb időt Bécsben, a magyar dikasztériumok személyzetében is kiváló elmék dolgoztak, akik megismerkedhettek az új filozófiai, gazdasági, államigazgatási irányokkal, korszerű ismereteket szerezhettek. Fontos rámutatni az oktatás (Therezianum, Pázmáneum, egyetem stb.) szerepére, ahol hallgatóként, de oktatóként is egyre nagyobb szerepet kaptak a magyarok. Különleges helyet foglal el ebben a folyamatban a Magyar Királyi Nemesi Testőrség, amelynek tagjai a magyar irodalom történetében saját fejezetet írtak, a magyar kultúra és anyanyelvápolás központjává rövid időre Bécset tették.

A 18. század utolsó harmadában körvonalazódott egy bécsi magyar kör,³ amely a magyar kultúra és tudomány fejlesztését tűzte ki céljának. A birodalmi főváros az egész országra kiterjedő levelezési hálózat és az egyre fontosabb szerepet betöltő sajtó révén a mozgalom idegközpontjaként működött. Ennek egyik korai központi alakja, Bessenyei György, aki már 1777-ben körvonalazta egy magyar tudós társaság felállításának szükségét⁴, tervzetét 1781-ben írta meg⁵, bár csak 1790-ben látott nyomtatásban is napvilágot. A bécsi kör működésének központi alakját és a magyar kultúra fejlődésének fontos motorját gróf Széchenyi Ferencben találjuk meg, aki sokrétű mecénási tevékenységével és aktív működésével sok kiváló mű megszületését tette lehetővé. Széchenyi még egy kis informális „társaságot” is létrehozott.⁶

2 Katus 2012, 17–180.; Vizi 2014, 13–26.

3 Nagy-L. kézirat.

4 Fraknói 2002, 114.

5 Bessenyei 1790, 46.

6 Fraknói 2002, 114.

Rendkívül fontos szerepet játszott a nemzeti törekvések megvalósításában a sajtó.⁷ A korszakban jelent meg az első magyar nyelvű hírlap, a sokáig joz-enfinista szellemben írott *Magyar Kurír*,⁸ a magyar nemesi-nemzeti mozgalom álláspontjának széles körű kifejtését magára vállaló *Hadi és más nevezetes történetek* (1792-től *Magyar Hírmondó*)⁹, de több más hírlap is¹⁰, melyek mögött többségében a bécsi magyar kör mecénásait találjuk. Az 1780-ban kezdődő magyar nyelvű sajtótörténet több ezerre rúgó előfizetési számai¹¹ mutatják, hogy mekkora igény mutatkozott a magyar nyelvű munkákra.

Az anyanyelv ápolásának kiemelkedő eszköze, az irodalom művelése mellett fontos szerepet szántak az idegen nyelvű művek magyarra fordításának is. Széchenyi Ferenc több munka fordítását is támogatta, többek között egy művelt huszár altiszt, Kónyi József munkásságát, akit Széchenyi mások mellett Tessedik Sámuel német nyelvű mezőgazdasági szakmunkájának fordításával bízott meg.¹² A magyar nyelv tudományos célokra történő használatában a fordítások kiemelkedő szerepet játszottak.

A magyar történetírás történetében a 18. század a korábbiakhoz képest új minőséget hozott. A század három történetírói nemzedéke immáron a tudományosság szintjére emelte a magyar történetírást. Az első generáció Bél Mátyás nevével fémjelezhető, mert a jeles pozsonyi evangélikus polihisztor sok területre kiterjedő munkássága minden részében kiemelkedőt alkotott. A nyelvészeti, történelmi, földrajzi és gazdasági témákban jártas tanár hírlapalapítással is kísérletezett,¹³ munkássága máig ható. A következő generációt jezsuita iskolaként¹⁴ tartjuk számon¹⁵ két legkiemelkedőbb képviselője, Pray György és Katona István révén. A magyar történetírás őket tekinti a tudományos, kritikai

7 A korszak magyar sajtójának történetéhez: Döbör 2018.

8 Nagy-L. 2021, 131., 134.

9 Nagy-L. kézirat.

10 Nagy-L. 2021, 130–132.

11 Kókay 1979, 62., 78., 101., 110., 123., 127., 133., 155., 240.

12 Fraknói 2002, 111–112.

13 Nagy-L. 2021, 130.

14 Soós 2014, 228.

15 Szabados György egyenesen sikertörténetként értékeli: Szabados 2014, 203.

történetírás megteremtőjének. A század utolsó két évtizedében lépett színre egy új nemzedék (Schwartner Márton, Kovachich Márton György, Rummy Károly György, Horvát István, Korabinszky János Mátyás, Engel János Keresztély), amely mindkét előző nemzedék eredményeiből merített és az eredményeket újabb módszertan szerint feldolgozva adta közre. Széchenyi és társai anyanyelv érdekében tett erőfeszítéseinek időszerűségét mutatja, hogy mindezen szerzők idegen nyelven, főleg latinul, de a század második felében egyre többen németül jelentették meg munkáikat.

A magyar nyelv helyzetét jól mutatja a Magyarországon kiadott könyvek nyelvi aránya is. Az 1712 és 1780 között éves átlagban 166 megjelent könyv fele latinul, 27%-a magyarul és 17%-a németül jelent meg, II. József évtizedében az éves átlag 200-ra emelkedett, ezen belül a latin könyvek aránya 37%-ra csökkent, a magyaroké 34%-ra növekedett. A reformkor végére a latin könyvek aránya 1%-ra esett vissza.¹⁶ Az egyetem nyelve 1844-ig a latin maradt, ugyanakkor a Magyar Tudós Társaság 1825-ös megalapítása, 1827-es törvénybe iktatása¹⁷ után 1830-ban kezdte meg a munkáját, ami a magyar nyelvű színjátszás 18. század végi próbálkozásaival és a Magyar Nemzeti Színház megalapításával együtt a magyar nyelv helyzetének erősödését hozta.

A tudományban a latin helyét egyre gyorsuló ütemben vette át a magyar nyelv. A történettudományban ez a folyamat kevésbé volt látványos, mert Horváth Mihály színre lépéséig igazán jelentős történész nem alkotott a 19. században magyar nyelven. Olyannyira elkerülte ez a modern magyar historiográfia figyelmét, hogy a négy magyar nyelvű könyvből csupán egyet, Virág Benedekét említi a legutóbbi reprezentatív historiográfiai szintézis.¹⁸ Ennek ellenére a század első másfél évtizedében megjelent négy Magyarország-történet helye és szerepe alapvető fontosságú, mert alapjaiban határozták meg a reformkor politikusainak Magyarország történetéről alkotott képét.

16 Romsics 2011, 77.; Katus 2012, 243.

17 1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére föllábitandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról.

18 Romsics Ignác munkájában a 19. századot a reformkortól és Horváth Istvántól kezdi, mint ha a század első két évtizedében nem létezett volna magyar történetírás. Romsics 2011, 30–45., 77.

Gebhardi: Magyar Ország históriája (1803)

Az első 19. századi magyar nyelvű országtörténet egy német szerző, Ludwig Albrecht Gebhardi (1735–1802) munkája. Gebhardi Lüneburgban született, apja is neves történész, genealógus (Johann Ludwig Levin Gebhardi), a helyi lovagi akadémia tanára volt. Ludwig Albrecht a helyi lovagi akadémián tanult, majd a göttingai egyetemet végezte el. 1765-ben hazatért és a lovagi akadémia tanára lett, 1799-től hannoveri királyi könyvtáros, levéltáros és a Braunschweig-ház történetírója lett.¹⁹ August Ludwig von Schlözerrel és Hans Erich Thunmann-nal együtt Gebhardi a göttingai protestáns történettudományi iskola egyik fontos alakja, a kritikai történetírás módszertanának fejlesztője volt, tagja lett a göttingai akadémiának is. Figyelmének középpontjában Közép-Európa állt, megírta Csehország, Morvaország, Dánia, Norvégia és Németország történetét is, de főművének a Magyarország történetéről szóló munkát tartjuk. Művének jelentősége abban állt, hogy Magyarországot nem korlátozta korának Magyar Királyságára, hanem a társországokkal együtt értelmezte Magyarországot, tehát Erdély mellett Horvátországot, Szlavóniát, Dalmáciát, Boszniát és Galíciát is tárgyalta magyartörténelem-értelmezésében.²⁰ Munkáját először németül 1778 és 1782 között adták ki négy kötetben Lipcsében, majd 1802 folyamán a szűkebben vett Magyarországot érintő részt három kötetben, majd 1803 és 1808 között a társországok történetét szintén három kötetben.

Gebhardi munkája magyarul 1803-ban három kötetben²¹ látott napvilágot, de csak a szűkebb Magyarországot tárgyaló részeket tartalmazza. A címlap szerint a könyvet Hegyi József magyarázta és Kultsár István igazította meg. A fordítást Kultsár bevezetője alapján Hegyi végezte el.²² Hegyi József²³ (1756–1826) tudós piarista paptanár volt, számos piarista iskolában tanított magyar nyelvet és bölcseletet. Kultsár István (1760–1828) a korszak kiemelkedően színes és te-

19 Krause 1878, 483–484.; Seewann 1976, 18–19.; Flegler 1877, 165–168., 172–173.

20 Varga 2020, 1199.

21 A negyedik kötet 1818-ban látott napvilágot Kultsár István révén.

22 Hídvégi 2001, 114.

23 Szinnyei 1896, 621–622.; Léh–Koltai–Balanyi 2020, 147.

vékény tudósa volt. Bencés szerzetes paptanár volt, 1786-ban elhagyta a rendet és világi tanár lett, 1799-ben feladta tanári állását, Festetics György fiának, majd a Viczay család nevelője lett, 1806-tól Pesten élt. A századelő irodalmi életének központi alakja, a Hazai (és Külföldi) Tudósítások alapítója és szerkesztője volt.

A Magyar Ország története Gebhardi előző évben Pesten megjelent három kötetének fordítását tartalmazza, de annál némileg még többet is. Gebhardi eredeti szövege egy tagolatlan, nehezen olvasható munka, amit a magyar kiadásban orvosoltak. A szöveget királyok szerint részekre bontották, ezen belül pedig §-okba rendezték, minden paragrafusnak egy címet is adtak. Ezáltal egy könnyen áttekinthető, jól olvasható szöveg lett kiadva. A magyar szöveg azonban nem teljesen a német egyszerű fordítása, azt a szerkezeti változásokhoz igazították.²⁴

A Szent Lászlóról és koráról szóló részlet²⁵ Gebhardi német nyelvű munkája 1802-es kiadásának 2. kötetében, annak 25–32. oldalain található.²⁶ A magyar kiadás második kötete a magyarok eredetétől V. László haláláig tárgyalja a magyar történelmet. Az 530 oldalból mindössze tíz, a 266 §-ból hat foglalkozik Szent Lászlóval, ami a legjelentősebb magyar királyok közül a legrövidebb fejezetet jelenti. Szent Istvánról 41 oldal és 13 §, Könyves Kálmánról 19 oldal és 10 §, II. Andrásról 17 oldal és 10 §, Károly Róbertről 21 oldal és 11 §, I. Lajosról 41 oldal és 28 §, Zsigmondról 51 oldal és 31§ szól.

Gebhardi fordítója Szent László kora bemutatásának első, munkája 65. paragrafusának²⁷ a „Szent László a Római Pápának engedelmességet ígér” címet adta. A szöveg bemutatja, hogy Lászlót akarata ellenére választották meg, csak Salamon kiengesztelésével volt hajlandó a korona elfogadására. Ezt követően VII. Gergely pápa követelését, főhatalmának elismerésének kívánságát ismerteti, ami ellenállást szült a magyar vezetőkben, mert a pápához hű két főispánt kiűztek az országból. Szent László ezt megígérte, de a pápa ragaszkodott a két elűzött visszafogadásához. Gebhardi a konfliktust azzal oldja fel, hogy a pápa

24 Ennek egy példája: az „Im nächsten Jahre” magyarul „Más esztendőben” lett. Gebhardi 1802, 30.; Magyar 1803, 155.

25 Magyar 1803, 148–157.

26 Gebhardi 1802, 25–32.

27 Magyar 1803, 148–149.

nem lépett fel olyan keményen László ellen, mint a császár ellen, László viszont megtartotta szavát és engedelmeskedett a pápának.

A következő paragrafusban²⁸ Boleszláv herceg²⁹ megsegítéséről szól, akit VII. Gergely pápa kiátkozott és menekülni kényszerült országából. László a pápai átok ellenére befogadta Boleszlávot, Magyarországon oltalmába vette és fiát, Mieszkót támogatta a fejedelemség megszerzésében. A 67. §³⁰ Salamon ellenségeskedését tárgyalja. Említi, hogy Salamon gyilkosokat fogadott László ellen, erre a király elfogatta és a visegrádi várba záratta. László hajlandó lett volna a királyságról lemondani Géza javára, ha az „vadságából kivetkezhetett volna”. László a pápa parancsára 1084-ben kiengedte Salamont, aki megszökött, Regensburgba ment, majd a kunokhoz, akik segítségével Magyarországra tört, de László legyőzte. Ezt követően Salamon Bizánc ellen harcolt, itt vesztette életét.

A 68. és 69. §-ok³¹ Szerémség és Horvátország meghódításáról szól. Szerém megszerzéséhez az alkalmat Bizánc ellen lázadó Dalmácia tette lehetővé. Horvátország megszerzése mögött királyuk, Szvinimir Demeter³² halála állt, akinek felesége László nővére volt. László könnyen foglalta el a királyságot, de a hódítás közben érkezett a hír, hogy Kopulk kun fejedelem³³ Erdély ellen támadott, akit a Tömös vize mellett megvert. Az elfogott kunoknak megengedte, hogy a kereszténységet felvéve letelepedjenek az országban, akik a jászok ősei lettek. Egy következő, Akus király³⁴ vezetésével indult kun támadást is visszavert. Közben Komnenus Elek³⁵ bizánci császár sikertelenül próbálta megszerezni Horvátországot és Dalmáciát.

Az utolsó, 70. §³⁶ Szent László törvényeit mutatja be. Azt ugyan közli, hogy a dekrétum három könyvből áll, ezek közül az első Nyír vármegyében, a második és harmadik „a Pannóniai szent hegyen”, Pannonhalmán, korabeli elne-

28 Magyar 1803, 149–150.

29 II. Boleszláv lengyel király.

30 Magyar 1803, 150–152.

31 Magyar 1803, 152–155.

32 Dmítar Zvonimir horvát király (1075–1089)

33 A szakirodalomban Kopolcs néven szerepel.

34 A szakirodalomban Ákos néven szerepel.

35 I. Alexios (1081–1118) bizánci császár, a Komnénosz-dinasztia alapítója.

36 Magyar 1803, 155–157.

vezéséven Szent Márton hegyén készült, de nem bontja szét a rendelkezéseket. Elsőként a tolvajok elleni szigorítást említi, majd a kereszténység megerősítésére hozott rendelkezéseket mutatja be részletesebben. Ezt követően leírja a rendi³⁷ tagozódást, miszerint a rendek a püspökökből, apátokból, udvari tisztségviselőkből és grófokból álltak, az alsótáblát³⁸ az alacsonyabb rendű egyháziak és a világi nemesek alkották. Az alsótábla szerepét a törvények megerősítésében látja. Végezetül megemlíti a zágrábi püspökség megalapítását.

Gebhardi a Szent Lászlóról szóló fejezetet a király rövid méltatással zárja: „Emlékezete olly kellemetes volt a Magyaroknál, hogy sírjához nagy tisztelettel járulának, és tsak hamar tsuda tévőnek is kezdették tartani. Kilenczvenhét esztendőök múlva véghezvitték, hogy a Római Pápa a Szentek közé számlálta.”³⁹ A meglehetősen visszafogott, távolságtartó szavak mögött nem ellenszenvet, hanem a szerző száraz stílusát láthatjuk.

Budai Ézsaiás: Magyar ország históriája a' mohátsi veszedelemig

Röviddel Gebhardi munkájának megjelenése után, 1805-ben Debrecenben látott napvilágot Budai Ézsaiás Magyar ország históriája című trilógiájának első kötete, ami a mohácsi csatáig mutatta be a magyar történelmet. A munka második, „megjobbított” kiadása 1811-ben jelent meg, de a Szent Lászlóra vonatkozó részek szó szerint az első kiadás szövegét tartalmazza.

A szerző a tudós református tanárok egyik legjelentősebb képviselője volt. Budai Ézsaiás (1766–1841)⁴⁰ szegény nemesi családban született a Szilágyságban, a debreceni református kollégiumban tanult, majd elvégezte a göttingai egyetemet, de járt Hollandiában és Angliában is. A göttingai nagy történész-generációtól tanulhatta a korszerű történetírás módszertanát, egyben az álta-

37 A szerző a „rend” kifejezést használja saját korából visszavetítve annak tartalmát. Szent László korában még nem beszélhetünk 18–19. századi értelemben vett rendekről.

38 Ismét saját korának visszavetítéséről van szó.

39 Magyar 1803, 157.

40 Életrajzához: Borzsák 1955.; Szinnye 1891, 1383–1385.; Flegler, 1877, 173–174.

luk írt munkákon pallérozódhatott. Hazatérve 1794-től a debreceni református akadémián történelmet tanított, többek között Csokonai Vitéz Mihályt is oktatta. 1808-tól hittudományi tanára lett. Egyházi tevékenységet is folytatott, 1822-től a tiszántúli egyházkerület püspöke lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteleti tagjává választotta.

Budai Ézsaiás jobban tagolta a munkáját, mint Gebhardi és fordítója. Külön fejezet szól a hunok történetéről, a magyarok eredetéről és rokonságáról, a vándorlásról, a honfoglalásról, a fejedelemség koráról, az Árpád-ház koráról és a vegyesházi királyok koráról. A szöveget Budai is §-okba szervezi, de az egyes fejezeteken belül nincs további tagolás királyok szerint. A 340 oldalas műben a Szent Lászlóról szóló rész 10 oldalt és 5 §-t foglal magában. Ez arányait tekintve jelentős terjedelem, az Árpád-házi királyokról összességében 75 oldal és 42 § szól. Közülük csak Szent Istvánról szól nagyobb terjedelemben, 18 oldalban és 4 §-ban, de ennek felét egy terjedelmes jegyzet teszi ki. Károly Róbertről, I. Lajosról és Zsigmondról 12–15 oldalas szöveg szól.

A könyv 74. §-ában⁴¹ a szerző László 1077-es megválasztásáról ír. László nem akarta a koronázást, amíg ki nem egyezett Salamonnal, vagy meg nem győződik Salamon „megátalkodásáról”. A rendek⁴² ebben László nemes, királyi természetét látták. Az első akadályt VII. Gergely pápa jelentette, aki korábban támogatta Salamont⁴³, László megválasztását követően engedelmességre szólította fel Lászlót, aki ezt megtette ugyan, de „az Országot a Pápa hatalma alá nem adta.”⁴⁴ Ezt követte Boleslaus lengyel király befogadása és megsegítése 1080-ban, akinek fiát, Micislaust László a lengyel trónra segítette.

A következő, 75. paragrafus⁴⁵ Salamon ellenszegüléséről és mesterkedéséről szól. Salamon 1081-ben tisztes fizetés ellenében lemondott a királyságról, ennek ellenére orgyilkosokat fogadott László ellen, mire a király a visegrádi várba záratta. Onnan 1083-ban, István szentté avatásakor szabadult, Regenburgba ment feleségéhez, de mivel az nem fogadta, a kunokhoz „bolygott”, Kutesk

41 Budai 1805a, 141–143.

42 Budai Ézsaiás szintén ezt a kifejezést alkalmazza (lásd 37. jegyzet).

43 Budai 1805a, 140.

44 Budai 1805a, 142.

45 Budai 1805a, 143–144.

fejedelemnek Erdélyt ígerte támogatásáért cserébe. Salamon Kuteskkel és a kunokkal 1086-ban tört be az országba, de Ungvár vidékén László legyőzte őket. Ezt követően Salamon a kunokkal maradt, velük harcolva Bizánc elleni összecsapásban vesztette életét 1087-ben.

Ezt követően Budai a 76. §-ban⁴⁶ Horvátország megszerzéséről ír. László Salamon halála miatt felszabadult a nyomás alól, még abban az évben, 1087-ben Zvonimir horvát és István dalmát király halála miatt trónviszályok törtek ki a délnyugati szomszédságban. Zvonimir özvegye, Ilona, aki László testvére volt, a király segítségét kérte. László Lampert testvérének fiát, Almust⁴⁷ tette meg horvát királlyá, miután a tengermelléki területek kivételével elfoglalta Horvátországot. További hódításról azonban a kunok betörése miatt le kellett mondania. Kopolch (Kapolcs) fejedelem vezetésével a kunok Erdélyre és Biharra támadtak, de László a Temes vize mellett bekerítette őket. A foglyoknak a kereszténység felvétele mellett szabadságot ígért és letelepítette őket a Tisza és a Zagyva között. Ők lettek a jászok ősei. Akos (Ákos) kun vezér azonban ismét támadást indított, László őt is legyőzte, a vezért saját kezével ölte meg.

A 77. §⁴⁸ Szent László törvényeit mutatja be röviden. A főszövegben a törvények hátterét a Szent István óta tartó szüntelen zűrzavarok miatti rendetlenséggel indokolja, megemlékezik a szabolcsi és a Szent Márton hegyén tartott gyűlésekről, a törvényeket ezen két gyűléshez köti. Magukat a törvényeket nem mutatja be, csak lábjegyzetben az egyházra vonatkozó rendelkezések egy részét, egyébiránt a törvények tekintetében az olvasót a Corpus Juris Hungaricihez utalja.

A Szent Lászlóval foglalkozó utolsó, 78. §-a⁴⁹ a zágrábi püspökség 1091-es megalapítását említi, mint 1190-es szentté avatásának egyik indokát. A szerző Szent László nemzetközi tekintélyének alátámasztására írja, hogy 1094-ben a spanyol, francia és angol királyok követei rá bízta a keresztes had fővezerségét. Életének utolsó mozzanataként említi egy csehországi belső „egyenetlenségnek lecsendesítésére” indulva útközben megbetegedett és meghalt. Testét Nagyvá-

46 Budai 1805a, 144–146.

47 Álmos herceg valójában I. Géza fia volt, Lambertről keveset tudunk, nincs ismert leszármazottja. Álmos Horvátország hercege lett.

48 Budai 1805a, 146–149.

49 Budai 1805a, 149–151.

radra, az általa építtetett templomba vitték és ott temették el. Nagy Lajos király Szent Lászlót a legnagyobb magyar királynak tartotta, ezért aranypénzére is az ő arcképét verette, amit utódai Rudolfig bezárólag követtek.

A források között Budai az összes jelentősebb történétíró (Kollár Ádám Ferenc, Pray György, Katona István, Engel János Keresztély, Decsi Sámuel, Gánotzi Antal stb.) munkáját és a saját korában ismert középkori krónikákat (Thuróczi-krónika, Anonymus, Kézai stb.) hivatkozta. Bár Gebhardi munkájára nem találunk utalást, Budai könyvének szerkezete és a Szent László korát bemutató események csoportosítása is teljesen leköveti Gebhardi munkáját, bár több tekintetben sokkal pontosabb adatokat tartalmaz.

Budai Ézsaiás munkájában Szent László már rendkívül hangsúlyos helyet kapott. Szent István után az Árpád-ház második leghosszabban taglalt tagja, a sokkal jobban ismert jelentős vegyesházi királyok is alig kapnak több teret a könyvben. Budai Ézsaiás munkája tehát kiemelten foglalkozik Szent Lászlóval és korszakával, ami egyértelműen mutatja, hogy a szerző jól szerkesztette meg a könyvét és teljesen tisztában volt Szent László jelentőségével. Budai könyvének jelentőségét⁵⁰ az adja, hogy a következő időszakban – a szerző szándékával megegyező módon – tankönyvként használták, tehát sokakhoz eljutott és nagyban befolyásolta a magyar történelemtől a reformkorban kialakított képet.

Érdeemes megjegyezni, hogy Budai Ézsaiás adta ki posztumusz testvérbátyja, Budai Ferenc (1760–1802)⁵¹ református lelkész lexikonát, amelyben Szent Lászlóról terjedelmes szócikk szól.⁵²

Virág Benedek: Magyar századok

A soron következő munka ismét egy másik műfajt képvisel. Gebhardi–Helyi–Kultsár tudományos igényű munkája és Budai tankönyve után Virág Benedek (1752/1754–1830)⁵³ 1808-ban megjelent könyve a tudományos népszerűsítést

50 Flegler 1877, 173–176.

51 Szinnyei 1891, 1385–1386.

52 Budai 1805b, 521–525.

53 Szinnyei 1914, 1240–1244.; Mezei 1983, 409–433.; Flegler 1877, 178–181.

tűzte ki célul. A szerző Zala vármegyei származású, a piaristáknál tanult Nagyzápolyán és Pesten, 1775-ben a pálos rendbe lépett, Székesfehérváron a rend gimnáziumában tanított. A pálos rend 1786-os feloszlatását követően világi pap lett, tanított a ciszterciek által átvett iskolában. 1794-ben tanári állásáról lemondott és Pestre költözött, a Batthyány-család házi nevelőjeként tevékenykedett. Hamarosan azonban egészségi állapotára hivatkozva megvált a nevelői állástól és szabadfoglalkozású értelmiségiként élt Budán. Széles körű ismeretségre tett szert a korabeli tudományos és irodalmi életben. Maga is jelentős irodalmi életművet alkotott, az ódaköltészet első mestereként tartják számon. Szerény körülmények között élt kevés nyugdíjából és támogatásokból. Történeti munkáiban hazafias szempontokat érvényesítette, így a hazafias történetírás megteremtőjének tartjuk.⁵⁴

A Magyar századok egy többkötetes munka, amelynek első kötete 1808-ban jelent meg nyomtatásban⁵⁵ és az Árpád-ház kihalásáig mutatja be a magyar történelmet. Az 1810-es budai tűzvészben Virág Benedek háza is leégett, a könyv példányai odavesztek, feltehetően ez vezetett a második, változatlan kiadáshoz 1811-ben.⁵⁶ A második kötet az első új kiadásával együtt 1816-ban látott napvilágot és Zsigmond király haláláig tart.⁵⁷ A Zsigmondtól Mohácsig tartó időszak története kéziratban maradt, Toldy Ferenc adta ki 1862 és 1863 folyamán.⁵⁸ A teljes munka 1983-ban egy kötetben, modern kiadásban is ki lett adva.⁵⁹

Az első, 1808-as kiadás egyetlen kötete a 9. századtól III. András haláláig mutatja be a magyar történelmet 584 oldalban. A hangsúly egyértelműen a 13. századon van. Míg Szent Istvánról 42, Szent Lászlóról 33, Könyves Kálmánról 51, III. Béláról 26 oldal szól, addig II. Andrásról 91, IV. Béláról 83. A terjedelmet tekintve Szent László tehát nem kapott nagy hangsúlyt.

54 Flegler különösen hangsúlyozza hazafiasságát: „Virág mindazon mozzanatokra ügyelt, melyek a hazaszeretet élesztésére szolgálhattak; e helyeken nyelve is hathatós és emelkedett.” Flegler 1877, 179.

55 Virág 1808.

56 Virág 1811.

57 Virág 1816a, és Virág 1816b.

58 Toldy 1862, és Toldy 1863.

59 Virág 1983.

Virág Benedek rendkívül olvasmányos stílusban írt, gyakran sajátos kommentárokat fűzött az eseményekhez, több kiszólással, saját korára való utalással tarkítja mondandóját. Nézőpontja egyértelműen nemzeti, ennek gyakran hangot is adott a szövegben. Forrásait nem hivatkozta, de utalásokat tett rájuk, ezekből egyértelmű, hogy a korban rendelkezésre álló teljes szakirodalmat ismerte és ezek segítségével írta meg munkáját. A korábbi munkákkal ellentétben a könyv teljes egészében magyarul szól az olvasóhoz. A latin idézeteket is magyar fordításban közli, csupán néhány jegyzetben szerepel egy-egy rövid latin idézet.

A Szent Lászlóról szóló fejezet I. Géza halálával kezdődik, mely után a nemesség⁶⁰ Lászlót választotta királlyá, mert tartottak Salamontól, aki Henrik császárnak kötelezte el magát, amivel a nemzeti szabadságot korlátozta, de a Géza pártján állók tartottak Salamon bosszújától is, ezért Pozsonyban jelölték ki a tartózkodási helyét.⁶¹ Ezalatt László VII. Gergelyt tudósította megválasztásáról. Virág idézi a pápa levelét, amit a kérdésben az esztergomi érseknek küldött. Ebben felszólítja a királyt, hogy küldjön tisztelegő követséget hozzá, lényegében hódoljon meg neki. Mindazonáltal Henrik császár és Gergely pápa az egymás ellen vívott harccal voltak elfoglalva, így nem tudták segíteni Salamont, aki egy ideig valóban csendesen élt. Időközben azonban László király nem küldött hódoló követséget a pápához, de az nem lépett fel ellene.⁶²

A következő esemény Boleszláv lengyel király és fia, Miesko pápai kiátkozás ellenére történt befogadása, amit Virág „ritka ’s nagy cselekedet’-ként értékel.⁶³ 1081-ben László szeretne volna trónját átadni Salamonnak, de a főrendek⁶⁴ nem engedték. Salamon viszont megpróbálta megöletni Lászlót, ezért a visegrádi várba zárták, ahonnan 1083-ban szabadult, amikor Szent István testét kiemelték sírjából és bemutatták. Salamon ekkor Regensburgba ment feleségéhez, aki megvetette. Henrik császártól sem kaphatott támogatást, mert az a birodalom belső küzdelmeivel volt elfoglalva. Salamon ekkor a kunokhoz ment

60 Virág Benedek használja a kifejezést. Szent László korában nyilvánvalóan nem beszélhetünk még a rendi értelemben vett nemességről.

61 Virág 1808, 127.

62 Virág 1808, 127–129.

63 Virág 1808, 129.

64 Virág Benedek is alkalmazza a „rendek” kifejezést, itt „főurak” értelemben.

Moldvába és Kuteski fejedelemmel berontott az országba, de a király serege Ung és Bors várak körül nagyon megverte a kunokat. Ezt követően Salamon a kunokkal együtt a bolgárok és a görögök ellen harcolt, itt esett el 1087-ben.⁶⁵

A szerző ezt követően kitér a német beháborúkra⁶⁶, majd a horvát hódítást mutatja be, László hadjáratát 1089-ben Zvonimiur halála miatti beháborúban egy „főhazafi” kérésének tulajdonítja, de nem ír a rokonságról a meghalt király özvegyével.⁶⁷ A teljes országot Kapulcs kunjainak támadása miatt nem tudta meghódítani, mert serege élén a Temes vize mellett megverte a kunokat, majd a következő évben Akus vezér támadását is visszaverte.⁶⁸ A horvát kérdésre visszatérve Virág részletezi a zágrábi püspökség megalapításának indokait és megemlíti Almust, Lambert öccsének fiát, akire az ország vezetését bízta, de nem királyi, hanem hercegi címmel.⁶⁹

A legnagyobb terjedelmet Virág Benedek Szent László törvényeinek szentel, mindhárom törvényét teljes terjedelemben magyar fordításban közli. A királyról szóló 33 oldalból 24 oldalt foglal el a törvénytöredék.⁷⁰ Egyedül az első törvény bevezetőjében van szó a keletkezés időpontjáról, 1092. május 20-i Szabolcs várában kelteztést tartalmaz maga a törvénytöredék. A második könyvben csak a helyszín, a szent hegy szerepel Pannonhalmára utalva, a harmadik könyv esetében nincs utalás a keletkezés körülményére. Feltehetően a szerző úgy gondolta, hogy ez egy egységes törvénytöredék, amelynek könyvei kronologikus sorrendben követik egymást. Virág Benedek szövegbe iktatott jegyzetekben néhány esetben értelmezi és kiegészíti a szöveget. Utal a zsidók első törvényi említésére, nagy számukat azal magyarázza, hogy „nem üldöztetének olly igen, mint más tartományokban”.⁷¹

A Szent Lászlóról szóló rész lezárásaként a szerző a keresztes had főparancsnokságát mutatja be. Háttérként VII. Gergely szándékát említi a pogányok elleni harcra, de őt IV. Henrikkel kitört ellenségeskedés megakadályozta terve

65 Virág 1808, 129–131.

66 Virág 1808, 131–132.

67 Virág 1808, 132.

68 Virág 1808, 132–133.

69 Virág 1808, 133–134.

70 Virág 1808, 135–158.

71 Virág 1808, 137.

végrehajtásában. A közvetlen előzményként Péter remete jeruzsálemi útjának beszámolója, valamint a II. Orbán pápa által meghirdetett „Placentzai” (piacenzai) és a „Klaromonti” (clermont-i) zsinat szolgál, utóbbi esetében a szerző jelzi, hogy László ezt már nem érte meg. A piacenzai zsinat vagy Péter remete kérte fel Lászlót a keresztes had vezetésére, amire a király „nagy készséget mutatott”, de a halál idő előtt elragadta.

Virág Benedek munkája rendkívül olvasmányos, érdekes, egyedi előadásmódú alkotás. A szerző nem az addig jellemző szikár, felekezeti és királypárti nézőponttól terhes, unalmas munkát írt, hanem egy nagyközönségnek szóló, hazafias szellemű könyvet. Horvát István, a későbbi történész 1806-ban Budai Ézsaiás könyvének olvasása kapcsán joghallgatóként erős kritikát fogalmazott meg saját korának történeti munkáival szemben: „Katona egész az unalomig szentes; Pray pedig, ha nem olly buzgó Pap is a könyvében, mint Katona, még is mind szentes, mind igen fog a’ fejedelem mellett akkor is, mikor a’ Nemzetnek tagadhatatlan igazsága vagon.”⁷² Virág Benedek munkája csattanós választ adott Horvát kritikájára.

Szent László nem kapott jelentős terjedelmet Virág könyvében, de a király fontossága megkérdőjelezhetetlen. Törvényeinek magyar fordítása és az a hang, amelyet Virág használ Szent László kapcsán, mutatja a király jelentőségét – a rövid terjedelem a Szent László koráról rendelkezésre álló források és információk hiányának köszönhető.

Fessler Ignác Aurél: A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja.

A bemutatott munkák szerzői közül Fessler Ignác Aurélnek volt a legkalandosabb élete.⁷³ Egy kiszolgált őrmester fiaként született a Moson vármegyei Zurányban (Zarándfalva, Zurndorf). Pozsonyban és Győrben tanult, 1773-ban belépett a kapucinus rendbe. Aszkétizmusra is hajlott, de végül a sorozatos konfliktusai miatt elbocsátották a rendből, 1786-ban az újonnan alapított

72 Idézi: Romsics 2011, 79.; és Soós 2014, 227.

73 Szinnyei 1894, 429–437.; Flegler 1877, 181–183.

lemergi egyetem tanára lett. A katolikus felekezet ellen fordult, ami miatt el kellett menekülnie. 1791-ben áttért az evangélikus felekezetre. Sziléziában, majd Berlinben és környékén élt, tudományos munkákból donációkból tartotta fent magát. 1810-ben a szentpétervári akadémia hívta meg tanárnak. Hamarosan azonban itt is konfliktusokkal terhelte mindennapjait, ezért Volszkba, majd Szaratovba költözött. Itt kezdte el megírni Magyarország történetét feldolgozó nagy munkáját.⁷⁴ További hányattatásokat követően végül élete jóra fordult, az oroszországi evangélikusok egyik vezetője lett, 1820-tól püspök, 1833-ban Szentpétervárra ment vissza. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben külföldi levelező tagjává választotta. Magyarságát külhonban német anya- és munkanyelve sem adta fel, azt büszkén vallotta, ez munkásságán is nyomot hagyott.⁷⁵

Fessler munkája némileg eltér a többitől, mert nem egy átfogó országtörténet, hanem a három általa legnagyobbnak tartott Árpád-házi király, Szent István, Szent László és Könyves Kálmán történetét tartalmazza, de egymással összekapcsolva, a magyar vándorlástól Kálmán haláláig egybefüggő történetet nyújt, egyben Szent László addigi leghosszabb magyar nyelvű története is. A könyv eredetileg német nyelven jelent meg 1808-ban⁷⁶, magyar fordítása 1815-ben látott napvilágot Pesten, fordítóját sajnos nem ismerjük.⁷⁷

A 390 oldalas könyv három részre tagolódik, az első Szent Istvánnal (139 oldal), a második Szent Lászlóval (152 oldal), a harmadik Könyves Kálmánnal (86 oldal) foglalkozik.⁷⁸ Az egyes részekben belül római számmal jelzett fejezeteket találunk.

A Szent Lászlóról szóló rész első két fejezete⁷⁹ 39 oldalban foglalja össze Magyarország történetét Szent István halálától Szent László trónra lépéséig,

74 Fessler 1815–1825.

75 Egyik korai munkája Attiláról, a hun királyról szól (Fessler, D.: *Attila, König der Hunnen*. Breslau, 1794.), amit magyar fordításban is megjelentettek (Fessler Ignác: *Attila, vagy is: A régi magyarok' első vezérének ditsőséges viselt dolgai*. Trattner Mátyás, Pest, 1811.).

76 Fessler 1808.

77 Fessler 1815.

78 A könyvet négy oldalas előszó vezeti be, a többi üres címloldal.

79 Fessler 1815, 151–189.

egyben az Árpád-ház leszármazását és a rokonsági viszonyokat is tisztázza. A harmadik fejezet⁸⁰ 32 oldalban részletezi Szent László és VII. Gergely viszonyát László trónra lépését követően. A szöveg nagy részét egy legenda ismeretése teszi ki két László udvarába menekült grófról, Péter albanói püspökről (a szövegben tévesen „albaniai” püspöknek titulálja Fessler) és Altmann passau-i püspökről, akik a pápa pártfogását élvezték.

A következő, negyedik fejezet⁸¹ kronologikus sorrendben az uralkodás első éveit mutatja be. Az első esemény, a meg nem nevezett, Stanizlausz krakkói püspök meggyilkolásáért átok alá vett lengyel király befogadása volt, aminek okát Fessler abban látja, hogy László apját befogadták a lengyelek, pártfogolták és támogatták a trón megszerzésében. A pápa sem emiatt, sem Salamon miatt nem akarta „Magát [...] ellenkezésbe ejteni” Lászlóval, a magyar püspökök szorgalmazták a kiegyezést Salamonnal. Az egyezés megszületése után Salamon meg akarta öletni Lászlót, Mosonba hívta találkozóra, de az orgyilkosságot László megakadályozta, maga vetette fogságba Salamont. Ezt követően László kezdeményezte István, Imre és Gellért szentté avatását, aminek alkalmával Salamont szabadon engedte, aki Regensburgba utazott feleségéhez, Judithoz, IV. Henrik császár húgához. Judit hidegen fogadta férjét, a császár sem adott támogatást Salamonnak, ezért ő Havasalföldre ment Kuteszk kun vezérhez. Támadásukat László Ungvárnál visszaverte. Salamon erre a bizánciak ellen indult a kunokkal, de ott is vereséget szenvedett. Salamon ekkor mély vallásosságba fordult. Elzarándokolt Székesfehérvárra Szent István sírjához, ahol László megismerte, de Salamon eltűnt, Polába ment és remeteéletet élt még 16 éven keresztül.

Az ötödik fejezet⁸² röviden kitér a császár és a pápa harcára, majd Horvátország megszerzésével foglalkozik. Zvonimir király halála miatt felesége, Ilona (László király testvére) segítséget kért. László haddal foglalta el a horvát területeket, de Dalmácia határán a kun betörés miatt vissza kellett fordulnia. A Kopulch vezér által vezetett kunokat a Temes vize mellett megverte.

80 Fessler 1815, 189–222.

81 Fessler 1815, 223–235.

82 Fessler 1815, 235–243.

Ezt követően „Prisea vagy Piroska” lányát, Comnenus Elek császár kérésére annak fiához, Jánoshoz adta feleségül. Horvátországban öccsét, Álmost tette meg királynak, de saját főségének megtartása mellett, egyúttal megalapította a zágrábi püspökséget.

A hatodik fejezet⁸³ a szabolcsi zsinatot és annak végzéseit mutatja be. A hetedik fejezet⁸⁴ a pápa és a császár küzdelmének további eseményeit taglalja, majd a „Pannoniai Sz. Hegyen” tartott gyűlés és ennek eredményeként hozott törvényeket mutatja be. A nyolcadik fejezetben⁸⁵ Kálmán herceg kijevi viszályokba történt beavatkozását és vereségét olvashatjuk. A kilencedik fejezet a kereszties had szervezésével és a főparancsnokság kérdésével foglalkozik. „Elek Görög Császár” segítségkérése, „Amienus Péter” lelkesedése és szervező munkája szolgáltatta a kereszties had indításának hátterét. A Piacenzában tartott zsinat Lászlót kérte fel a kereszties had vezérének, aki elvállalta a rendkívül megtisztelő feladatot.

A tizedik fejezet⁸⁶ László halálát tárgyalja. A király Konrád morva herceg segítségére akart menni, de Nyitra felé tartó útján megbetegedett és fiáért, Kálmánért küldött Lengyelországba, aki még éppen életben találta apját. Szent László 1095. július 29-én halt meg. Testét Nagyváradra vitték és az általa épített templomban helyezték örök nyugalomra. III. Béla király 96 évvel később indítványozta, hogy Lászlót ismerjék el „az egész Keresztény Anyaszentegyházban Szentnek”, amit 1192-ben III. Celesztin levelében megerősített.

Fessler munkája terjedelmes, kicsit nehézkes nyelvezetű, de rendkívül adatgazdag. Széles forrásbázisra támaszkodik, forrásait gyakran a szövegbe ékelt zárójelen hivatkozza. Rendkívüli tisztelettel beszél Szent Lászlóról, kiemeli katonai erényeit, bölcsességét, türelmét, az egyház és a kereszténység tekintetében elért érdemeit, az ország belső nyugalomát érintő intézkedéseit.

83 Fessler 1815, 243–255.

84 Fessler 1815, 255–273.

85 Fessler 1815, 273–281.

86 Fessler 1815, 298–301.

Összegzés

A 19. század első másfél évtizede nem tartozik a magyar történetírás legtermékenyebb, kiemelkedő időszakai közé. Egyedül csak az idős Katona István tartozik a jelentős történészek közé, az ő tollából látott napvilágot főműve, a *Historia critica regum Hungariae* utolsó tíz kötete, de ekkor már ez a munka sem tartozott a legkorszerűbbek közé, főként latin nyelve miatt.

Figyelmet érdemel viszont, hogy rövid időn belül négy olyan magyar nyelvű munka is megjelent, amelyek a magyar történelem egy-egy jelentős fejezetét fogták át. Szerzőik közül egy német, egy magyarországi német és két magyar. Gebhardi az ismert történészek sorába tartozott, a göttingai iskola oszlopos tagja volt. Budai Ézsaiás is ebben az iskolában ismerte meg a történettudományt. Fessler és Virág a római katolikus iskolarendszerben találkozott a történettudomány eredményeivel, de mindketten túlléptek ezen a körön. Gebhardi és Fessler tudományos igényű országtörténetet írt, Budai tankönyvnek szánta munkáját, Virág pedig a széles nagyközönségnek. Utóbbi két munka nagyon jelentős hatást gyakorolt a következő évtizedekre, mert Budai könyvét valóban használták iskolákban tankönyvként, Virág munkája pedig nagy népszerűségnek örvendett.⁸⁷

A három átfogó országtörténetben Szent László és kora nem szerepel nagy terjedelemben. Mindegyik munka kronologikus szerkesztésű. A szerzők ugyanazokat az eseményeket vették sorra változó pontossággal és részletezéssel. Mindannyian bizonyíthatóan használták az akkoriban elérhető munkákat és krónikákat. A legnagyobb forrásbázist Fessler dolgozta föl, aki hatalmas terjedelemben írt Szent Lászlóról és koráról, ami sokáig az elérhető legrészletesebb magyar nyelvű munka volt az egyik legjelentősebb magyar királyról.

A rövid terjedelem oka feltehetően a források szűkössége volt. Fessler munkája nagy terjedelmét annak köszönhetette, hogy sok forrást szó szerint idézett, legendákkal tarkította leírását, sok kitérőt tett, a többenél sokkal részletesebben

87 Romsics 2011, 43–45.

mutatta be a németországi harcokat, a pápával való levelezést, általában szélesebb kontextusba helyezte a Szent Lászlóra vonatkozó információkat.

A rövid terjedelem ellenére mindegyik szerző Szent Lászlót a legjelentősebb magyar királyok közé sorolja és nagy tisztelettel beszélnek róla. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a reformkori nemzedék számára ezek a könyvek nagy jelentőséggel bírtak és nagyban hozzájárultak a reformkor történelemszemléletéhez.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bessenyei 1790.** [Bessenyei György:] *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék.* Bécs, 1790.
- Borzásák 1955.** Borzásák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- Budai 1805a.** Budai Ésaías: *Magyar ország históriája a mohátsi veszedelemig.* Debrecen, 1805.
- Budai 1805b.** Budai Ferenc: *Magyar ország polgári históriájára való lexicon, a XVI. század végéig.* II. darab. Budai Ézsaiás, Nagyvárad, 1805.
- Döbör 2018.** Döbör András: *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840).* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.
- Fessler 1808.** Fessler, Ignaz: *Die drey grossen Könige der Hungarn aus dem Árpádischen Stamm.* Breslau, 1808.
- Fessler 1815.** Fessler [Ignác Aurél]: *A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja.* Trattner János Tamás, Pest, 1815.
- Fessler 1815–1825.** Fessler, Ignaz Aurelius: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen.* 1-10. Band. Leipzig, 1815–1825.
- Flegler 1877.** Flegler Sándor: *A magyar történetírás történelme.* Franklin Társulat, Budapest, 1877.
- Fraknói 2002.** Fraknói Vilmos: *Széchenyi Ferencz 1754-1820.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Gebhardi 1802.** Gebhardi, Ludwig Albrecht: *Geschichte des Reichs Hungarn.* Zweyter Theil. Bey Joseph Leyler, Buchhändler, Pesth, 1802.
- Hídvégi 2001.** Hídvégi Violetta (szerk.): *Tudós, könyvtáralapító, kultúraközvetítő. Kultsár István.* Tatabánya, 2001.
- Katus 2012.** Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2012.
- Kókay 1979.** Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* Budapest, 1979.
- Krause 1878.** Krause: Gebhardi, Ludwig Albrecht. In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* Achter Band. Leipzig, 1878. 483–484.
- Léh–Koltai–Balanyi 2020.** Léh István – Koltai András – Balanyi György:

- Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum. A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666-1997.* Elektronikus kiadás. Budapest, 2020.
- Losontzi 1773.** Losontzi István: *Hármas kis tükör.* Landerer Mihály, Pozsony, 1773.
- Magyar 1803.** *Magyar Ország históriája.* Gebhardi Lajos Albert munkáiból magyarázta Hegyi József megigazította, és 1803-ig folytatta Kultsár István. II. kötet. Trattner Mátyás betüivel, Pest, 1803.
- Mezei 1983.** Mezei Márta: Virág Benedek és a Magyar Századok. In: Virág Benedek (szerk.): *Magyar századok.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 409–433.
- Nagy-L. 2021.** Nagy-L. István: A háború képe a Hadi és más nevezetes történetek, valamint a Magyar Hírmondó hasábjain a 18. század végén. *Ephemeris Hungarologica*, 1. (2021) 1. sz. 129–146.
- Nagy-L. kézirat.** Nagy-L. István: *Hazafiság és a nemesi-nemzeti mozgalom bécsi hírlapja a 18. század végén.* (kézirat megjelenés alatt)
- Romsics 2011.** Romsics Ignác: Clio bővületében. *Magyar történetírás a 19–20. században - nemzetközi kitekintéssel.* Osiris, Budapest, 2011.
- Seewann 1976.** Seewann, Gerhard: Gebhardi, Ludwig Albrecht. In: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas.* Band II. (G–K). Oldenbourg Verlag, München, 1976. 18–19.
- Soós 2014.** Soós István: Felzárkózás vagy lemaradás? Történetírás a 18. századi Magyarországon. In: Tóth Gergely (szerk.): *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 227–252.
- Szabados 2014.** Szabados György: Jezsuita „sikertörténet” (1644–1811): A magyar történettudomány konzervatív megteremtőiről. In: Tóth Gergely (szerk.): *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 206–226.
- Szekér 1791.** Szekér Joákim: *Magyarok’ eredete a’ régi és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt.* Első és második könyv. Wéber Simon Péter, Pozsony–Komárom, 1791.

- Szekér 1808.** Szekér Joákim: *Magyarok' eredete a' régi és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt.* Első és második könyv. Hartleben Konrád Adolf, Pest, 1808.
- Szinnyei 1891.** Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* I. kötet. Budapest, 1891.
- Szinnyei 1894.** Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* III. kötet. Budapest, 1894.
- Szinnyei 1896.** Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* IV. kötet. Budapest, 1896.
- Szinnyei 1914.** Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* XIV. kötet. Budapest, 1914.
- Toldy 1862.** Toldy Ferencz: *Virág Benedek magyar századai.* Első-Negyedik kötet. Heckenast Gusztáv, Budapest, 1862.
- Toldy 1863.** Toldy Ferencz: *Virág Benedek magyar századai.* Ötödik kötet. Heckenast Gusztáv, Budapest, 1863.
- Varga 2000.** Varga Bálint: A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században. *Századok* 154. (2020) 1187–1206.
- Virág 1808.** Virág Benedek: *Magyar századok.* IX–XIII. Buda, 1808.
- Virág 1811.** Virág Benedek: *Magyar századok.* IX–XIII. Buda, 1811.
- Virág 1816a.** Virág Benedek: *Magyar századok.* DCCCLXXXIV–MCCCI. Buda, 1816.
- Virág 1816b.** Virág Benedek: *Magyar századok.* MCCCI–MCDXXXVII. Buda, 1816.
- Virág 1983.** Virág Benedek: *Magyar századok.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Vizi 2014.** Vizi László Tamás: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” *A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye szerepére.* Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2014.

POMOZI PÉTER

EGY TÖRÖKKANIZSAI NAPSOROLÓ ÉS KÁRPÁT-MEDENCEI VÁLTOZATAI – NYELVTÖRTÉNETI ÉRVEK A KORA ÁRPÁD-KORI DATÁLHATÓSÁG MELLETT

KIVONAT: Tanulmányomban egy, a Kárpát-medencében igen elterjedt magyar nyelvű napsoroló mondóka egyes változatait vetem össze főleg a bennük előforduló betűrímek szerepe szempontjából. Az itt megjelenő teljes és töredékes mondókákat mintegy 200 változat tanulmányozása után választottam ki. A teljes változatok többségében a napnevek és a hozzájuk kapcsolódó igék általában kivétel nélkül alliterálnak. Mivel ezeket a mondókákat általában karon ülő kisgyermekeknek mondogatták, a tökéletes alliterációnak nemcsak művészi, hanem pedagógiai szerepe is volt: így könnyebb volt megtanítani a kicsiknek a napok sorrendjét.

A vajdasági (ma Szerbia) Törökkanizsán 1968-ban gyűjtött napsoroló azért különleges, mert tökéletesen alliterál, kivéve a *vasárnap imádkoznak* zárósort. Az ómagyar nyelvtörténetből azonban jól ismert tény, hogy a kora Árpád-korban ez az ige még bilabiális *w* kezdetű volt, azaz a mondókavariáns archetípusában a zárósor is alliterálhatott. A *w > ø* hangváltozásra, illetve a magyar *imád-* ige *tő* kezdetére hangtörténeti és etimológiai párhuzamot is említék.

Vizsgálatunk szempontjából lényegtelen, hogy a vizsgált törökkanizsai szöveg archetípusa is törökkanizsai volt-e, a lényeg az adott napsoroló alliteráló szerkezete és az, hogy zárósora a szakrális megőrzést mutatja az alliteráció kárára. Ezzel szemben számos Kárpát-medencei változat szakított e sor szakrali-

tásával az alliteráció megőrzése érdekében. A mondókaváltozatok összevetése, a hang- és szótörténeti tények elemzése egyértelműen arra mutat, hogy a törökkanizsai napsoroló archetípusa Árpád-kori lehetett.

KULCSSZAVAK: napsoroló mondóka, hangtörténet, Árpád-kor, napnevek, alliteráció

P É T E R P O M O Z I

A day-counting rhyme from Törökkanizsa and its variants in the Carpathian Basin: Historical linguistic evidence in support of dating it back to the early Árpád-era

ABSTRACT: This study compares different versions of a Hungarian day-counting rhyme that is remarkably widespread across the Carpathian Basin. It considers mainly the alliterations they feature; specifically, the role this figure of speech plays in them. Both the complete and the fragmented nursery rhymes published here have been selected after examining nearly 200 different versions. In the majority of the fully preserved rhymes, the names of days and the verbs corresponding to them alliterate almost without exception. Since in most cases these verses were recounted to infants, full alliteration served more than one purpose: beyond its aesthetic value, it also had a pedagogical function, making it easier to teach young children the sequence of days.

A day-counting rhyme collected in 1968 in Törökkanizsa, Vajdaság (today a part of Serbia) is of particular interest, for it alliterates fully, excepting the final line *vasárnap imádkoznak* ‘on Sunday, they pray’. It is, however, a well-known fact in Hungarian historical linguistics that in the early Árpád-era, the verb ‘pray’ began with the bilabial glide /w/. Therefore, the final line could have alliterated, too, in the nursery rhyme’s archetypal version. Etymological and historical phonological parallels will be mentioned both as regards the /w/ > Ø sound change and the Hungarian *imád*- verb stem’s initial /w/.

Whether the archetype of the text recorded in Törökkanizsa also originated from there is irrelevant from the point of view of the present research. What matters instead is the form of this day-counting rhyme, along with the fact that its

final line reveals an intent to preserve sacrality even at the expense of alliteration. In contrast, numerous other versions within the Carpathian Basin forwent this line's sacril significance in order to retain the consistently alliterating structure. Comparing various versions of these verses and analysing historical phonological and morphological data clearly point to the conclusion that the archetype of the day-counting rhyme collected in Törökkanizsa is from the Age of the Árpáds.

KEYWORDS: day-counting rhyme, historical phonology, Age of the Árpáds, names of days, alliteration

A mondókák történeti és nyelvtörténeti értékéhez

A mondókák különleges esztétikai, pedagógiai értékükön túl becses művelődés-történeti források is. Számos archaikus darabjuk értékes nyelvtörténeti adatokat is rejt, melyek megőrződését, spontán hagyományozódását a műfaj ritmikai kötöttségei, – egyes mondókatípusok kifejezetten énekeltek (voltak) – nagyban segítették. Egy-egy népszerűbb mondóka többnyire a Kárpát-medencei magyar nyelvterület jelentős részén elterjedt, a változatok széles skáláját hozva létre. Ez még érdekesebbé és értékesebbé teheti egy-egy régies variáns nyelvtörténeti tanúságtételét: bőven akad ugyanis közelebbi s távolabbi szövegvariáns, mely az összevető vizsgálatok különféle lehetőségeit kínálja. Rövid tanulmányomban egy a vajdasági Törökkanizsán gyűjtött napsoroló hang- és szótörténeti érdekességeit elemzem Kárpát-medencei kitekintéssel, bemutatva annak igen valószínűleg kora Árpád-kori eredetét. Mindez természetesen nem zárja ki, hogy a napsorolók archetípusai ennél akár lényegesen régebbiek is lehetnek, de mint látni fogjuk, az esetleges ősmagyar kori archetípusok esetében már nem számolhatnánk bizonyos napnevekkel sem.

Ami ebben az írásban a „vajdasági” terminust illeti, az megfelel a Vajdaság szó poszt-trianoni, azaz területi-politikai alapú használatának. Mivel a kiinduló forrás Matijevics Lajos 1976-os mondókaközlése, tiszteletben tartottam Matijevics terminológiáját: „A mondókák java részét Vajdaság, azaz Bácska, Bánság és Szerémség különböző helységeiben gyűjtöttük.”¹ Ez

1 Matijevics 1976, 219.

természetesen nem jelenti azt, hogy a történelmi Délvidék más tájairól hiányoznának az itt szóba kerülő *változatok*.

A törökkanizsai napsoroló betűrím-hiányának kérdéséhez

Matijevics említett munkájában egy népszerű napsoroló törökkanizsai változatát is közli. Ezt a mondókát a *Népi gyermekmondókáink világa* c. széphalmi kiállításunk² készítésekor is kiemelt helyen szerepeltettük.³ Ez a típus a tanító mondókák azon alfajába (nap- és hónapsorolók) tartozik, melyet leginkább karon ülő kisgyermeknek mondogattak. Mivel nemcsak a szórakoztatás, hanem a tartalom átadása-tanítása is kiemelt cél ebben a típusban, ezért a vers ritmikai-prozódiai kötöttségein túl sorba szedték a napokat hétfőtől vasárnapig,⁴ és a ragrím-alapú végrímek (-*nak/-nek*) mellett következetes alliterációt (betűrím) is alkalmaztak. A napnév és a reá következő ige minden sorban betűrímes. Azazhogy mégsem teljesen, mert a törökkanizsai versike végén, vasárnap „megdőccen” a mondóka, elmarad a hetedik igealakból az elvárható betűrím:

(1)
Hétfőn hevernek,
Kedden kevernek,
Szerdán szerelmeskednek,
Csütörtökön csücsörögnek,
Péntökön pityörögnek,
Szombaton szomorkonnak,
*Vasárnap imátkoznak.*⁵

2 A kiállítás még 2023-ban is látogatható a Magyar Nyelv Múzeumában, ill. poszter-részének kicsinyített mása bejárta Dél-Bácska több könyvtárát és gyermekintézményét is Adától Szabadkáig.

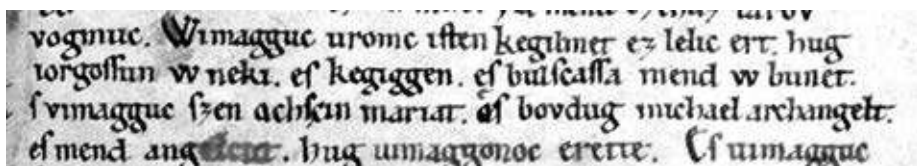
3 Vö. Pomozi–Karácsony 2018.

4 Hogy a vasárnap vagy hétfő a hét kezdőnapja, olyan művelődéstörténeti kérdés, melynek számos mellékszála (középkori kelteztörténet, különféle egyházi hagyományok) lehet. Ezekkel majd hetven éve Papp László foglalkozott (Papp 1955.), de folklórkorpuszunk szempontjából mindez annyiban indifferens, hogy hétfő és kedd szó szoros etimológiai értelmében kivétel nélkül hétfő a napsorolók kezdőnapja, s ennek megfelelően vasárnapal ér véget a hét.

5 Törökkanizsa, Észak-Bánság > Matijevics 1976, 216.

Az első kérdés, ami az olvasóban felmerülhet, hogy valóban döccenés-e a záró sor rímhiánya. Elképzelhető-e egyáltalán, hogy sok-sok nemzedékkel, akár többszáz évvel ezelőtt egy édesanya vagy egy nagymama „elrontotta” volna a mondókát, ha a tanítás-tanulás megkönnyítése érdekében a következő nap + hozzátartozó ige betűrím alkalmazása célszerűnek látszott? Nyilvánvalóan nem, különösen a spontán verbális készségek akkori, egyébként mainál lényegesen jobb fokán nem, hiszen akkoriban élt és virágzott a hagyományos közösségi kommunikáció, a verbális hagyomány, a folklór-szövegek ezen formája is. Ha pedig a magyar nyelv történetére, s azon belül a Halotti beszéd és könyörgés szépséges soraira gondolunk, rögtön eszünkbe jut az imádkozik ige *w-* szókezdős alakja, s így végképp kizárhatjuk a „rontott szöveg” lehetőségét.

Első teljes szövegemlékünkben hatszor fordul elő az igealak, ötször T/1., egyszer pedig T/3. személyben: *wimagguc*, *vimagguc*, *uimagguc*, *uimaggonoc* alakváltozatokban. Képünkön A Halotti beszéd azon részletéből mellékelünk három sort, ahol a kérdéses ige többször is olvasható.

1. kép. A Halotti beszéd és könyörgés néhány sora

Így tehát erősen valószínű, hogy az alliteráció hiánya nem döccenés, hanem egyfajta *survival*, más szóval az adott szövegem e törökkanizsai versben túlélte egy ómagyar kori hangváltozást. A túlélést segíthette a két záró sor azonos verstani képlete, ill. a teljes napsoroló mind a hét sorának gondos ritmikai felépítettsége, – az utolsó három sor egyaránt 3 | 4 osztatú –, továbbá, bár e ponton ez még kevésbé lényeges, a sor szakrális vonatkozása. Mindenesetre a zárósorban paradox módon nem valaminek a léte, hanem

éppen valaminek a hiánya segíthet abban, hogy e napsorolónk keletkezését időben elhelyezzük.

Azt tudjuk, hogy a Halotti beszéd és könyörgés általánosan elfogadottan 1190 és 1195 közé datálódik. Újabb, és nem feltétlen indokolhatatlan feltételezés szerint azonban akár III. Béla király temetési gyászszertatására is készülhetett, ez esetben pedig 1196 lenne keletkezésének valószínű éve.⁶ Arra viszont csak közvetett adataink vannak, mikor válhatott általánossá az *imád* ige magánhangzós szókezdeté, az adatok szűkössége az ezen túlmenő, nyelvjárási finomságú kronologizálás lehetőségét eleve kizárja. A Jókai-kódex (kevéssel) 1372 utánra datálható példája *ymadny* alakú, tehát már magánhangzós kezdetű, azonban a két adat közt 180 évnyi adatűrtátong. Az 1372-esnél későbbi adatok viszont kivétel nélkül *i*-kezdetűek,⁷ tehát ez kijelöl egyfajta időbeli határt. A *v*-s, ill. *v*-nélküli magánhangzós szókezdet-váltakozásra egyébként több helynévi és köznévi példa is akad a magyar nyelvterületen, de történeti összehasonlító szempontból is megvan ez a kettősség: *va(n)*-, *vol*-, *val* tövű létigénk nyelvrokon megfelelései közül a balti finn nyelvekben általánosabb az *ol*- kezdet,⁸ a permi nyelvekben és a mariban pedig *ul*- az abszolút igető.

Imád igeinknek nincs sem uráli, sem altáji, sem más általánosan elfogadott etimológiája. Ha uráli eredetét nem utasítjuk el, akkor a szó kezdő *v*- archaikus voltára a fennebb sorolt megfeleléseken túl még újabb támpontunk akad: a komi *womidž* szóalak, mely 'rontást küld rá, szemmel ver' jelentésű.⁹

Kárpát-medencei változatok

Áttekintve az eddig mondottakat, az mindenképp egyértelmű, hogy az „imádkoznak” azért került valaha a vasárnapi zárósorba, mert alliterált. A Kárpát-medencei variánsok szemügyre vétele után azonban még egy fontos okát mondhatjuk bekerülésének: nevezetesen, hogy az „imádkoznak” tartalmilag is

6 Vö. Horváth 2015, 106–115.

7 TESz 2. 203.; EWUng 608.

8 Egyedül a kurlandi lívben fordul(t) elő *völ*- változat (SIW, 138.).

9 MSzFE 2, 318. A jelentésbeli ellentét elfogadhatóságához vö. a magyar áld-átkoz vagy az észti *siunata* 'káromkodik, átkozódik' ~ finn *siunata* 'áld' antonim jelentésű szópárokat.

kiemelten fontos volt. Ám ne szaladjunk ennyire előre, nézzük, hogy az általunk felhasznált források a mai Vajdaság területétől keleti félkörrel az Ondava mentéig jutva milyen változatokat, azon belül milyen formai és/vagy tartalmi újításokat kínálnak.

A napsoroló-mondóka fő célja (napnevek könnyű taníthatósága) miatt cseppet sem meglepő, hogy az új vasárnap-változatok kialakulásának egyik fő iránya a betűrím megőrzése, jobban mondva visszaállítása volt. Ezt látjuk pl. a Matijevics-kötet törökkanizsaival lényegében azonos mondókájának szabadkai változatában, mégis azzal a különbséggel, hogy a betűrímhez ragaszkodás tartalmi „áldozatot” követel:

(2)

*Hétfő-hetében,
Kedd-kedvében,
Szerda-szerelmében,
Csütörtök-csúrében,
Péntek-pitvarában,
Szombat-szobájában,
Vasárnap-vásárban.*¹⁰

A szabadkai variáns azt használja ki, hogy a vasárnap eredendően vásár-nap, és ez hallható e napsorolónak több testvérváltozatában is: *vasárnap vásároz-nak, vasárnap vásárban vannak*. Ugyanakkor a színes bihari mondókaanyagban az imádkozik tartalmi, nem alliteráló megfelelője is előkerül: *vasárnap kétszer az Isten házába*. Ez pedig a formai megőréssel szemben a tartalmi megőrzés érdekében újít. A mondóka „szent” parancsát eszerint akkor is ki-fejezésre kell juttatni, ha az egészen elszakad a ritmikai és a betűrímes kötöttségektől:

10 Szabadka, Dél-Bácska, 1968 > Matijevics 1976, 179.

(3)

*Hétfő hetibe,
Kedden kedvibe,
Szerda szerelmibe,
Csütörtök csűribe,
Péntek pitvarába,
Szombat szobájába,
Vasárnap kétszer az Isten házába.*¹¹

A szintén bihari Albison és Bélfenyéren más változatok is előfordulnak ezzel a záróssal, ill. szintén Biharban, Csokalytól Pósalakáig nyolc adatközlő éppen erre a záróssor-töredékre, a vasárnapi misén vagy istentiszteleten való részvétel fontosságára emlékezett.¹²

(3) utolsó sora vallási útmutatásának komolyságát tehát kidomborítja, hogy ez a végső sor a fennebb említett dél > kelet > észak(kelet) köríven számos ponton, változatlan formában előkerül, sőt (6) példája azt sugallja, hogy ezt a kárpáti körívet jó eséllyel be is zárhatnánk. A történeti Kézdiszéken, Gazda Klára *Gyermekvilág Esztelneken című gyermeknéprajzi falumonográfia-kötetében olvashatjuk a következőt:*

(4)

*Hétfő hetibe,
Kedd kedvibe,
Szerda szeribe,
Csütörtök csűribe,
Péntek pénzibe,
Szombat szobájába,
Vasárnap az Isten házába.*¹³

11 17 teljes bihari adat > Faragó–Fábián 1982, 125. (Ezzel szinte betűre azonos tartalmi változatot, a szakralitást őrző formai újítást jegyezték fel Beregújfaluban és Ráton is, vö. P. Panyakó–Hutterer 2004, 36.).

12 Idem, 125–127.

13 Esztelnek, Kézdiszék > Gazda 1980, 210.

Kósa reprezentatív és vaskos, bár kétségkívül nem feltétlen teljességre törekvő felvidéki (szlovákiai) antológiájában egyáltalán nem találunk napsorolót. Van viszont olyan változat az Ondava menti Garanyból, Géczi Lajos szövegkiadásából, amely pénteket és pár hangtani nüánst nem számítva csaknem egyezik az esztelneki variánszal és igen közel áll a szabadkai variánshoz is (azzal például a péntek tekintetében azonos is):

(5)
Hetfű hetibe,
Kedd kedvibe,
Szerda szélibe,
Csütörtök csűribe,
Péntek pitvarába,
Szombat szobájába,
*Vasárnap az Isten házába.*¹⁴

Továbbfűzve a *vasárnap Isten házába*-zárlatot, erre nyugat-magyarországi megfelelőt is idézhetünk, egy sopronhorpácsi példát:¹⁵

(6)
Hetvin hentéregünk,
Keddén kendért törünk,
Szérdán szédret szédünk,
Csötörtökön csötörögünk,
Píntéken pityéregünk,
Szombaton szomorogunk,
*Vésárnap isten házába mēgyünk.*¹⁶

14 Garany > Géczi 1998, 77.

15 A példáért köszönetem fejezem ki Németh Dániel nyelvtörténész barátomnak.

16 Horpács, Sopron megye; ma Sopronhorpács, Győr-Moson-Sopron megye > Lövei Páyer 1876, 141.

Mellesleg érdemes megállni egy pillanatra egy másik, Gazda gyűjtötte variánsnál is, mivel ez eltér a fősodor-menti teljes és töredékes változatoktól, amennyiben a napok egyszerű felsorolását egy rímes zárósor koronázza, viszont ezzel teljesen lemond az alliteráció és a feszes prozódia eszközéről:

(7)

*Hétfő, kedd, szerda, csütörtök,
Péntek, szombat, vasárnap,
Jó dolgunk van, mint erdőn a madárnak.*¹⁷

Visszatérve az (1)–(6) altípus közeli rokonaira még számos olyan alliterációt megújító megoldással találkozunk, ahol a formai hagyomány felülírja a tartalmi hagyományt: egyre inkább távolodunk a földrajzi és variáns-elterjedtségében legjellemzőbb keresztény zárósortól, és a betűrím bűvületében egyre profánabb tartalmakat találunk: *Vasárnap vason viszik apádat* (Bélfenyér), *Vasárnap vasra verik anyádat* (Érmihályfalva), ill. kissé visszafogottabb tartalommal *Vasárnap vasat vág-nak* (Gálospetri).¹⁸ Ezek a többszörös betűrímes, teljes változatok azonban ezzel már funkcionálisan is átalakultak a karonülő babák dajkarímes napsorolóiból vas-kos csúfolódókká. Ezekre teljes példaként nagyváradi változatukat idézem:

(8)

*Hétfőn előveszem a fütőkösöm,
Kedden nincsen semmi kedvem,
Szerdán szapuljatok szaporán,
Csütörtök, üssön meg a görcsös tök,
Péntek, paszulyos az inged,
Szombat, szopod a vén lovat,
Vasárnap vasra verik apádat,
utáná meg anyádat.*¹⁹

17 Apáca, Barcaság > Gazda > Seres 1984, 185.

18 Faragó–Fábián 1982, 126–128.

19 Nagyvárad, Bihar > Faragó–Fábián 1982, 128.

Szintén csúfolódóvá lett változat emlékét őrzi még a bihari Hegyközszentmiklóson lejegyzett töredék: *Vasárnap beíratlak számárnak* (lásd: *ibidem*)

Ezzel a példával eljutottunk arra a pontra, ahol már sem tartalmilag, sem formailag „nem emlékszik” egy adott variáns a vélhető archetípusra. Ilyenek még a már sokat idézett, töredékekkel is gazdagon adatolt Faragó–Fábián-féle (kritikai) kiadásban az alábbi zárlatok: *Vasárnap a bálba* (Albis, Gálospetri), *Vasárnap pedig a táncba* (Érmihályfalva, Érsemjén, Köröstárkány), *Vasárnap szép csinos* (Cséhtelek).²⁰

A törökkanizsai napsoroló-változat lehetséges kora

Összegezve az eddigieket úgy tűnik, az (1) mondóka tartalmi hagyományörző változataiban a betűrím elolvadása után is maradt az eredeti vasárnapi ige valamely parafrázisa, pl. *az Isten házába*, míg a *vásároznak* ezzel szemben a formai hagyomány őrzésére irányuló szókészletű újítás az eredeti szótagszám és a betűrím megtartásával. Persze, ad absurdum az is elképzelhető, hogy mindkét változat eredeti, a két változat időrendjének meghatározásához perdöntően egyértelmű nyelvtörténeti vagy folklorisztikai fogódzónk nincs. Arra viszont, visszatérve törökkanizsai változatunk datálásához mindenképp van támpontunk, hogy mennél fiatalabb nem lehet az (1) változat. A Jókai-Kódex adata alapján a „*vasárnap imátkoznak*” változatnak legkésőbb a 14. század derekán meg kellett születnie. Jóval régebbi, tehát akár 12. század végi, vö. Halotti beszéd és könyörgés kora, illetve akár Szent István kori is lehet.

Ezt, mármint a 14. századnál jóval korábbi eredet teóriáját egy-két apró megfontolás támogatja. A meggyökerező keresztény hetirend szerint már vasárnap a hét kezdő napja, a versikében viszont még a hétfő az.²¹ A hétfői kezdet tehát egyfelől a mondóka régisége mellett érv, másfelől pedig már világosan

20 Faragó–Fábián 1982, 126–128.

21 Abba a kérdésbe, hogy hétfő jelenthetett-e vasárnapot, több okból is értelmetlen itt belemerülni: egyrészt a napsoroló megingathatatlan napnévsorrendje önmagáért beszél, másrészt a vasárnap melletti ige, ill. annak parafrázisai is egyértelművé teszik, hogy a folklórhagyományozó közösség nyelvhasználatában vasárnap az Úrnak szent napja.

megjelenik benne a keresztény tanítás fontossága, amely viszont a kora-Árpád-kori világmépváltáshoz kapcsolódhat. Annál régebbi természetesen ezzel a lexikai tartalommal aligha lehet, tehát ha egyik biztos időhatárunknak a 14. század derekát tekintjük, a másiknak biztosan kijelölhetjük Szent István király első törvénykönyvét. A napsoroló szempontjából Szent István király első törvénykönyvének 8. és 11. törvényére, valamint második törvénykönyvének 2. törvényére gondolhatunk, mint áttételes eszmei és gyakorlati forrásra. Az első törvénykönyv 1001-re, a második 1030 és 1038 közé datálható. Az 1001. évi 8. törvény a vasárnap megtartásáról, míg a második 2. törvénye a tízfalunkénti templom emeléséről rendelkezett. Ettől kezdve tehát lehetett tartalmi alapja a „*vasárnap (v)imádkoznak*” olyan jelentésű zárószósnak, mely parafrázálódhatott a hangváltozás lezárulta után a „*vasárnap az Isten házába*” módjában.

Az 1001-es törvények 8. cikkelye a péntek megtartásáról, a szigorú böjt követéséről szólt. Talán ennek szavakba öntött hangulati mélypontja a „*Péntökön pityörögnek*” sor. Az ép és archaikus változatokban a *pityörög*, *pityörög* a tipikus pénteki ige.²² Ez az igehasználó akár archaikus apokrif pénteki népi imáink napjára, ill. közvetve a krisztusi szenvedéstörténetre is utalhat.

Végül figyelembe kell vennünk a datálásnál a hét mondókabeli napjainak – mai köznyelvvél lényegében azonos, habár helyenként régies-nyelvjárási – alakjait. A hét napjainak első együttes előfordulása a Schlägli-Szójegyzékből, 1405-ből származik²³, a *vasárnap* és a *hétfő* nem is szerepel korábbi forrásokban, azonban ennek különösebb kronológiai jelentősége nincs, mivel tudjuk, hogy Árpád-kori írásbeliségünk döntő része odaveszett a korai századok és a török kor vérzivataraiiban. Ha voltak is korábbi szójegyzékeink, akkor sem tudunk róluk semmit. Annak viszont már van kronológiai értéke, hogy a *kedd* 1130-tól adatolható.²⁴ Etimológiai szempontból hétfő és kedd egyébként a magyar szóképzés ősi elemei közé tartozik, névtipológiaiilag egyébként számos megfelelőjük van az uráli nyelvek között. Igaz, a napok egyszerű beszámolásának elve a

22 Hogy a pityörög, pityörög összefügg-e akár az apokrif pénteki népi imákkal, abba adatok híján nem mernék belemenni, de lehetetlennek sem tartom.

23 TESz 2, 103.; TESz 3, 1096.

24 Lásd: TESz 2, 420–421. Az EWUng nem tartalmaz érdemi többletinformációt a vonatkozó szócikkek adattári részében.

szláv eredetű *csütörtök*, *péntek* szavakban is ugyanígy megvan: a *csütörtök* 1206-tól²⁵, a *péntek* 1138-tól adatható, a hangtörténeti kutatások szerint azonban mindkettő 10. század előtti lehet. A szerda szintén szláv, a szombat végsősoron héber eredetű, de a magyarba közvetlenül ószláv közvetítéssel kerülhetett.²⁶ A szombat a veszprémvölgyi apácák 1002 előtt írt görög nyelvű adománylevelében is előkerül, *sombotu* vagy *somβotu* lehet az átírt alak. Napneveink története tehát nem mond ellent az egyébként lehetséges legkorábbi datálásnak.

A körbejárt körülmények összegzésével elmondhatjuk, hogy a törökkanisai variáns megőrizte a vélhetően eredeti vasárnapi igét, amely a 14. századnál később már bizonyosan nem alliterált. Így a törökkanisai variánst egyfelől az adott Kárpát-medencei magyar napsoroló lehetséges archetípusának tekinthetjük, másrészt a megvizsgált folklorisztikai, művelődéstörténeti és nyelvtörténeti körülmények alapján viszonylagos biztonsággal kijelenthető, hogy az Árpád-korban keletkezett, de nem korábban István király koránál. Keletkezhetett szótörténeti és hangtörténeti szempontból akár éppen Szent László király korában is, Viszont akár „csak” 750, akár csaknem ezeréves múltja van a törökkanisai változatnak, mindenképpen felemelő, hogy egy mai édesanya Árpád-kori hagyományt közvetít gyermekének, ha ezt a szép régi napsorolót előveszi és mondogatja.

25 TESz 1, 583.

26 TESz 3, 779–780.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- EWUng** Loránd Benkő (Hrsg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992–1995.
- Faragó–Fábián 1982.** Faragó József – Fábián Imre: *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982
- Gazda 1980.** Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.
- Géczi 1998.** Géczi Lajos: *Ondava menti népköltészet*. Madách-Posonium, Pozsony, 1998.
- Horváth 2015.** Horvát Iván: *Ómagyar szövegemlékek mint textológiai tárgyak*. Országos Széchényi könyvtár, Budapest, 2015.
- Katona–Lábadai 1986.** Katona Imre – Lábadai Károly: *Szedem szép rózsámat*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986.
- Kósa 1979.** Kósa László: *Rozmaringkoszorú*. Szlovákiai magyar tájak népköltésze. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1979.
- Lövei 1876.** Lövei Páyer István: Gyermek mondókák. *Magyar Nyelvőr*, 5. (1876) 141.
- Matijevics 1976.** Matijevics Lajos: *Tíz, tíz, tiszta víz*. Jugoszláviai magyar népi mondókák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.
- MSzFE** *A magyar szókészlet finnugor elemei*. (Lakó György Főszerk.) Akadémiai kiadó, Budapest, 1967–1978.
- Papp 1955.** Papp László: A régiek keletkezése és a hét napjai. *Magyar Nyelvőr*, 79. (1955) 442–446.
- Pomozi–Karácsony 2018.** Pomozi Péter – Karácsony Fanni: *Népi gyermekmondókáink világa*. (Múzeumi kiállítás, A Magyar Nyelv Múzeuma, Szépművelési és Művelődési Központ, ill. csak tablókkal, kicsinyített méretben vándorkiállítás is) 2018.
- Punykó–Hutterer 2004.** P. Punykó Mária – Hutterer Éva: *Egyedem, begyedem, tengertánc*. Kárpátaljai gyermekmondókák. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Beregszász, 2004.
- Seres 1984.** Seres András: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
- SLW** Eberhardt Winkler und Karl Pajusalu (Hrsg.): *Salis-Livisches Wörterbuch*.
- TESz.** Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*.

KÖTETÜNK SZERZŐI:

Babucs Zoltán, *vezető kutató*, Magyarágkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont

Fabó Edit, *tudományos munkatárs*, Magyarágkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont

Fröhlichné Szanka Brigitta, *tudományos segédmunkatárs*, Magyarágkutató Intézet Klasszikai-filológiai Kutatóközpont

Alexandra Gînguță, *tudományos munkatárs*, Magyarágkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont

Kanász Viktor, *tudományos munkatárs*, Magyarágkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont

Kis Luca, *tudományos segédmunkatárs*, Magyarágkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont; *doktoranduszhallgató*, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Embertani Tanszék

Kovács Bence, *tudományos segédmunkatárs*, Magyarágkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont; *doktoranduszhallgató*, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Genetikai Tanszék

Kristóf Lilla Alida, *doktoranduszhallgató*, Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudomány Doktori Iskola

Maár Kitti, *tudományos segédmunkatárs*, Magyarágkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont; *doktoranduszhallgató*, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Genetikai Tanszék

Maróti Zoltán, *tudományos főmunkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont; *tudományos főmunkatárs*, Szegedi Tudományegyetem, Szent-Györgyi Albert Gyermekgyógyászati Klinika és Gyermekegészségügyi Központ

Nagy Péter, Praxis Genomics LLC, USA

Nagy-L. István, *tudományos főmunkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont

Neparáczki Endre, *igazgató*, Magyarságkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont; *tudományos munkatárs*, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Genetikai Tanszék

Nyerki Emil, *tudományos segédmunkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont; *doktoranduszhallgató*, Szegedi Tudományegyetem, Szent-Györgyi Albert Gyermekgyógyászati Klinika és Gyermekegészségügyi Központ

Pomozi Péter *igazgató*, Magyarságkutató Intézet, Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpont; *egyetemi docens*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar MNyFI

Sashalmi-Fekete Tamás, *ügyvivő szakértő*, Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont

Schütz Oszkár, *doktorandusz hallgató*, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Genetikai Tanszék; *tudományos segédmunkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont

Szakálos Éva, *művészettörténész*, MNM Balassa Bálint Múzeuma

Teiszler Éva, *tudományos főmunkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont

Tihanyi Balázs, *tudományos munkatárs*, Magyarságkutató Intézet Archeogenetikai Kutatóközpont; *tudományos munkatárs*, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Embertani Tanszék

Tóth Anna Judit, *tudományos főmunkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Klasszika-filológiai Kutatóközpont

Török Tibor, *docens*, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Genetikai Tanszék; *tudományos főmunkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont

Varga Gergely, *tudományos munkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont

Váradi Orsolya, *tudományos munkatárs*, Magyarságkutató Intézet, Archeogenetikai Kutatóközpont

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Prof. Dr. Kásler Miklós, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója, tiszteletbeli elnöke

Műszaki szerkesztés: Birta Csaba

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

László királytól Szent Lászlóig

„Új királytípus jelentkezett benne Európában. »Testében tiszta, lelkében fényes, szívében bátor.« A lotaringiai reform gyermeke volt. Életét felajánlotta Krisztusért és a Szűz Mária Országáért. Megvetette a halált a hit védelmében. Ugyanakkor a Monte Cassino apátjának írt levele szerint halálfélelmet érzett, hogy uralkodóként sikerült-e betartania az Isten törvényeit. Állandó lelkiismeretvizsgálatot tartott, hogy megfelelt-e az isteni kegyelemnek, hogy tettei és elveinek egysége nem bomlott-e meg. Irgalmas király volt, aki a megtérteknek megbocsátott, a rászorulókat és nyomorultakat támogatta. Az ősi és keresztény hagyományok szerint áldozatnak ajánlotta magát a hitért és a hazáért. Jellemezte a lelki finomság, a misztika és a keresztény erkölcs.”

Prof. Dr. Kásler Miklós előszavából

